

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 25 • Nummer 1 • 2018

Har invandrare som arbetar inom äldreomsorgen en besvärligare arbetssituation än sina svenskfödda kollegor?

Anders Giertz & Håkan Jönson 1-22

Vem är fattig, vem är rik? En faktoriell survey av studenters uppfattningar om fattigdom

Jakob Tornberg & Lisa Wallander 23-46

Ensamkommande barn på flykt – berättelser om flyktingskap, interaktioner och resiliens

Farhad Jahanmahan & Nihad Bunar 47-65

Våld mellan ungdomar i nära relationer – Digitala medier och utövande av kontroll

Carolina Øverlien 67-86

Nya böcker 87-89

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig Tidskrift, Socialhögskolan, Lunds universitet, Box 23, SE-221 00 Lund.

Fax: 046-222 94 12 Hemsida: <http://www.soch.lu.se/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Anna Meeuwisse, tel. 046-222 31 57, e-post anna.meeuwisse@soch.lu.se

Korresponderande redaktör:

Docent Torbjörn Hjort, tel. 046-222 30 61, e-post torbjorn.hjort@soch.lu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Mikael Bengtsson, tel. 046-222 01 14, e-post mikael.bengtsson@soch.lu.se

Redaktionsledamöter:

Christofer Edling, sociologi; Robert Holmberg, psykologi; Katarina Jacobsson, socialt arbete; Susanna Johansson, socialt arbete/rättssociologi; Björn Johnson, socialt arbete/statsvetenskap; Åsa Lundqvist, sociologi; Lars Plantin, socialt arbete; Kerstin Svensson, socialt arbete.

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö; Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Britta Lundgren, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm; Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö; Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala.

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Enskilda nummer av tidskriften kostar 110:-, dubbelnummer 150:-.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr

Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur

Box 311 20, 400 32 Göteborg

Tel: 031-743 99 05

maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Engelsk översättare: Alan Crozier

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Anders Giertz & Håkan Jönson

Har invandrare som arbetar inom äldreomsorgen en besvärligare arbetssituation än sina svenskfödda kollegor?

Do immigrants working in formal eldercare have a more precarious situation at work than their native co-workers?

In this article, we investigate whether immigrants as a category have worse working conditions than their Swedish-born colleagues, when characteristics such as age, gender, education and workplace are the same. The article is based on a dataset that was gathered in 2012 in order to investigate working conditions among members of the trade union Kommunal. Data consist of records for 5675 individuals and multivariate analyses (factor analysis and OLS regression) were used to investigate difficult work conditions. Twenty-four per cent of the respondents were born outside Sweden. The differences between the categories immigrants and native-born were small overall, but immigrants experienced more support and control over their own work and less workload, although they had higher values on a factor that indicates discontent with other aspects of the work situation. A surprising finding was that men born outside Sweden experienced less workload than other workers and did not differ significantly on other factors.

The main conclusion of the study, that immigrants as a category cannot be linked with specific vulnerability, needs to be interpreted with some major limitations taken into account. Only union members were investigated and it is likely that immigrants and employees with precarious working conditions were underrepresented in the sample. The dataset did not allow for a division among immigrants of different origin, and specific narratives about vulnerability were not available. Despite these limitations, the study indicates that there is a large group of “established” immigrants in elder care who perceive their working conditions in a way that is similar to that of native care workers.

Anders Giertz, fil. dr, Socialhögskolan, Lunds universitet
Håkan Jönson, professor, Socialhögskolan, Lunds universitet
Kontakt: anders.giertz@soch.lu.se

Inledning¹

Den här artikeln bygger på en omfattande kvantitativ undersökning av 5 675 anställda inom äldreomsorgen, där materialet samlats in av konsultföretaget CFI Group på uppdrag av fackförbundet Kommunal. I artikeln kommer vi att använda materialet för att besvara en viktig fråga: är invandrare en personalkategori som kan ses som särskilt utsatt i bemärkelsen att de allmänt sett har en mer problematisk arbetsituation än svenskfödd personal? En brist är att materialet samlats in med ett mer allmänt syfte: att belysa arbetsmiljön för personal inom barn- och äldreomsorg i Sverige. Flera frågor som skulle ha gett intressant kunskap om utrikes född personal inom äldreomsorgen har inte ställts, vilket bland annat gäller frågor som gör det möjligt att skilja mellan invandrare från olika länder. Trots det finns det viktig kunskap att utvinna ur det omfattande datamaterialet; bland annat om utlandsfödda män, som teoretiskt sett bör vara särskilt utsatta utifrån att vara dubbelt "avvikande" (Storm, 2008) men på grund av sitt fåtal är svåra att undersöka i studier som jämför kategorier.

En betydande andel av dem som arbetar inom svensk äldreomsorg är födda utom landet.² År 2014 var 22 procent inom yrkeskategorierna undersköterskor inom hemtjänst, hemsjukvård och äldreboende och 25 procent inom yrkeskategorin vårdbiträden födda utom landet (Sveriges officiella statistik, AM 33 SM 1601). I storstäder är den utlandsfödda personalen på vissa enheter den dominerande personalkategorin (Storm, 2008). Särskilt har gruppen utomeuropeiska invandrare ökat, vilket kan kopplas till flyktinginvandring. I diskussioner om personalförsörjning och äldreomsorgens framtid har kategorin utrikes födda identifierats som en nyckelgrupp där intresset för vård- och omsorgsutbildning är relativt stort och där det är viktigt att "ta vara på den kompetens som redan finns bland de människor som invandrar till Sverige".³ I den politiska och mediala debatten har invandrades arbete inom äldreomsorgen beskrivits som ett sätt att både lösa personalförsörjningen inom äldreomsorgen och arbetslösheten bland invandrare, där svårigheter för nyanlända invandrare att komma in på arbetsmarknaden pekats ut som en särskilt viktig fråga.⁴ Sverige har en internationellt sett hög arbetslöshet bland invandrare i relation till den infödda befolkningen och företrädare för statsmakterna brukar förklara detta med att landet har få arbetskraftsinvandrare och stor flyktinginvandring (Ds 2011:17). Att

1 Studien har genomförts inom ramen för forskningsprogrammet "Individanpassad omsorg och generell välfärd: Dilemman i marknadsieringens tid", som leds av Marta Szebehely. Vi vill tacka fackförbundet Kommunal som ställt det insamlade materialet till forskningsprogrammets förfogande. Vi vill också tacka de två anonyma bedömarena för bra synpunkter under review-processen.

2 I artikeln kommer vi att använda uttrycken utlandsfödd, utrikes född och invandrare synonymt.

3 http://www.scb.se/sv/_Hitta-statistik/Artiklar/Stora-insatser-kravs-for-att-klara-40-talisternas-aldreomsorg/

4 UNT 2012-02-01. Många invandrare inom vården. Johan Heimer; DN-debatt 2016-02-25. Återinför vårdbiträden för en effektivare vård. Jan Björklund, Anna Starbrink, Barbro Westerholm.

många utlandsfödda personer får arbete inom äldreomsorgen har därför kommit att framstå som ett scenario där både invandrare och äldreomsorg blir vinnare.

En mer problematisk bild av invandrades omsorgsarbete har presenterats inom forskning om den kategori som internationellt benämns *migrant care workers*, där underordning och exploatering inom olika omsorgsregimer har påvisats (Deguili, 2007; Näre, 2013; Behtoui et al., 2016). Flera studier har lyft fram svårigheter och problem som visar på kategorins prekära situation och utsatthet (McKay, Craw & Chopra, 2006; Walsh & O’Shea, 2009; Agudelo-Suárez et al., 2009). Också i Sverige har forskare uppmärksammat problematiska förhållanden som konflikter mellan personalgrupper, kränkningar från omsorgstagare, diskriminering, känslor av utanförskap, underordning samt prekära arbetsförhållanden inom en grå eller privat arbetsmarknad (Jönson, 2005; Lill, 2007; Storm, 2008; Hobson & Bede, 2015).

Det är viktigt att ägna särskild uppmärksamhet åt *hur* invandrare inom äldreomsorgen påverkas av diskriminering, underordning och hur prekära arbetsförhållanden slår mot invandrare inom äldreomsorgen. Men med ensidigt fokus på fenomenets karaktär och effekter finns det en risk att kategorin utlandsfödda konstrueras som annorlunda i jämförelse med personal som fötts i det land där omsorgen bedrivs. Denna risk är alltså parallell till det som Torres (2006) påtalat i förhållande till ”äldre invandrare”, där en kategori stereotyp associerats med utsatthet och problem. Även om ambitionen är att förbättra invandrades situation finns det en risk – i synnerhet om invandringen skulle ifrågasättas hårdare inom det etablerade politiska landskapet – att ett ensidigt fokus på invandrades problem används inom en retorik om att integrationen har misslyckats. Det finns slutligen en risk att arbete inom äldreomsorgen nedvärderas, både när det betraktas som invandrades ”inkörsport” till arbetsmarknaden och när kategorin utlandsfödda inom omsorgsarbete definieras som de som ”hamnade i omsorgssektorn eftersom det var det enda arbete personen kunde hitta” (Simonazzi, 2009). Många invandrare rapporterar om svåra arbetsförhållanden inom formell svensk äldreomsorg, vilket särskilt gäller dem som befinner sig illegalt i landet, de som inte talar svenska och de som jobbar inom små omsorgsföretag (Hobson & Bede, 2015). Samtidigt visar flera studier att många invandrare uppfattar sin arbetssituation positivt och på ungefär samma sätt som sina svenskfödda arbetskamrater (Doyle & Timonen, 2009; Jönson & Giertz, 2013).

Syftet med den här artikeln är att undersöka om utsatthet och prekära arbetsförhållanden skiljer sig mellan svenskfödd och utlandsfödd baspersonal inom äldreomsorgen. Givet materialets begränsningar kommer vi också att undersöka särskild utsatthet utifrån åtskillnader i kön, yrke och utbildning samt diskutera våra fynd i relation till utsatthet som har att göra med andra förhållanden än härkomst, exempelvis organisatoriska förhållanden. Inom ramen för den här artikeln ger uppgifter om sådana förhållanden läsaren bättre möjlighet att värdera den utsatthet som har med härkomst att göra.

Studien kan inte uttala sig om situationen för personer som på grund av språksvårigheter inte klarar att besvara intervjufrågor, personer som inte tillhör fackförbundet Kommunal och personer som arbetar svart eller inom informell omsorg. Samtidigt är det i sammanhanget en poäng att personer som har svårigheter med språket har exkluderats, eftersom deras deltagande skulle försvåra resonemang om jämförbarhet och härkomst. Det är ju troligt att upplevda svårigheter i arbetet hos personer som inte klarar att besvara intervjufrågor till stor del beror på språkförmågan.

En invändning mot vår studie är att den genom avsaknaden av särskiljande drag som har att göra med själva invandrarskapet – varifrån man invandrat, om man kan betraktas som "rasifierad", hur länge man har bott i landet – inte ger en rimlig bild av den heterogena kategori som undersökts. Den kritiken håller vi med om, men vi menar att studien ändå bidrar med kunskap om arbetsförhållanden för invandrare som arbetar inom äldreomsorgen och som är etablerade i bemärkelsen att de är fackligt anslutna. Vi vill också påminna om att många studier av *migrant care workers* har använt bekvämlighetsurval av små populationer vars subjektiva erfarenheter av utsatthet inte kunnat jämföras med andra kategoriers. Det är också vanskligt att hitta rätt i mer precisa uppdelningar utifrån härkomst och etnicitet. En person som är "vit" och har invandrat från USA eller Australien hör till kategorin utomeuropeisk invandrare medan en person som fötts i Sverige av etiopiska föräldrar är svenskfödd. Kvalitativa studier har visat att finska invandrare kan utsättas för rasistiska påhopp (Olsson, 1995). En trolig orsak är språket, vilket alltså skapar en svårighet att behandla nordiska invandrare som en kategori. Kunskap måste därför byggas genom sammanvägningar av många olika typer av studier.

Datamaterial

Studien bygger på en undersökning genom telefonintervjuer som genomfördes under hösten 2012 av konsultföretaget CFI Group på uppdrag av fackförbundet Kommunal. Vi kommer i fortsättningen att referera till materialet som ett enkätmaterial, eftersom intervjuerna sammanställdes i det formatet. Det primära syftet med undersökningen var att kartlägga arbetsmiljön för medlemmar i Kommunal som arbetar inom barnomsorg eller äldreomsorg. Här kommer bara den del av materialet som handlar om äldreomsorg att användas och de yrkesgrupper som ingår är vårdbiträden och undersköterskor. Undersökningen gjordes på två urval, ett rikstäckande representativt urval och ett särskilt urval för Stockholm, men endast det rikstäckande urvalet kommer att användas i den här studien och personal från Stockholm ingår även här fast i mindre omfattning än i det särskilda Stockholmsurvalet.

I det datamaterial som vi fick tillgång till ingick 5 700 individer, varav 3 088 från kommunal äldreomsorg i riket och 2 612 från privat (CFI Group, 2012). År 2012

tillhandahölls 21 procent av platserna på äldreboenden och 23 procent av hemtjänst-timmarna av privata aktörer (Erlandsson et al., 2013), så materialet var översamplat för privat anställda. En sådan översampling innebär att materialet inte är representativt för riket i analyser som presenterar omfattning av privat och offentlig vård, men det behöver inte påverka analyser av skillnader mellan anställda i privat och offentlig vård. En fördel med översampling är att grupperna blivit ungefär lika stora och eventuella skillnader mellan privat och kommunalt anställda blir tydligare vid signifikanstestning.

Efter rensning av personer som för närvarande kunde ha annat yrke och liknande omständigheter återstod 5 675 individer som utgjorde underlag för de statistiska analyserna. Svarsfrekvensen var 73 procent för personal med kommunal anställning och 68 procent för privat anställda. CGI Group använde en metod där intervjuare ringde upp personer, och de som svarade ingick i undersökningen, medan personer som inte nåddes efter ett antal uppringningar inte räknades med. I en traditionell modell räknas även de som bortfall, men enligt det förfaringssätt som använts av CGI Group så ringde man upp någon annan i stället. De 5 700 genomförda intervjuerna var dragna från ett bruttourval på 21 595 personer. De personer man inte nått hade ringts upp i genomsnitt 4,28 gånger. Om man beräknar svarsfrekvensen på traditionellt sätt skulle den bli 30 procent för kommunalt anställda och 28 procent för privat anställda.

En vanlig uppfattning har varit att hög svarsfrekvens är ett bra mått på undersökningens validitet. Studier har emellertid visat att det bara finns ett svagt samband mellan *nonresponse rate* och *nonresponse bias* (Groves, 2006; Davern, 2013). Teoretiskt sett beror bortfallets skadlighet på om det finns samband mellan anledningen till bortfallet och den variabel man mäter. I den aktuella undersökningen handlade "bortfallet" om personer som haft ringsignalen avstängd, inte svarat för att de varit upptagna eller valt att inte svara på ett okänt nummer. Det är svårt att se att svarsbenägenheten på telefon skulle ha något tydligt samband med upplevelsen av arbetssituationen, och det är rimligt att anta att ersättningspersonerna väsentligen var likartade dem de ersatte. En mer besvärande omständighet är att undersökningen enbart vände sig till fackligt ansluten personal. Alla anställda är inte fackligt anslutna och arbetsförhållandena för icke organiserad arbetskraft är sannolikt mer prekära (SOU 2001:79; Homme & Høst, 2008). Den fackliga organiseringsgraden har sjunkit under 2000-talet, men är fortfarande kring 80 procent respektive 65 procent för svenskfödda inom offentlig respektive privat anställning. Utomnordiskt födda har en något lägre organiseringsgrad, 72 procent respektive 55 procent för offentlig och privat anställning, medan de som fötts i ett annat nordiskt land inte skiljer sig nämnvärt från de svenskfödda (Kjellberg, 2013). Detta är en brist i undersökningen, som alltså måste avgränsas till att gälla anställda som är fackligt anslutna.

Resultat

En ganska stor del av personalen, 24 procent, var född utomlands. Andelen utlandsfödda varierade mellan 0 och 75 procent inom olika kommuner. Variationen mellan länen var också mycket stor med endast 4 procent utlandsfödd personal i Blekinge. Inslaget av invandrade var betydande i storstäderna med 39 procent i Malmö, 41 procent i Göteborg och 61 procent i Stockholms stad medan andelen var 14 procent i resten av landet.

Det är problematiskt att värdera skillnader mellan vårdbiträden och undersköterskor eftersom de två yrkestitlarna inte är skyddade och i praktiken är det upp till arbetsgivaren att bestämma vilken benämning anställningen har. I princip har en undersköterska en gymnasial vårdutbildning, men det behöver inte vara så. En person med vårdutbildning kan ha anställning som vårdbiträde och omvänt. Den nyligen publicerade utredningen "Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer" (SOU 2017:21) har därför valt att inkludera vårdbiträden i samlingsbeteckningen undersköterska. Indelningar i vårdbiträden och undersköterskor måste alltså behandlas med hänsyn till denna variation. Bland vårdbiträden var 30 procent utlandsfödda jämfört med 18 procent bland undersköterskorna i vår undersökning. En tänkbar förklaring till skillnaden kan vara att det finns en högre utbildningströskel till yrket undersköterska och att yrket vårdbiträde därför är mer tillgängligt som ett instegsarbete på arbetsmarknaden. Detta stöds av att bara 5 procent av undersköterskorna saknade omsorgsutbildning mot 38 procent av vårdbiträdena. Det var inte någon stor skillnad mellan utrikes och inrikes födda avseende avsaknad av omsorgsutbildning, 26 jämfört med 21 procent.

Det fanns en viss skillnad i utbildningsnivå mellan vårdbiträden och undersköterskor, men den var begränsad till andelen med enbart grundskoleutbildning som var 5 procent bland undersköterskor och 18 procent bland vårdbiträden. Andelen högskoleutbildade var ungefär lika stor för vårdbiträden och undersköterskor, 10 respektive 9 procent, men här fanns en påtaglig skillnad mellan inrikes och utrikes födda där cirka 17 procent av de utrikes födda hade högskoleutbildning i båda yrkesgrupperna medan motsvarande siffra för inrikes födda var cirka 8 procent. De högskoleutbildade utgjorde inte i någon större utsträckning unga som tagit tillfälliga jobb direkt efter utbildningen i avvaktan på arbete inom sitt utbildningsområde; medelåldern för högskoleutbildade var 46 år för utrikes födda och 48 år för inrikes födda. När det gäller anställning fanns det en skillnad där 81 procent av de inrikes födda och 71 procent av utrikes födda var fast anställda. Timanställning var ungefär dubbelt så vanligt bland vårdbiträden jämfört med undersköterskor. Att högskoleutbildade invandrare inom äldreomsorgen var överrepresenterade skulle, liksom invandrades överrepresentation inom yrkeskategorin vårdbiträden och den lägre andelen med fast anställning, kunna ses som en indikation på svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden.

Vissa forskare menar att en åtskillnad i yrkestillhörighet mellan personer som är födda inom och utom landet i sig kan betraktas som ett tecken på att den senare kategorin underordnas med utgångspunkt i att yrket vårdbiträde är en "lägre rankad position" (Behtoui et al., 2016). Skillnaderna i den typ *utsatthet* som vi har undersökt, och som beskrivs närmare nedan, var dock små mellan de två yrkesgrupperna under-sköterska och vårdbiträde.

Utsatthet

Med utgångspunkt i artikelns syfte har vi genomfört en mängd analyser. Enkelt uttryckt har vi identifierat ett antal variabler som kan tolkas som tecken på att arbetstagaren upplever svårigheter och påfrestningar i arbetssituationen och i nästa steg har vi jämfört svenskfödd och utlandsfödd personal.

En del former av utsatthet var betydligt vanligare än andra och det kan både bero på upplevd utsatthet och på att olika mätskalor använts, ibland skattades intensitet på en tiogradig skala och ibland hur ofta den problematiska händelsen inträffade på en fyrgradig skala. Syftet med indikatorerna var främst att *jämföra* utsattheten mellan olika grupper som utrikes och inrikes födda och inte att identifiera i vilka avseenden utsattheten absolut sett var störst. När utsatthet indikerades att det förekom dagligen var upplevelsen att arbetet var jäktigt (44 procent) och psykiskt ansträngande (34 procent) mest framträdande. Vid en skattning på en tiogradig skala var de vanligaste problemen att man upplevde det svårt att få gehör för sina synpunkter och att man fick svagt stöd från chef, men det var i ganska begränsad omfattning. Andelen som svarade 4 eller lägre på en tiogradig skala var 18 procent för möjligheten att få gehör för sina synpunkter och 14 procent för stöd från chefen. I enkäten rapporterade 8,8 procent att mobbning förekom på arbetsplatsen en gång per vecka eller oftare, men i analysen är det endast möjligt att tolka sådan förekomst som tecken på missnöje med arbetsplatsen, med tanke på att mobbningen inte behöver drabba den som svarat på enkäten. En fjärdedel av omsorgspersonalen ville inte fortsätta i yrket på längre sikt, det vill säga inom tre år. En jämförelse visade att utlandsfödda i mindre grad ville sluta. Viljan att sluta inom tre år kan vara en indikator på utsatthet men vi har ändå valt att exkludera variabeln, eftersom den kan tolkas på flera sätt. En del personal vill sluta på grund av missnöje, andra ser sitt arbete inom äldreomsorgen som tillfälligt utan att vara missnöjda och det finns en grupp äldre arbetstagare som vill sluta eftersom de kommer att gå i pension. En nyligen publicerad studie visar att sambanden kan tolkas på olika sätt (Behtoui et al., 2016). I Behtouis studie skattade invandrare från Afrika, Asien och Latinamerika sin upplevelse av att få gehör för synpunkter lägre än andra, men planerade inte arbetsbyte inom äldreomsorgssektorn i högre utsträckning. I studien tolkades det som ett fall av inlåsning av en sårbar grupp,

men en alternativ tolkning är att gruppen hade en högre lojalitet till verksamheten, arbetskamraterna eller omsorgstagarna.

I datamaterialet finns ett tjugotal variabler som kan användas som indikatorer på utsatthet (se tabell 1). Det blir svåröverskådligt att presentera alla och det finns fördelar med att föra samman variabler som ligger nära varandra och har starka samband. En möjlighet är att konstruera ett index "teoretiskt", genom att variabler som innehållsmässigt handlar om likartade områden adderas, men det innebär en tolkning och likartade variabler har inte alltid det starka samband som innebörden suggererar. Vi har därför valt att konstruera index utifrån en explorativ faktoranalys (Fabrigar & Wegener, 2012), det vill säga index som baseras på uppsättningar av variabler som har starka samband.⁵

Tabell 1 visar resultatet av faktoranalysen. Variablernas namn utgår från hur frågan formulerats i enkäten och i vissa fall indikerar de därför en riktning, som att arbetstagaren är nöjd med sin arbetsplats eller alltid ser fram emot att gå till jobbet. Det är emellertid frågan om kontinuerliga variabler som mer korrekt handlar om graden av nöjdhet etc., det vill säga i hur hög grad arbetstagaren håller med om ett påstående.

5 Här följer en relativt teknisk beskrivning av hur faktoranalysen har genomförts. Efter att vi gått igenom alla variabler fann vi 23 variabler som kan visa på upplevelser av utsatthet i arbetet. En principal component-analys resulterade i fyra faktorer med eigenvalue över 1, vilket är ett standardkriterium för att inkludera faktorn. Den första faktorn förklarade 35,0 procent av variansen och därefter i sjunkande ordning 8,8, 5,4 och 4,8 procent. Totalt förklarades 54,0 procent av variansen. Det är rimligt att överväga om de faktorer som förklarar relativt lite av den totala variansen ska inkluderas och försök gjordes med att reducera antalet faktorer. Enligt vår tolkning försvann då en intressant dimension av resultatet i faktor fyra, som inte gick att spåra i kvarvarande faktorer (särskilt analysen av mobbning). Det ska också påpekas att de andelar av variansen som förklaras av faktorerna hänför sig till resultatet före rotation. Efter rotation med Varimax ökade den förklarade variansen för alla faktorer utom den första där den minskade. Vi valde dock en annan form av rotation och där kan man inte i SPSS utläsa förklaringsvärden efter rotation, men det förefaller rimligt att något liknande skedde även här. Rotation med Varimax, Oblimin och Promax prövades och gav likartade resultat avseende antal faktorer och variablernas faktorladdningar. De oblika rotationerna resulterade dock i en något enklare modell där variablerna överlappade mindre mellan faktorerna och den valda metoden Promax gav marginellt större faktorladdningar än Oblimin. Rotation med Varimax förutsätter att axlarna är ortogonala medan de inte behöver vara det i oblik rotation, som kan ha större följsamhet till de samband som faktiskt finns i datamaterialet. Det innebär dock att faktorerna inte alltid är oberoende vid oblik rotation utan att de kan korrelera. Resultatet av faktoranalysen (pattern matrix) redovisas i tabell 1. Faktoranalysen genomfördes med optionen listwise i SPSS vilket innebär att bara individer som hade värden på alla variabler inkluderades och $n = 3\ 812$. Detta innebär en tydlig reduktion eftersom värden saknades för några procent av respondenterna på många frågor. En kompletterande analys gjordes där saknade värden ersattes av medelvärdet och då blev $n = 5\ 675$. Resultaten av analyserna blev dock mycket likartade vilket tyder på att bortfallet på enstaka variabler i hög grad var slumpmässigt och inte påverkade analysresultatet.

Tabell 1: Faktoralanalys. Faktorladdningar större än 0,5 är markerade med fetstil.

Variabler om upplevd arbetsmiljö	Faktor			
	1	2	3	4
Generellt nöjd med arbetsplats	,293	-,007	,598	-,063
Motivation i arbetet	,058	,085	,843	-,104
Ser alltid fram mot att gå till jobbet	,073	,002	,807	-,055
Livssituation och välmående	-,069	-,062	,673	,001
Arbetet jäktigt	,055	,726	-,083	-,109
Arbetet enformigt	,226	,111	-,354	,542
Arbetet psykiskt ansträngande	,190	,616	-,261	-,006
Svårt att hinna ta längre raster	,033	,618	,099	,311
Svårt att hinna ta kortare raster	,056	,506	,096	,440
Upplever bemanningen som otillräcklig	-,116	,761	,093	-,012
Bemanningen innebär risk för de äldre	-,132	,632	,061	,132
Förekomst av mobbning på arbetsplatsen	-,173	,034	,030	,606
Arbetar obetalt över schemalagd tid	-,232	,246	,100	,149
Möjlighet att utföra sina uppgifter på arbetstid	,453	-,313	,147	,145
Möjligheter att påverka sin arbetsbelastning	,682	-,222	,025	,189
Möjligheter att ge synpunkter på verksamheten	,814	,090	-,042	-,098
Möjligheter att få gehör för sina synpunkter	,879	-,033	-,030	,031
Möjligheter att utvecklas i sin yrkesroll	,641	,030	,197	,011
Delaktighet i den löpande planeringen	,788	,046	,010	,000
Möjlighet att vid behov få stöd från kollegor	,541	,162	,064	-,401
Möjlighet att vid behov få stöd från chef	,830	,056	-,012	-,116
Möjlighet att vid behov nå sin närmaste chef	,682	,035	-,086	-,096
Tycker att lönen motsvarar arbetsprestationen	,490	-,160	,107	,226

Extraction method: Principal Component Analysis.

Rotation method: Promax with Kaiser Normalization.

Rotation converged in 6 iterations.

n = 3 812

Beskrivning av faktorerna

Att beskriva faktorer språkligt innebär alltid en tolkning av de statistiska sambanden mellan variablerna. Tolkningen underlättas i det här fallet av att inga variabler har en hög faktorladdning i mer än en faktor. Två variabler saknar hög faktorladdning i någon faktor och kunde ha uteslutits. Vi har dock valt att behålla alla initiala vari-

abler eftersom de har innehållsmässig relevans och inte heller lägga till några nya. Innehållsmässig relevans finns särskilt för variabeln att arbeta obetalt över schema-lagd tid för att tillgodose behov hos vårdtagare, vilket diskuterats som en form av exploatering av vårdarbetare. Överlag har variablerna medelhög eller hög kommunalitet⁶ och förklarar sammantaget 54 procent av den totala variansen.

Faktorerna har rubricerats på följande sätt och beskrivs i följande avsnitt. Det finns också en korrelation mellan faktorerna som beskrivs i tabell 2.

Faktor 1: Stöd och kontroll över arbetet

Faktor 2: Arbetsbelastning

Faktor 3: Motivation och syn på arbete

Faktor 4: Missnöje

Den fjärde faktorn hade svaga laddningar i variablerna, och ett *eigenvalue* lite över 1 innebar att den skapades enligt standardkriterierna för faktoranalys. Den är svårare att tolka än de övriga faktorerna och försök gjordes att begränsa analysen till tre faktorer, men detta var inte att föredra (se not 5). Tolkningen av faktorerna beskrivs närmare i ett kommande avsnitt.

Faktorerna kan vara korrelerade med varandra i en faktoranalys med oblik rotation till skillnad från ortogonal rotation. Faktor 4 är dock bara svagt negativt korrelerad med faktor 1, stöd och kontroll över arbetet, vilket indikerar att de beskriver olika dimensioner snarare än att de står i motsats till varandra (tabell 2). I de flesta fallen är korrelationerna mellan faktorerna låga eller måttliga med undantag för att det finns ett ganska högt samband mellan faktor 1, stöd och kontroll över arbetet, och faktor 3, motivation. En korrelation på 0,59 innebär dock att det finns en stor del av variansen som inte är gemensam. Det är också rimligt att upplevelsen av stöd och kontroll över arbetet har ett samband med motivationen för arbete även om det är olika dimensioner. En oblik rotation innebär att det inte forceras fram faktorer som är oberoende av varandra som vid ortogonal rotation.

⁶ Kommunalitet är den andel av variabelns varians som kan föras tillbaka till faktorerna. En variabel har också en unik varians som är specifik för variabeln och denna har inget samband med faktorerna. Ett förklaringsvärde på 54 procent innebär att mer än hälften av den totala variansen i datamaterialet förklaras av faktorerna medan övrig varians är unik varians (variens som är specifik för en variabel samt felvariens beroende på mätfel).

Tabell 2: Korrelation mellan faktorer.

Faktor	Stöd och kontroll	Arbetsbelastning	Motivation och syn på arbete	Missnöje
Stöd och kontroll	1,000			
Arbetsbelastning	-,413	1,000		
Motivation och syn på arbete	,590	-,377	1,000	
Missnöje	-,235	,168	-,157	1,000

Faktor 1: Stöd och kontroll över arbetet

Faktor 1 förklarar störst andel av den totala variansen och den har starka faktorladdningar i variabler som handlar om stöd från chef, möjlighet att få gehör för sina synpunkter, delta i den löpande planeringen och kunna påverka sin arbetsbelastning; här är både stöd och handlingsutrymme viktiga. Faktorn påminner både om kontroll och stöd i krav-kontroll-stöd-modellen inom arbetsmiljöforskningen (Karasek & Theorell, 1990), men den här studien avser inte att diskutera modeller inom arbetsmiljöforskningen och faktoranalysen används här som en grund för att konstruera index för upplevelser av arbetet och risker för utsatthet.

Faktor 2: Arbetsbelastning

Faktorn arbetsbelastning har höga laddningar i att bemanningen upplevs som otillräcklig, att arbetet upplevs som psykiskt ansträngande och att det är svårt att hinna ta rast. Denna faktor liknar krav i krav-kontroll-stöd-modellen. Det finns ett samband av måttlig styrka mellan faktor 1 och 2 och de är inte helt oberoende av varandra. Högt upplevt stöd och kontroll innebär att arbetsbelastningen tenderar att upplevas som mindre. Sambandet mellan faktorerna kan avspegla skillnader i vårdpersonalens strategier för att hantera arbetssituationen eller alternativt att det finns skillnader mellan arbetsplatserna, där en del har bättre ledning och arbetsmiljö medan andra har sämre organisatoriska förutsättningar och högre arbetsbelastning.

Faktor 3: Motivation och syn på arbetet

Den här faktorn har stark laddning i allmänna frågor om motivation för arbetet, om man ser fram mot att gå till jobbet samt en fråga om livssituation och välmående. Vi har tolkat det som en mer generell faktor om motivation och syn på arbete och den sammanfaller inte med den konkreta arbetssituation som har starka laddningar i faktor 1. Här gäller dock att det finns ett relativt starkt samband med faktor 1 på ,590. Det kan tolkas som två olika men sammanhängande dimensioner där den ena hand-

lar om en generell inställning till arbete medan den andra främst är kopplad till den konkreta arbetssituationen som den ser ut i nuläget.

Faktor 4: Missnöje

Faktor 4 är svårast att tolka. Den har störst laddning i upplevelsen av att det förekommer mobbning på arbetsplatsen, men det framgår inte av frågan om mobbningen gäller respondenten eller andra personer. Samtidigt upplevs arbetet som enformigt och med lägre stöd från kollegor. Vi tolkar det sammantaget som ett missnöje med olika aspekter av arbetet och aspekter som inte täcks upp i faktor 1. Faktor 4 skulle kunna indikera en distans till arbetet och arbetsgruppen, men det kan också handla om en klarare medvetenhet om negativa aspekter på arbetsplatsen som andra tonar ner. Faktor 4 har ett negativt samband med faktor 1 (stöd och kontroll) men att det är svagt och i stort sett försumbart liksom sambanden med övriga faktorer.

Analys i förhållande till individuella och strukturella förhållanden

En grundläggande fråga i studien är om invandrad omsorgspersonal inom äldreomsorgen är mer utsatt än inrikes födda, vilket indikeras i internationella studier. En enkel jämförelse av medelvärden är problematisk eftersom det kan finnas skillnader mellan grupperna som också kan tänkas förklara eventuella olikheter. Skillnader kan också döljas av mellanliggande variabler, till exempel att grupperna skiljer sig i ålder, utbildning och om de arbetar i storstad eller i privat sektor. Vi har därför gjort multivariata regressionsanalyser med ålder, kön och utbildning, yrkesgrupp, deltid och timanställning som individuella kontrollvariabler och arbete i storstad, privat verksamhet och omorganisation som strukturella kontrollvariabler. Som beroende variabel används individens faktorvärde (*factor score* beräknad med regressionsmetod i SPSS). Ålder har delats upp i åldersgrupper eftersom effekten av den variabeln kan vara olinjär. Resultaten för faktorerna presenteras i tabellerna 3–6. Regressionsdiagnostik har gjorts genom visuell granskning av plottar för standardiserade residualer och partiella regressioner och avvikelser bedömdes som måttliga. Signifikanta samband är markerade med fetstil i den högra kolumnen. Den beroende variabeln har beräknats på en skala med medelvärde 0 och standardavvikelse 1. En ostandardiserad koefficient på exempelvis 0,2 innebär då ett förväntat värde på den beroende variabeln (faktorn) som är 0,2 standardavvikelse högre om den oberoende variabeln ökar med 1. De standardiserade koefficienterna redovisas också för att det ska bli lättare att jämföra variabelernas styrka.

Vi har valt att inte kommentera tabellerna mer ingående enskilt utan strukturera resultaten efter grupper av förklarande variabler. Vi beskriver resultatet efter tabell 6.

I tabell 3 anger den standardiserade koefficienten de oberoende variabelnas relativa betydelse, där ett positivt värde visar på en *högre* grad av uppfattat stöd och kontroll över arbetet.

Tabell 3. Faktor 1 – Stöd och kontroll över arbetet

Oberoende variabel	Ostandardiserad koefficient	Standardfel	Standardiserad koefficient	Signifikans
invandrare	,154	,044	,060	,001
man	-,026	,061	-,007	,674
ålder 18–24	,155	,072	,041	,032
ålder 25–34	-,011	,051	-,004	,831
ålder 50–59	-,004	,042	-,002	,926
ålder 60 plus	,031	,054	,011	,560
utbildning	-,133	,037	-,061	,000
omsorgsutbildning	,123	,045	,051	,007
undersköterska	-,007	,037	-,004	,846
timanställning	-,149	,057	-,047	,010
deltid	-,139	,034	-,068	,000
storstad	-,252	,051	-,085	,000
privat verksamhet	,024	,034	,012	,491
omorganisation	-,256	,033	-,128	,000

Not: OLS-regression. Variabeln utbildning har tre värden, för ålder är åldersgruppen 35–49 år referensgrupp, övriga variabler är dummyvariabler där referensgruppen är individer som inte har den egenskap som anges i variabelnamnet.

I tabell 4 anger den standardiserade koefficienten de oberoende variabelernas relativa betydelse, där ett negativt värde visar på en *lägre* grad av uppfattad arbetsbelastning.

Tabell 4: Faktor 2 – Arbetsbelastning

Oberoende variabel	Ostandardiserad koefficient	Standardfel	Standardiserad koefficient	Signifikans
invandrare	-,160	,044	-,063	,000
man	-,300	,061	-,083	,000
ålder 18–24	-,173	,072	-,046	,016
ålder 25–34	-,099	,050	-,035	,050
ålder 50–59	-,010	,041	-,004	,816
ålder 60 plus	,096	,054	,032	,073
utbildning	,140	,037	,064	,000
omsorgsutbildning	-,012	,045	-,005	,788
undersköterska	-,031	,037	-,016	,396
timanställning	-,104	,057	-,033	,067
deltid	,054	,034	,026	,116
storstad	,071	,051	,024	,161
privat verksamhet	-,037	,034	-,018	,280
omorganisation	,284	,033	,143	,000

I tabell 5 anger den standardiserade koefficienten de oberoende variabelernas relativa betydelse, där ett positivt värde visar på en högre grad av uppfattad motivation och positiv syn på arbetet.

Tabell 5: Faktor 3 – Motivation och syn på arbete

Oberoende variabel	Ostandardiserad koefficient	Standardfel	Standardiserad koefficient	Signifikans
invandrare	,084	,045	,032	,062
man	-,011	,061	-,003	,852
ålder 18–24	,098	,072	,026	,176
ålder 25–34	-,132	,051	-,047	,010
ålder 50–59	,056	,042	,024	,181
ålder 60 plus	,118	,054	,039	,029
utbildning	-,123	,037	-,056	,001
omsorgsutbildning	,061	,045	,025	,176
undersköterska	,028	,037	,014	,460
timanställning	,243	,058	,077	,000
deltid	-,128	,035	-,062	,000
storstad	-,208	,052	-,070	,000
privat verksamhet	-,093	,034	-,046	,007
omorganisation	-,234	,033	-,116	,000

I tabell 6 anger den standardiserade koefficienten de oberoende variabelernas relativa betydelse, där ett positivt värde visar på en *högre* grad av missnöje.

Tabell 6: Faktor 4 – Missnöje

Oberoende variabel	Ostandardiserad	Standardfel	Standardiserad	Signifikans
	koefficient		koefficient	
invandrare	,344	,045	,133	,000
man	,009	,061	,002	,883
ålder 18–24	,247	,072	,065	,001
ålder 25–34	,158	,051	,056	,002
ålder 50–59	-,050	,042	-,022	,234
ålder 60 plus	-,096	,054	-,032	,075
utbildning	,130	,037	,059	,000
omsorgsutbildning	-,032	,045	-,013	,480
undersköterska	-,076	,037	-,038	,041
timanställning	,035	,057	,011	,548
deltid	-,094	,035	-,046	,006
storstad	,155	,051	,052	,003
privat verksamhet	-,021	,034	-,011	,536
omorganisation	,058	,033	,029	,079

Invandrares utsatthet

Invandrare har som kategori signifikant högre värde för upplevelser av stöd och kontroll över arbetet jämfört med inrikes födda. De upplever också arbetsbelastningen som lägre och har en mer positiv syn på arbete och högre motivation (faktor 3). Resultatet är omvänt för faktor 4 och invandrare har här betydligt högre värde för missnöje (förekomst av mobbning, enformigt arbete och i viss mån lägre stöd från kollegor). Det ger en motsägelsefull bild av invandrares upplevelser och utsatthet, men vi ska komma ihåg att andelen som totalt sett upplevde mobbning var liten (8,8 procent definierat som mobbning varje vecka eller oftare). Det är svårt att hitta någon entydig förklaring, men om man tittar på mönstret för faktor fyra är missnöje kopplat till att vara invandrare, ung, ha hög utbildning och bo i storstad. Den kombinationen skulle kunna förstås som att det handlar om en grupp som har andra värderingar än vårdpersonalen i övrigt eller alternativt som arbetar inom äldreomsorgen för att de inte lyckats få det arbete de önskar, eventuellt på grund av etniskt ursprung och hudfärg.

De här resonemangen är dock ganska hypotetiska och ska inte ses som någon definitiv förklaring. Den klart dominerande bilden är positiv och de tre första faktorerna förklarar en betydligt större del av variansen än den fjärde. Detta kan alltså ses som studiens huvudresultat. Den utlandsfödda personalen utmärker sig inte som mer utsatt än den svenskfödda, tendensen är snarare att man skattar sin situation som något bättre.

Är utlandsfödda män en särskilt utsatt kategori?

Det är ovanligt med manlig personal inom äldreomsorgen, knappt 9 procent i enkät-materialet. Vårdbiträdena utgjordes i betydligt större utsträckning av män än undersköterskorna, 11 respektive 6 procent. Enligt SCB (Yrkesregistret, online) har både utrikes och inrikes födda män ökat mellan 2005 och 2013, medan antalet inrikes födda kvinnor bland vårdbiträden och personliga assistenter (yrkeskod 5133) tydligt har gått ner. I den här undersökningen hade 43 procent av männen invandrat mot 23 procent av kvinnorna. I storstäderna var nästan två tredjedelar av den manliga personalen utlandsfödd, mot en tredjedel i resten av landet. En tidigare studie indikerar att utlandsfödda män framför allt kommer från länder utom Norden (Jönson & Giertz, 2013).

Det fanns ingen skillnad mellan manlig och kvinnlig personal förutom arbetsbelastning (stress, psykisk ansträngning, bristande bemanning). Här upplevde männen klart mindre belastning jämfört med övriga och detta gäller i ännu högre grad för yngre män.

Kvalitativa studier har visat att utlandsfödd manlig omsorgspersonal kan ha en utsatt situation eftersom de både är invandare och avviker från olika typer av förväntningar kring könsroller (t.ex. Storm, 2008). Det finns en diskussion om att utlandsfödda män skulle ha speciella svårigheter vilket förefaller rimligt eftersom de riskerar att bli diskriminerade som invandrare och dessutom bryter mot den traditionella mansrollen genom att arbeta i ett kvinnligt dominerat omsorgsyre. Vi har testat de utlandsfödda männens utsatthet genom att komplettera analyserna med en interaktionsvariabel för invandrare och man. Resultattabellerna redovisas inte här men är identiska med presenterade resultat förutom att en interaktionsvariabel lagts till ($n = 207$ för denna grupp). Interaktionsvariabeln för man och invandrare innebar en signifikant skillnad på arbetsbelastning (faktor 2) där interaktionseffekten visade på lägre upplevelse av arbetsbelastning och stress (koefficient = $-0,314$ och $p = 0,015$). På missnöjesfaktorn (faktor 4) fanns det en tendens till mindre missnöje men detta resultat var inte signifikant ($p = ,094$). Det fanns alltså inte något stöd i materialet för att utlandsfödda män som kategori skulle ha en svårare situation i de aspekter som studerats. Självklart är resultatet förenligt med kvalitativa studier som visar på genusrelaterade svårigheter i relationer till andra män och att enskild omsorgspersonal möter svårigheter på grund av ursprung eller hudfärg.

Utbildning och anställning

Utbildningsnivå hade överlag ett negativt samband med upplevelsen av arbetsförhållanden. Högre utbildade hade lägre värden på faktorn stöd och kontroll över arbetet, upplevde större arbetsbelastning, mindre motivation i arbetet och mer missnöje. En rimlig hypotes är att det i hög grad handlar om en ofördelaktig matchning av utbildning och arbete. Ungefär 10 procent hade utbildning på högskolenivå och det innebär en utbildningsmässig överkvalificering för yrket. Detta var nästan lika vanligt bland undersköterskor som bland vårdbiträden. Det är troligt att många högskoleutbildade har eftersträvat en annan karriär än vårdbiträde eller undersköterska och att det kan vara ett påtvingat alternativ som man söker sig bort från. En kompletterande analys visade att de som har högskoleutbildning hade signifikant mer negativa resultat på alla fyra faktorerna jämfört med grundskoleutbildning samt att gymnasieutbildning jämfört med grundskoleutbildning innebar mer negativa värden på tre av faktorerna men inte på faktor 4, missnöje. Den missmatchning som det innebär att högskoleutbildade arbetar som vårdbiträden eller undersköterskor var betydligt vanligare bland invandrare än bland inrikes födda, 17 jämfört med 8 procent. Det kan förklaras av att individen har en utländsk utbildning som inte ekvivalerats eller av diskriminering på arbetsmarknaden, men det finns inte uppgifter i datamaterialet som gör det möjligt att analysera detta.

Av anställningarna var 14 procent timanställningar och det var ungefär dubbelt så vanligt för vårdbiträden jämfört med undersköterskor. Det var också vanligare att invandrare hade timanställning än inrikes födda. De flesta arbetade deltid (63 procent) och det var obetydlig skillnad mellan vårdbiträden och undersköterskor i det avseendet. Deltidsarbete var dock vanligare bland inrikes födda än bland invandrare, 66 mot 54 procent. I de multivariata resultat om påverkan av deltid och timanställning som presenterats är dessa kontrollerade för invandring, utbildning, ålder med mera. Timanställning och deltid hade signifikanta samband på flera av faktorerna men dessa pekade åt olika håll och en närmare redovisning tillför inte mycket i relation till studiens syfte.

Organisatoriska förhållanden

Det finns tre variabler som kan användas i analysen av hur organisatoriska förhållanden påverkar: att arbeta inom privat äldreomsorg, att arbeta i storstad⁷ och att ha varit med om en omorganisering under de senaste 12 månaderna. En kort diskussion om

7 Storstad är inte en organisatorisk variabel i strikt mening, men fungerar som markör för väsentliga skillnader i kontext som har organisatoriska aspekter, till exempel att äldreomsorgen ofta är en större och mer komplex organisation i en storstad jämfört med mindre orter. Variabeln storstad kan också fånga upp andra förhållanden och mer specifika variabler hade varit önskvärt, men sådana ingick inte i datamaterialet.

organisatoriska förhållanden motiveras av att andelen utlandsfödda är högre i storstäder och inom privat äldreomsorg. I studien framkom bara en mindre skillnad mellan privat och offentlig vård och det var att privat anställda upplever något lägre motivation och mindre positiv syn på arbete (faktor 3). De som arbetade i storstad hade lägre värden på faktor 1, stöd och kontroll över arbetet. De hade också lägre värden på motivation och syn på arbetet och större missnöje. Det gäller även när utbildningsnivå och andra bakgrundsvariabler är kontrollerade i analysen och skillnaden skulle kunna förklaras med skillnader i organisatoriska förhållanden eller kulturell kontext. Någon mer inträngande förklaring är knappast möjlig med befintliga data. Omorganisation var vanlig och förekom för 50 procent av dem som hade en privat arbetsgivare och 58 procent av offentligt anställda. Omorganisation var den variabel som enskilt förklarade mest av variansen i regressionsanalyserna och hade starkast påverkan på faktor 1, faktor 2 och faktor 3. Den var starkt kopplad till upplevelser av stress, arbetsbelastning, mindre kontroll över arbetet och minskad motivation. Som framgår av tabell 3–6 hade erfarenhet av omorganisation en långt större betydelse än härkomst, utom i fallet med faktor 4 som indikerar missnöje.

Diskussion

Som vi har påpekat tidigare bygger undersökningen på ett redan insamlat material och respondenterna var medlemmar i fackförbundet Kommunal. Därmed kan vi inte besvara frågor om hur utlandsföddas situation inom svensk äldreomsorg ser ut i vidare bemärkelse. Informella omsorgsrelationer, arbete och företagande där de som utför omsorgen inte är organiserade har inte undersökts. Flera studier talar för att just de verksamheterna bör ägnas intresse, med utgångspunkt i att både personer som ger och tar emot omsorg löper risk att exploateras (Forsell, Torres & Olaison, 2014; Gavanoas, 2013; Hobson & Bede, 2015). Materialet tillåter inte analyser av undergrupper av invandrare, eller åtskillnad mellan personer som baseras på markörer som hudfärg eller religion.

I artikeln har vi analyserat hur tillhörighet i kategorin invandrare påverkar arbetsituationen, när ett antal andra faktorer hålls kontrollerade. Det rör sig då om faktorer som ålder, kön, utbildningsnivå, omsorgsutbildning, om arbetet sker i storstad, offentlig eller privat verksamhet, om omorganisation skett under det senaste året och om anställningen är på hel- eller deltid. Studiens huvudresultat var att utlandsfödd personal inte hade en mer prekär situation än personer med motsvarande karaktäristika som fötts i Sverige. I en jämförelse med den studie vi genomförde 2005 (Jönson & Giertz, 2013) skiljde sig mönstret av utsatthet, men gemensamt för de två undersökningarna var att skillnaden mellan inrikes och utrikes född vårdpersonal var små. Sett till helheten fanns det en tendens att utlandsfödda hade en överrisk för utsatthet (hög

arbetsbelastning samt att inte känna uppskattning från kollegor) 2005 medan detta resultat inte replikerades i den aktuella studien. Det är oklart i hur hög grad skillnaderna över tid beror på verkliga förändringar eller på brister i jämförbarhet mellan intervjufrågor, insamlingsmetoder och undersökningspopulationer.

Kvalitativa studier har visat att många invandrare är och känner sig utsatta och diskriminerade på grund av härkomst, hudfärg, språk och på grund av kombinationer av egenskaper som bryter mot normen inom svensk äldreomsorg, där den typanställda är en svenskfödd kvinna (Lill, 2007; Storm, 2008). I den studie vi själva genomförde med data från 2005 var män som fötts utanför Norden en utsatt kategori och det är inte svårt att utveckla teori om att det har att göra med flerfaldiga upplevelser av att avvika (Jönson & Giertz, 2013). Intressant nog replikerade inte den här studien detta resultat. Män som kategori var inte särskilt utsatta och utlandsfödda män var det inte heller. En möjlig tolkning av avsaknaden av resultat som visar på de utlandsföddas utsatthet har att göra med *etablering*, där personal av utländsk härkomst numera har ungefär samma upplevelser av sina arbetsförhållanden som de svenskfödda. På många arbetsplatser är den typanställda inte en svenskfödd kvinna utan en person som fötts i ett annat land och män utgör inte ett lika apart inslag som förr. Resultatet indikerar att många av de personer som kommit till Sverige som flyktingar och som sedan fått arbete inom äldreomsorgen uppfattar sin arbetssituation på ungefär samma sätt som sina svenskfödda kollegor.

I artikeln har vi i flera fall efterlyst kvalitativa studier som kan bidra till förståelsen av etniska relationer och betydelsen av att arbetet inom äldreomsorgen i så hög grad bedrivs av personer som invandrat. Kvalitativa studier behövs för att synliggöra positioner och dynamiker som kan skapa över- och underordning i relation till härkomst, ras, kön, ålder med mera. Samtidigt är kvalitativa studier metodologiskt problematiska, eftersom individens upplevelser av besvärliga arbetsförhållanden och deras orsaker är beroende av olika tolkningsramar (Loseke, 2003). Det vi med utgångspunkt i den här undersökningen vill varna för är att de mönster och teorier som kan utvecklas genom kvalitativa studier generaliseras till påståenden om populationen utlandsfödd personal som helhet. Vi vill också varna för svepande påståenden om att integrationen har misslyckats, som baseras på rapporter om prekära arbetsförhållanden och kränkningar som drabbar olika personalgrupper inom äldreomsorgen. När det gäller arbetsmiljön för kategorin utlandsfödd personal pekar vår studie på allmänna likheter. Omorganiseringar verkar vara en mer påverkande faktor än härkomst och här delar invandrare återigen en erfarenhet med sina svenskfödda kollegor.

Referenser

- Agudelo-Suárez, A., Gil-González, D., Ronda-Pérez, E., Porthé, V., Paramio-Pérez, G., García, A. M. & Garí, A. (2009) Discrimination, work and health in immigrant populations in Spain. *Social Science & Medicine*, 68: 1861–1874.
- Behtoui, A., Boréus, K., Neergard, A. & Yazdanpanah, S. (2016) Speaking up, leaving or keeping silent: Racialized employees in the Swedish elderly care sector. *Work, employment and society*, 31(6):954–971.
- CFI Group (2012) Beskrivning av studiens genomförande & bortfallsanalys. Stockholm, opublicerat dokument.
- Davern, M. (2013) Nonresponse rates are a problematic indicator of nonresponse bias in survey research. *Health Services Research*, 48(3):905–912.
- DeGiuli, F. (2007) A job with no boundaries: Home eldercare work in Italy. *European Journal of Women's Studies*, 14(3):193–207.
- Doyle, M. & Timonen, V. (2009) The different faces of care work: Understanding the experiences of the multi-cultural workforce. *Ageing & Society*, 29(3): 337–350.
- Ds 2011:17. *Svenskt företagande och konkurrenskraft – Internationell benchmarking*. Stockholm: Näringsdepartementet.
- Erlandsson, S., Storm, P., Stranz, A., Szebehely, M. & Trydegård, G.-B. (2013) Marketising trends in Swedish eldercare: Competition, choice and calls for stricter regulation. I: G. Meagher & M. Szebehely (red.) *Marketisation in Nordic eldercare: A research report on legislation, oversight, extent and consequences*. Stockholm Studies in Social Work 30. Stockholms universitet.
- Fabrigar, L.R. & Wegener, D.T. (2012) *Exploratory factor analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Forsell, E., Torres, S. & Olaison, A. (2014) Anhörigomsorg mot betalning: Biståndshandläggare om sent-i-livet-invandrares önskemål. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 21(2): 24–47.
- Gavanoas, A. (2013) Svart och vitt i äldres omsorgspussel. Hushållstjänster och privatisering av äldreomsorgen i Stockholm. I: A. Gavanoas & C. Calleman (red.) *Rena hem på smutsiga villkor? Hushållstjänster, migration och globalisering*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Groves, R.M. (2006) Nonresponse rates and nonresponse bias in household surveys. *Public Opinion Quarterly*, 70(5): 646–675.
- Hobson, B. & Bede, L. (2015) Precariousness and capabilities: Migrant care/domestic workers in two institutional contexts. *Teorija in Praksa let.*, 52(3): 327–359, 563.
- Homme, A. & Høst, H. (2008) *Hvem pleier de gamle i Oslo: Om hjelpepleiernes og helsfagarbeidernes posisjon i pleie- og omsorgstjenestene i hovedstaden*. Oslo: Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier.
- Jönson, H. (2005) *År detta rasism? Skepsis och motstånd till personal av utländsk härkomst bland äldre omsorgstagare*. Arbetsrapport 2005:1. Linköping: Tema Äldre och åldrande. Linköpings universitet.
- Jönson, H. & Giertz, A. (2013) Migrant care workers in Swedish elderly and disability care: Are they disadvantaged? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(5): 809–825.
- Karasek, R. & Theorell, T. (1990) *Healthy work: Stress, productivity and the reconstruction of working life*. New York: Basic Books.
- Kjellberg, A. (2013) Kollektivavtalens täckningsgrad samt organisationsgraden hos arbetsgivarförbund och fackförbund: Studies in social policy, industrial relations, working life and mobility. Research report 2010:1 (2013:1 [uppdaterad 2016]). Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

- Lill, L. (2007) *Att göra etnicitet inom äldreomsorgen*. Akademisk avhandling. Arbetslivsinstitutet Syd & Malmö högskola.
- Loseke, D.R. (2003) *Thinking about social problems*. New Brunswick och London: AldineTransaction.
- McKay, S., Craw, M. & Chopra, D. (2006) *Migrant workers in England and Wales: An assessment of worker health and safety risks*. Report. Working Lives Research Institute, London Metropolitan University.
- Näre, L. (2013) The ethics of transnational market familism: Inequalities and hierarchies in the Italian elderly care. *Ethics and Social Welfare*, 7(2): 184–197.
- Olsson, E. (1995) *Delad gemenskap: Identitet och institutionellt tänkande I ett multietniskt servicehus*. Linköping: Linköpings universitet.
- Simonazzi, A. (2009) Care regimes and national employment models. *Cambridge Journal of Economics*, (33): 211–232.
- SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Slutbetänkande för Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU 2017:21. *Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer*. Betänkande av Utredningen om nationell kvalitetsplan för äldreomsorgen.
- Storm, P. (2008) *Kvinnor och män i avlönat omsorgsarbete: Hur kön kommer till uttryck i tal och handling på ett sjukhem*. Rapport i socialt arbete nr 127. Stockholm: Institutionen för socialt arbete.
- Torres, S. (2006) Elderly immigrants in Sweden: "Otherness" under construction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(8): 1341–1358.
- Walsh, K. & O'Shea, E. (2009) *The role of migrant care workers in ageing societies: Context and experiences in Ireland*. Report. The Irish Centre for Social Gerontology, National University of Ireland Galway.

Jakob Tornberg & Lisa Wallander

Vem är fattig, vem är rik?

En faktoriell survey av studenters uppfattningar om fattigdom

Who is poor, who is rich? A factorial survey of students' beliefs about poverty

According to Swärd (2012, p. 36), poverty has “many faces and its appearance is dependent upon time, place and type of society, ideological ideas and values”. The aim of this article was to study the beliefs about poverty held by Swedish students of social work, nursing and pre-school teaching. The study employed the experimental factorial survey vignette method, involving the use of fictitious descriptions made up of randomly varying characteristics. In this study, these characteristics included operationalized measures of poverty in terms of input (the person's income) and output (a number of relative deprivations, comprising various forms of consumption deemed as necessary for the inclusion of individuals in society, as well as the duration of these deprivations). In the study, each of 383 students was asked to assess 20 randomly varying fictitious persons and to note their judgements on a nine-point scale ranging from extremely poor to extremely rich. The results of two multilevel multivariate linear regression analyses showed that the students' beliefs about poverty were related to both the input and the output of poverty, even though income was the dimension with by far the strongest effect on the judgements. Among the relative deprivations, those relating to the lack of economic means to pay bills or to buy medicine in general or clothes for one's child were most strongly associated with beliefs about poverty. The analyses also showed that professional affiliation mattered, in the sense that students embarking on a nursing or a pre-school teaching career were generally less inclined to judge a person as poor, in comparison with students of social work. Further, the poorer the students judged themselves to be, the poorer they believed the vignette person to be. Finally, remaining unexplained variance indicated the existence of potentially significant unmeasured respondent characteristics or of random variation in poverty beliefs held by students within the three studied welfare professions.

Jakob Tornberg, doktorand i socialt arbete, Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet.
Lisa Wallander (fil.dr.), docent och universitetslektor vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Kontakt: jakob.tornberg@mau.se

Inledning

Den svenska fattigdomen och dess uttryck och spridning har länge varit ett omdebatterat ämne (Alm et al., 2010). En viktig aspekt av detta är fattigdomsbegreppet i sig, vilket inte är entydigt definierat, vare sig i forskning eller i den allmänna debatten. Hur begreppet definieras får långtgående praktiska konsekvenser; begreppets omfång är nämligen centralt för ett av välfärdsstatens kärnuppdrag – det som handlar om vem som ska och vem som inte ska hjälpas ut ur fattigdom. Begreppet har därmed en politisk dimension (Davidsson, 2015), vilken i förlängningen innefattar den mer grundläggande frågan om hur vi vill att samhället ska organiseras (Svärd, 2012). Med andra ord kan fattigdomsbegreppet beskrivas som ett "tjockt etiskt begrepp" – ett begrepp vars existens är direkt kopplad till en handlingsskyldighet (Fritzell, 2011, s. 28). Att komma fram till en mer entydig definition försvåras ytterligare av begreppets föränderlighet: vem som betraktas som fattig varierar nämligen över tid och rum (Alm et al., 2010). Svärd (2012) beskriver denna flyktighet målande och menar att fattigdomen har "många ansikten och dess utseende är beroende av tid, plats och samhällstyp, ideologiska idéer och värderingar, och från vilket perspektiv definitioner av fattigdomstillstånd görs" (Svärd, 2012, s. 36).

I fokus för den här artikeln står professionsstudenters *uppfattningar om vad som är fattigdom*. Studien har en dansk förlaga (Monrad, 2016) och är i det närmaste att se som en replikation, dock i en svensk kontext. Den kan även ses som en introduktion av den relativt okända experimentella vinjettmetoden *factorial survey approach* ('faktoriella surveymetoden') (Rossi & Nock, 1982; Wallander, 2009; Auspurg & Hinz, 2015) i den svenska fattigdomsforskningen. I Sverige har metoden i fråga tidigare använts för att studera socialarbetares bedömningar om missbruk (t.ex. Wallander, 2008; Samuelsson & Wallander, 2014; 2015) samt socialarbetares, polisers och åklagares bedömningar av våld i nära relationer (Wallander & Laanemets, 2017). Faktoriella surveymetoden går i korthet ut på att man låter studiens respondenter bedöma ett större antal fiktiva beskrivningar (vinjetter), vars komponenter varieras slumpmässigt eller systematiskt. Inom ramen för den aktuella studien har vi låtit 383 studenter som läser till socionom, sjuksköterska eller förskollärare på ett av tre olika lärosäten i södra Sverige ta ställning till 20 fiktiva individer eller familjer vardera och göra bedömningar av hur fattiga respektive välbärgade de är.

Det tudelade syftet med vår studie är att undersöka (1) hur professionsstudenter värderar olika faktorer i en individs eller familjs livssituation när de bedömer hur fattiga respektive välbärgade individen eller familjen är (jfr "vem är fattig – vem är rik?"); 2) hur professionsstudenters uppfattningar om fattigdom struktureras av deras egen bakgrund och erfarenheter. Det första delsyftet handlar främst om att utforska hur professionsstudenters uppfattningar om fattigdomens vara relaterar till olika definitioner av fattigdom. I studiens vinjettdesigner operationaliseras två av de vanli-

gast förekommande definitionerna av begreppet fattigdom: relativ inkomstfattigdom och relativa deprivationer (Ringén, 1988). Undersökningens upplägg med vinjetter gör det möjligt att empiriskt studera hur respondenterna indirekt värderar de respektive definitionerna i förhållande till de konkreta livssituationer som de har att ta ställning till. Vinjettpersonerna beskrivs även i termer av kön, etnicitet och sysselsättning. Inkluderingen av de egenskaperna i beskrivningarna gör det möjligt för oss att studera huruvida respondenternas uppfattningar om acceptabla eller icke-acceptabla levnadsförhållanden (jfr att vara fattig eller välbärgad) varierar, beroende på vem de berör (Monrad, 2016). Det andra delsyftet tar sin utgångspunkt i antagandet att en individs uppfattningar och attityder i olika sociala och politiska frågor till en del struktureras av individens tillhörighet till olika sociala grupper eller kategorier, som till exempel kön, klass, och att sådana skillnader i uppfattningar och attityder dels kan ha att göra med hur resurs- och riskfördelningen mellan grupperna ser ut i ett visst samhälle, dels relatera till de olika nätverk för interaktion och kommunikation som gruppmedlemmarna ingår i (Svallfors, 2006).

Studiens bakgrund

Som vi konstaterat ovan finns ingen konsensus kring hur fattigdom ska definieras och mätas (Ringén, 1988; Hansen, 2013; Swärd, 2012). På den mest grundläggande nivån går det dock att inordna de vanligast förekommande fattigdomsdefinitionerna i två kategorier: den som fokuserar på input (i form av inkomster) och den som fokuserar på output (i form av omsättning av kapital till konsumtion) (Berthoud & Bryan, 2011; Ringén, 1988).

Ett av de vanligast förekommande sätten att definiera inputbaserad fattigdom i Sverige är genom att sätta en individs eller en familjs inkomst i förhållande till övriga inkomster (för individer respektive familjer) i ett givet samhälle. Det mått som används benämns relativ inkomstfattigdom och definierar någon som fattig om inkomsten faller under 50 procent (OECD) eller 60 procent (EU) av medianinkomsten (Monrad, 2016). Definitionen i fråga är dock omstridd, och kritiker menar att den mäter inkomstfördelning snarare än fattigdom (Ringén, 1988; Rosenfeld, 2010) och att den faller till föga när det gäller hanteringen av förändringar i absoluta och relativa inkomster över tid (Hansen, 2013; Saunders & Naidoo, 2009; Swärd, 2012).

Ett annat vanligt förekommande sätt att definiera fattigdom och som fokuserar på output snarare än input, tar sin utgångspunkt i teorin om relativa deprivationer (Ringén, 1988). Teorin fick brett genomslag i och med publiceringen av Townsends numera klassiska studie *Poverty in the United Kingdom* (1979). I studien definierar Townsend (1979, s. 31) relativ deprivation enligt följande:

Individuals, families and groups in the population can be said to be in poverty when they lack the resources to obtain the type of diet, participate in the activities and have the living conditions and the amenities which are customary, or at least widely encouraged or approved in the societies to which they belong. Their resources are so seriously below those commanded by the average family that they are in effect excluded from the ordinary living patterns, customs, and activities.

Fattig är enligt definitionen den som av ekonomiska orsaker (dvs. inte personligt val) inte kan konsumera på sätt som är normerade i ett visst samhälle vid en given tidpunkt och som därmed exkluderas från någon av samhällslivets viktiga arenor (se även Ringen, 1988; Alm et al., 2010; Hansen, 2013). Relevansen i att fokusera på konsumtion som en markör för fattigdom har betonats av OECD (Saunders & Naidoo, 2009) och har tilltagit på senare år i takt med konsumtionens ökade betydelse för den enskildes identitetsskapande (Hjort, 2012). Den vanligaste kritiken mot att definiera fattigdom i termer av relativa deprivationer är att det är svårt att bestämma en absolut gräns för hur många deprivationer man ska ha för att räknas som fattig (Ringen, 1988; Halleröd, 2006). Något som är intressant i sammanhanget och som är belagt i ett flertal studier (t.ex. Hansen, 2013; Perry, 2002) är att de två ovan beskrivna definitionerna av fattigdom – relativ inkomstfattigdom och relativa deprivationer – endast korrelerar i begränsad utsträckning. Konkret innebär det alltså att valet av definition eller mått till viss del bestämmer vilken individ i vilken livssituation som definieras som fattig.

Det för oss till diskussionen om den praktiska hanteringen av fattigdom i olika samhällen. Den nordiska välfärdsstatens expansion är tätt sammanflätad både med ökade satsningar för att bekämpa fattigdom och med framväxten av ett flertal nya professioner (Brante, 2014), vars uppgifter bland annat består i att skapa, förmedla och fördela välfärdsresurser bland samhällsmedborgarna. Bland dessa professioner finns socionomer, sjuksköterskor och förskollärare – de tre grupper som representeras i den här studien. Även om socionomerna är den profession som explicit har som uppdrag att bekämpa fattigdom och dess konsekvenser (Sun, 2001), kan man anta att praktiker inom alla dessa tre professioner mer eller mindre regelbundet kommer i kontakt med människor som lever i fattigdom, och att de mer eller mindre aktivt arbetar med att förebygga, bekämpa eller moderera olika negativa konsekvenser av fattigdom. Sjuksköterskor har exempelvis ett viktigt historiskt arv vad gäller arbete med fattigdom (Wittenauer et al., 2015), och relationen mellan fattigdom och ohälsa är välbelagd (Sword et al., 2004; Marmot, 2006). Förskollärare å sin sida har lyfts fram som en viktig grupp för möjligheten att moderera effekter av fattigdom hos barn (Simpson, 2013). I sitt arbete tillämpar socionomer, sjuksköterskor och förskollärare politiska riktlinjer och kunskap av olika slag för att handskas med de konkreta

situationer de möter (jfr Lipsky, 1980). Den professionella och byråkratiska praktiken omfattar som regel ett handlingsutrymme (diskretion eller skön), inom ramen för vilket praktikerna åtnjuter varierande grader av autonomi (Molander, 2011). Inom ett sådant utrymme kan olika uppfattningar om (sociala och andra) problem förekomma och föranleda olika typer av professionella handlingar (ibid.; Blomberg et al., 2013). Vilka uppfattningar om fattigdom socionomer, sjuksköterskor och förskollärare har kan alltså potentiellt komma till uttryck i deras arbete och få konsekvenser för deras klienter, patienter och elever. Därför är det särskilt angeläget att studera den närmaste framtidens välfärdspersonellas uppfattningar om fattigdom och ställa dem i relation till etablerade fattigdomsdefinitioner.

Den enda tidigare forskning som gjorts om professionellas eller professionsstudenter uppfattningar om vad som är fattigdom (se delsyfte ett) är den här studiens danska förlaga (Monrad, 2016). I sin vinjettstudie av fattigdomsuppfattningar bland socionom-, dietist- och sjuksköterskestudenter visar Monrad (2016) att deras uppfattningar inte bara baseras på vinjettpersonernas inkomster och erfarna deprivationer, utan att de även styrs av personernas ålder och sociala status. Även om den här studien använder en vinjettdesign som är mycket lik, om än inte identisk med, Monrads (2016) finns det skäl att förvänta sig skillnader mellan de svenska och danska studenterna. Blomberg och hennes kollegor (2013) fann nämligen systematiska skillnader mellan svenska och danska socialarbetare, där en större andel av de svenska socialarbetarna såg fattigdom som ett utslag av samhällsrelaterade orättvisor, medan de danska socialarbetarna i större utsträckning menade att fattigdom var ofrånkomligt och antingen berodde på otur eller var en oundviklig del av samhällsutvecklingen. Samma skillnader mellan länderna, om än inte lika tydliga, identifierades i en tidigare europeisk komparativ studie av den allmänna befolkningens syn på fattigdom (Van Oorshot & Halman, 2000).

Hur professionellas uppfattningar om eller attityder till fattigdom struktureras av egen bakgrund eller erfarenheter (se vårt delsyfte två; jfr Svallfors, 2006) finns det betydligt mer forskning om, exempelvis studier om fattigdomens orsaker bland socialarbetare i Norden (Blomberg et al., 2013) och hos sjuksköterskor i USA (Wittenauer et al., 2015) samt attityder till fattigdom bland sjuksköterskestudenter i Kanada (Sword et al., 2004). I en brittisk studie har man intervjuat förskollärare om deras syn på barnfattigdom (Simpson, 2013). Flertalet av studierna (och även andra studier) visar att uppfattningar om fattigdomens orsaker och attityder samvarierar med olika bakgrundsfaktorer, som exempelvis kön (Blomberg et al., 2013; Sun, 2001) och ålder (Sun, 2001; Sword et al., 2004), inkomst (Monrad, 2016), utbildning (Blomberg et al., 2013; Sun, 2001; Monrad, 2016), arbetserfarenheter, arbetsuppgifter (Blomberg et al., 2013) och personliga erfarenheter av fattigdom (Sword et al., 2004; Krumer-Nevo & Lev-Wiesel, 2005; Rehner et al., 1997; Menzel, Silson

& Doolen, 2014; Wittenauer et al., 2015; Monrad, 2016). Sammanfattningsvis finns det god grund att anta att även de svenska professionsstudenternas uppfattningar om fattigdom kan variera utifrån olika socioekonomiska och demografiska faktorer samt egen erfarenhet av fattigdom.

Metod

I följande avsnitt presenterar vi i tur och ordning studiens faktoriella surveydesigner, studiens respondenter, datainsamlingen samt analysförfarandet.

Studiens faktoriella surveydesigner

Som nämndes inledningsvis är faktoriella surveymetoden (FS) en vinjettmetod – en metod där man använder fiktiva beskrivningar av personer eller situationer för att studera individers bedömningar, det vill säga deras uppfattningar om eller attityder till en specifik företeelse (Rossi & Nock, 1982; Wallander, 2009; Auspurg & Hinz, 2015). FS-vinjetter kan kvantifieras och består i grund och botten av en samling värden (dimensionsnivåer) på ett antal variabler (vinjettdimensioner). Genom att variera vinjettens dimensioner kan man studera om och i så fall hur de påverkar respondenternas bedömningar samt graden av konsensus och variation bland respondenterna (Wallander, 2009). FS-metoden är en hybrid mellan ett faktoriellt experiment och en survey. Det medför att metoden innehar både experimentets interna validitet (att kunna dra slutsatser om kausala relationer mellan vinjettdimensionerna och respondenternas bedömningar av vinjetterna) och surveymetodens externa validitet (att kunna generalisera resultatet till en stor vinjettpopulation och potentiellt också till en stor respondentpopulation; Rossi & Nock, 1982; Wallander, 2009). Till skillnad från studier där mer traditionella typfall används är det vanligt att respondenterna i en FS-studie får bedöma ett större antal vinjetter. I den här studien har varje respondent gjort totalt 20 bedömningar av hur välbärgad alternativt fattig en viss person är (på en skala med 9 + 1 alternativ). I 10 fall har respondenterna bedömt en ensamstående 38-årig person utan barn (vinjettdesign 1) och i 10 fall en ensamstående 38-årig person med barn (vinjettdesign 2).¹ Skälet till att två vinjettdesigner skapades var att man (Monrad, 2016) ville titta på om fattigdomsuppfattningarna varierade med hänsyn till om barn fanns med i bilden eller inte (med tillhörande "barndeprivationer"). Grunden till att beskriva ensamstående snarare än par var att inkluderingen av ytterligare en person (med olika egenskaper) skulle ha resulterat i en omotiverat komplex vinjettdesign (med ett antal ytterligare vinjettdimensioner). Figur 1 presenterar två exempel på vinjetter samt svarsskalan.

1 I hälften av frågeformulären låg vinjetterna utan barn först och i andra hälften låg vinjetterna med barn först.

Figur 1: Två exempel på vinjetter och bedömningskalan (vinjett 1: utan barn; vinjett 2: med barn)

Vinjett 1: Ahmad är 38 år och ensamstående. Han är arbetslös och har en inkomst på 8 904 kr per månad efter skatt. Han har under 3 år av ekonomiska orsaker avstått från att besöka vänner/familj (som bor mer än 20 km från hemmet), betala räkningar i tid (hyra, bolån, el, gas, vatten) och ha dator i hemmet. Är denna person ...?

Extremt välbärgad	Mycket välbärgad	Välbärgad	I viss grad välbärgad	Medel	I viss grad fattig	Fattig	Mycket fattig	Extremt fattig	Vet inte
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Vinjett 2: Lena är 38 år och ensamstående med sitt barn på 12 år. Hon har sjukersättning och har en inkomst på 13 534 kr per månad efter skatt. Hon har under 3 månader av ekonomiska orsaker avstått från att äta färsk frukt och grönsaker dagligen, ersätta vitvaror när de går sönder, ha dator i hemmet, fira barnets födelsedag och ge barnet en egen mobiltelefon. Är denna person ...?

Extremt välbärgad	Mycket välbärgad	Välbärgad	I viss grad välbärgad	Medel	I viss grad fattig	Fattig	Mycket fattig	Extremt fattig	Vet inte
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Alla vinjetter som bedömts av respondenterna (totalt 1 300 unika vinjetter per vinjettdesign, se nedan) består av en nivå från ett antal dimensioner, vilka beskriver vinjettpersonen i termer av kön, etnicitet, sysselsättning och inkomst samt anger huruvida personen av ekonomiska skäl har avstått från olika slags mer eller mindre socialt normerad konsumtion under en specifik tidsperiod. Tabell 1 ger en utförlig bild av vilka dimensioner och nivåer som ingår i vinjettdesignerna (den konstanta texten i vinjetterna visas i kursiv stil i kolumnen med rubriken "vinjettformuleringar").

Tabell 1. Vinjettdesign och vinjetturevalets sammansättning; n = 3 830 (utan barn), n = 3 830 (med barn)

Vinjettdimensioner och dimensionsnivåer	Vinjettdimensioner	Utan barn % urval	Med barn % urval
<i>Kön</i> Man Kvinna	20 svenska mansnamn/20 icke-svenska mansnamn, 20 svenska kvinnonamn/ 20 icke-svenska kvinnonamn	47,3 52,7	49,7 50,3
<i>Etnicitet</i> Svensk Icke-svensk	<i>är 38 år och ensamstående (med sitt barn på 12 år).</i>	68,6 31,4	65,9 34,1
<i>Sysselsättning</i> Studerar Arbetslös Sjukersättning Arbetar		Han/Hon studerar Han/Hon är arbetslös Han/Hon har sjukersättning Han/Hon arbetar	25,4 24,4 23,7 26,4
<i>Inkomst</i> HMI – 45 % HMI – 30 % HMI – 15 % 50 % av medianink., HMI HMI + 15 % HMI + 30 % HMI + 45 %	<i>och har en inkomst på</i> 4 897/7 444 kr/månad efter skatt. 6 233/9 474 kr/månad efter skatt. 7 568/11 504 kr/månad efter skatt. 8 904/13 534 kr/månad efter skatt. 10 240/15 564 kr/månad efter skatt. 11 575/17 594 kr/månad efter skatt. 13 445/20 436 kr/månad efter skatt.	15,2 15,2 13,8 15,0 13,7 13,8 13,2	11,4 14,6 13,3 14,8 15,2 15,4 15,3
<i>Längd på deprivation</i> Inga deprivationer 3 månader ½ år 1 år 2 år 3 år 4 år	-- Han/Hon har under 3 månader Han/Hon har under ½ år Han/Hon har under 1 år Han/Hon har under 2 år Han/Hon har under 3 år Han/Hon har under 4 år	20,8 13,8 13,8 14,5 13,1 12,0 11,9	17,9 12,2 13,2 13,7 12,5 15,2 15,3
<i>Allmänna deprivationer</i> Dagliga behov: frukt Dagliga behov: räkning Hälsa: medicin Fritid: semester Sociala relationer: vänner Materiell: vitvaror Materiell: dator	<i>av ekonomiska orsaker avstått från att</i> äta färsk frukt och grönsaker dagligen betala räkningar i tid (hyra, bolån, el, gas, vatten) köpa receptbelagd medicin ha semester utanför hemmet besöka vänner/familj (som bor mer än 20 km från hemmet) ersätta vitvaror när de går sönder ha dator i hemmet	24,8 26,1 25,3 24,0 26,1 24,6 25,4	24,5 25,4 28,8 27,4 26,6 26,8 26,8
<i>Barndeprivationer</i> Dagliga behov: kläder Fritid: idrott Sociala rel.: födelsedag Sociala rel.: skolutflykt Materiell: telefon	köpa kläder och skor till barnet låta barnet idrotta fira barnets födelsedag låta barnet följa med på skolutflykter ge barnet en egen mobiltelefon	-- -- -- -- --	24,6 22,5 22,1 21,5 22,0

Som nämndes inledningsvis är studiens två vinjettdesigner ursprungligen konstruerade av danska forskare, och Monrad (2016) ger en detaljerad motivering till valen av vinjettdimensioner och dimensionsnivåer.² Centralt i vinjettkonstruktionen är operationaliseringen av relativ inkomstfattigdom samt relativa deprivationer (se ovan). I vinjettdesignerna har inkomstdimensionen sju värden, med ett mittenvärde som motsvarar 50 procent av medianinkomsten för svenska ensamhushåll respektive ensamhushåll med ett barn för år 2012 (SCB, 2014a; Monrad, 2016) och med tre högre respektive lägre inkomstnivåer (med 15-procentsintervaller).³

De 12 deprivationerna (allmänna deprivationer och barndeprivationer) fördelas enligt kategorierna dagliga behov, hälsa, fritid, sociala relationer och materiell komfort (se diskussion i Erjnæs et al., 2011). Samtliga deprivationsdimensioner innehåller en "blank" nivå (visas inte i tabellen), vilket innebär att deprivationen antingen förekommer eller inte i vinjetterna. Vår design har getts en teknisk begränsning i den meningen att varje vinjett utan barn tillåts innehålla högst fyra allmänna deprivationer, medan vinjetterna med barn får innehålla upp till fyra allmänna deprivationer samt upp till fyra barndeprivationer.⁴ Deprivationernas varaktighet består av 6 tidsperioder mellan 3 månader och 4 år (samt ett nollalternativ för personer utan deprivationer). Vidare har dimensionerna kön och etnicitet operationaliserats i form av 80 namn, vilka tydligt associerar till en viss könstillhörighet (man eller kvinna) och ett visst etniskt ursprung (Sverige/svensk eller Mellanöstern/icke-svensk). Medan de danska namnen från den ursprungliga designen har bytts ut mot de 40 vanligast förekommande svenska namnen (enligt Statistiska centralbyråns namnstatistik från 2014, se SCB, 2014b), har vi valt att behålla de icke-svenska namnen från originaldesignen. Slutligen består dimensionen sysselsättning av fyra kategorier som beskriver anknytning till arbetsmarknaden: studerar, är arbetslös, har sjukersättning och arbetar.

Dimensionsnivåerna och deras formuleringar är konstruerade så att samtliga nivåer från de olika dimensionerna ska kunna kombineras. Antalet möjliga kombinationer av dimensionsnivåer utgör antalet unika vinjetter och för designen med barn utgör de flera miljoner. En fördel med faktoriella surveyemetoden är att endast en bråkdel av vinjetterna måste bedömas (Rossi & Nock, 1982). Enligt gängse förfarande drar man

2 Monrad har konstruerat två uppsättningar med vinjettdesigner – en som används i studien från 2016, som skiljer sig något från vår, och en reviderad design som används i en senare ännu icke färdigställd studie och som är identisk med vår.

3 I EU definieras ofta gränsen för relativ inkomstfattigdom som 60 procent av medianinkomsten i landet (Monrad, 2016). Med syftet att möjliggöra en framtida komparation mellan fattigdomsuppfattningarna bland svenska och danska professionsstudenter valde vi att tillämpa samma operationalisering som i den danska vinjettdesignen (Monrad, 2016), vilken följer OECD:s fattigdomsgräns, dvs. 50 procent av medianinkomsten (ibid.).

4 Baserat på resultat från den danska pilotstudien bestämdes att antalet barndeprivationer i en viss vinjett aldrig skulle kunna överstiga antalet allmänna deprivationer (se Monrad, 2016).

ett systematiskt eller slumpmässigt urval av vinjetter från den totala vinjettpopulationen, och sedan generaliseras resultatet från urvalet till populationen (för mer information om urval i FS-studier, se Auspurg & Hinz, 2015). Tillvägagångssättet genererar ett vinjetturval som idealt sett har balans mellan vinjettdimensionernas olika nivåer, det vill säga varje nivå förekommer lika ofta i vinjetterna, och vars vinjettdimensioner är ortogonala i förhållande till varandra, det vill säga vars korrelationer är noll. I den aktuella studien, och för vardera av de två vinjettdesignerna, drogs 130 slumpmässiga urval med 10 unika vinjetter, vilka sedan fördelades slumpmässigt inom de olika respondentgrupperna. Med hänsyn till ett visst bortfall vid datainsamlingstillfället (se nedan) har således de flesta av de 130 uppsättningarna med vinjetter bedömts i de tre grupperna med professionsstudenter, och vissa uppsättningar har bedömts flera gånger inom samma respondentgrupp. Som går att utläsa i tabell 1 är balansen mellan dimensionsnivåerna förhållandevis god, förutom när det gäller vinjettdimensionen etnicitet, där endast 30–35 procent av vinjettpersonerna har icke-svenska namn. Här har Monrad (2016) medvetet gjort ett stratifierat urval – så att en större andel av vinjetterna ska tillhöra landets majoritetsgrupp – med syftet att öka graden av realism i bedömningsuppgiften.

Konstruktionen av vinjetterna för den svenska studien inleddes med att vinjetttexten översattes från danska till svenska av artikelns försteförfattare, varpå den granskades av en dansk-svenskspråkig forskarkollega. Därefter konstruerades vinjetterna genom att kombinera Excel (en fil som innehöll samtliga uppgifter om de vinjetter som ingick i vinjetturen) med brevfunktionen i Word (för en detaljerad beskrivning av förfarandet, kontakta artikelns korresponderande författare).

Datainsamling och respondenter

Studiens datamaterial samlades in med hjälp av pappersenkäter, vilka delades ut till tredjeterminsstudenter på socionom-, sjuksköterske- och förskollärarytbildningarna vid tre lärosäten i södra Sverige (samtliga tre utbildningar vid ett av lärosätena och två utbildningar vardera vid återstående två lärosäten). Tidsperioden för datainsamlingen var april 2014 till januari 2015. Vid samtliga tillfällen ägde datainsamlingen rum i anslutning till en föreläsning med förväntad hög närvaro. Studenterna informerades om studiens syfte, om att de fyllde i enkäten anonymt och att de kunde välja att inte delta. Även om det inte går att ta fram en exakt siffra på hur många studenter som aktivt valde att avstå från att delta uppskattas detta till ett fåtal (om några) vid varje insamlingstillfälle. Det tog mellan 10 och 20 minuter att fylla i frågeformuläret, vilket bestod av sammanlagt 20 vinjetter och 17 bakgrundsfrågor.

Av totalt 383 respondenter är 111 socionomstudenter, 117 sjuksköterskestudenter och 155 förskollärestudenter. Studiens urval är i statistisk mening inte representativt

för svenska studenter vid de tre professionsutbildningarna. Däremot utgör det ett totalurval (med litet bortfall) av tredjeterminsstudenter vid de aktuella utbildningarna (under en viss termin) vid de tre lärosätena. Därmed motsvarar det den typ av urval som gjordes i den danska förlagan (Monrad, 2016). Tabell 2 visar en jämförelse mellan de tre studentgrupperna på ett antal bakgrundsvariabler.

Tabell 2. En beskrivning av studiens respondenter (i procent, medelvärden och standardavvikelser)

	Socionom- studenter (n = 111)	Sjuksköterske- studenter (n = 117)	Förskollärary- studenter (n = 155)
Procent			
Man	10,9	17,1	4,5
Kvinna	89,1	82,9	95,5
Ensamstående	46,8	37,7	27,5
Gift/Sambo	44,0	50,9	58,2
Har barn	11,7	16,4	30,3
<i>Inkomst (brutto per månad)</i>			
0–4 999 tkr	12,4	24,3	24,3
5000–9 999 tkr	54,3	44,4	41,9
10 000–19 999 kr	30,5	27,0	27,0
20 000 kr–	1,9	1,7	5,5
Medelvärden (standardavvikelser)			
Ålder	25,2 (5,3)	25,0 (5,5)	25,9 (5,5)
Skattning av egen fattigdom	4,9 (1,2)	4,9 (1,4)	4,9 (1,4)

Tabellen visar att det finns både likheter och skillnader mellan de tre studentgrupperna. Samtliga grupper består till största delen av kvinnor och genomsnittsåldern ligger runt 25 år i samtliga grupper. Bland socionomstudenterna är fördelningen mellan ensamstående och samboende relativt jämn, men i de två övriga grupperna är andelen gift eller sambo något högre. Medan knappt 12 procent av socionomstudenterna har barn, är andelen för sjuksköterske- och förskolläraryrstudenterna cirka 16 respektive 30 procent. Fördelningen av studenterna i de olika inkomstkategorierna är någorlunda jämn i de tre professionsgrupperna, med en något lägre andel socionomstudenter i den lägsta inkomst kategorin och en något högre andel förskolläraryrstudenter i kategorin med högst inkomst. När studenterna fick skatta egen fattigdom

på samma svarsskala som användes för bedömningen av vinjetterna (från extremt välbärgad till extremt fattig) hamnade genomsnittet på 4,9 för samtliga grupper, det vill säga strax under "medel-"kategorin.

Studiens analyser

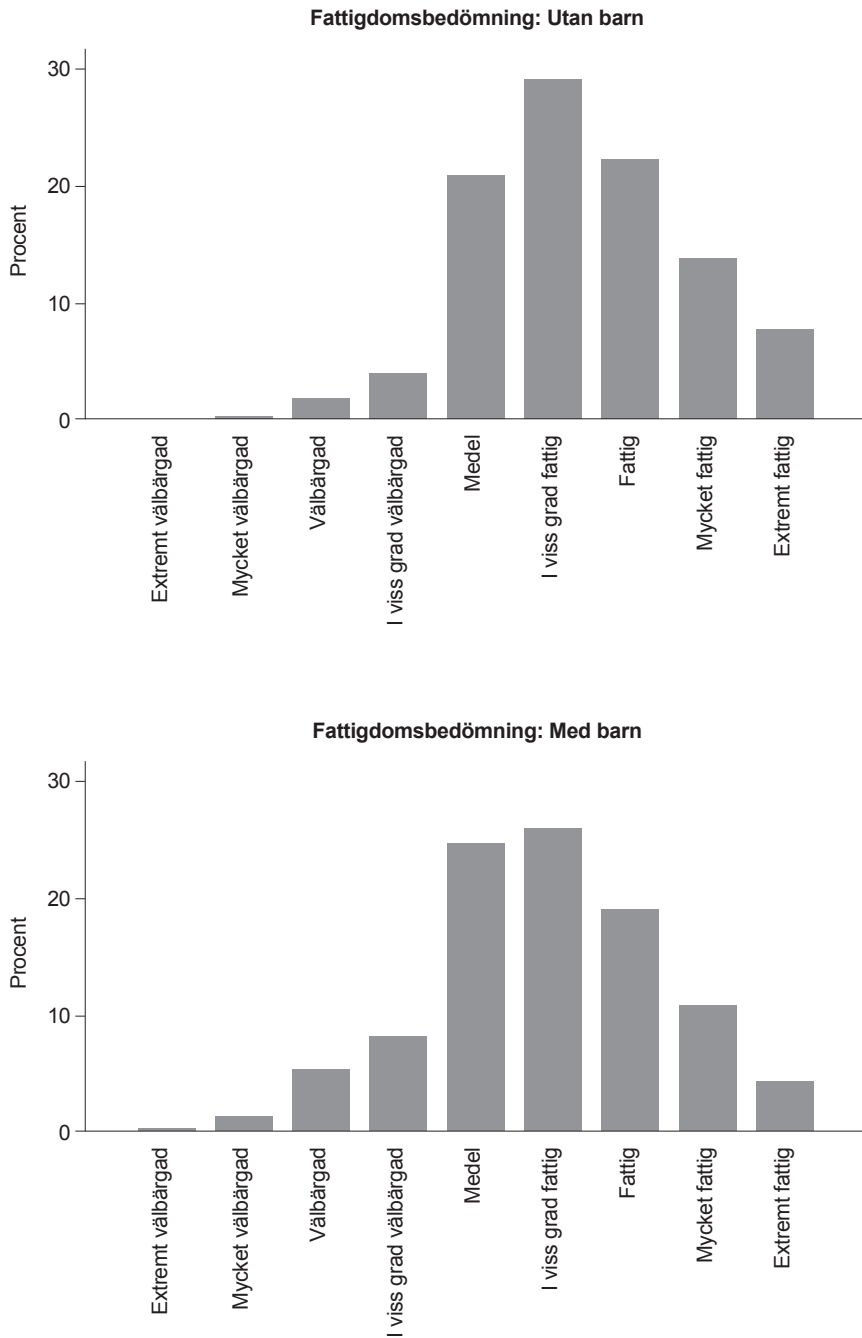
Det insamlade datamaterialet har analyserats med univariat, bivariat och multivariat analys. I artikeln redovisas inledningsvis resultat från univariat analys av respondenternas fattigdomsbedömningar, i form av stapeldiagram, medelvärden och standardavvikelser. Artikelns huvudresultat består av två modeller baserade på multilevel multivariat linjär regression, vilka innefattar analyser av effekterna av vinjettdimensionerna och utvalda respondentvariabler på studenternas uppfattningar om fattigdom. Valet av respondentvariabler baseras på icke redovisade bivariata analyser mellan samtliga bakgrundsvariabler från enkäten och respondenternas vinjettbedömningar. Bevekelsegrunden till att använda multilevelanalys är att datamaterialet är hierarkiskt (eftersom varje student har gjort flera bedömningar av vinjetter). Multilevelanalys korrigerar för effekter av potentiell korrelation mellan bedömningar inom respondenterna och möjliggör att utforska om den kvarstående, icke förklarade, variansen befinner sig på vinjett- eller på respondentnivå (Hox, 2010).

Resultat

Som redovisats ovan gjorde studiens 383 respondenter 20 bedömningar vardera av 10 vinjetter som beskrev en ensamstående person utan barn och 10 vinjetter som skildrade en ensamstående med barn. Bedömningarna noterades på en svarsskala mellan värdena 1 (extremt välbärgad) och 9 (extremt fattig). Figur 2 visar fördelningen av bedömningarna över de nio svarsalternativen, separat för de två vinjettdesignerna.

Figuren visar att fördelningarna är i det närmaste identiska, med majoriteten av bedömningarna samlade på de mittersta svarsalternativen, mellan "medel" och "fattig". Medelvärdena för fattigdomsbedömningarna är 6,38 för vinjetterna utan barn (standardavvikelsen = 1,38) och 5,91 för vinjetterna med barn (standardavvikelsen = 1,52). Det interna bortfallet är 68 (utan barn) respektive 89 (med barn) vinjetter.

Figur 2. Fördelningen av vinjettbedömningarna redovisat i stapeldiagram (procent) separat för vinjett-erna utan respektive med barn (n utan barn = 3 762; n med barn = 3 741).

I det följande presenterar vi två separata multilevelmodeller (multivariat linjär regressionsanalys), en för vinjetterna utan barn och en för vinjetterna med barn. I modellerna analyseras vinjettdimensionernas och respondentvariablernas separata inverkan på respondenternas uppfattningar om fattigdom, med kontroll för övriga oberoende variabler. De regressionskoefficienter och p-värden som redovisas kan grovt förstås på samma vis som i traditionell regressionsanalys, med olika tolkningar för kontinuerliga oberoende variabler och för så kallade dummyvariabler. För kontinuerliga variabler anger regressionskoefficienten den genomsnittliga förändringen i fattigdomsbedömningarna, givet en enhets ökning i den aktuella oberoende variabeln. För dummyvariabler anger koefficienten den genomsnittliga skillnaden i bedömningarna mellan den i tabellen angivna kategorin och dess referenskategori. Viktigt att notera är att höga värden på svarsskalan innebär att vinjetterna bedömts som fattiga, medan låga värden innebär att de bedömts som välbärgade. I tabellen framgår det tydligt vilka variabler som är dummyvariabler, förutom när det gäller vinjetternas deprivationsdimensioner. Dessa senare dimensioner innehåller blanka nivåer, vilket betyder att deprivationerna antingen förekommer eller inte förekommer i vinjetterna. I de fallen är referenskategorin alltid att deprivationen inte finns representerad i vinjetten. Modellerna innehåller även varianskoefficienter för var och en av analysernas två nivåer (vinjettnivån och respondentnivån). De anger storleken på den oförklarade variansen på respektive nivå. Ett ytterligare mått är den så kallade intraklasskorrelationen (ICC), vilken anger hur stor andel av den oförklarade variansen som ligger mellan respondenterna.

Vinjettdimensionerna. Om vi tittar på resultaten i tabell 3 ser vi att vinjettpersonens inkomst är den vinjettvariabel som har den allra största betydelsen för respondenternas uppfattningar om fattigdom.

Tabell 3. Multilevel linjär regressionsanalys (*random intercept*) av vinjettvariabler och respondentvariabler på respondenternas fattigdomsbedömningar (n, utan barn = 3 319 vinjetter och 337 respondenter; med barn = 3 297 vinjetter och 338 respondenter).

	Modell 1: Utan barn		Modell 2: Med barn	
	b-koefficient	p-värde	b-koefficient	p-värde
Intercept	4,208	0,000	4,878	0,000
VINJETTVARIABLER				
<i>Kön</i>				
Man (referens)				
Kvinna	-0,002	0,951	-0,019	0,552
<i>Etnicitet</i>				
Svensk (referens)				
Icke-svensk	0,032	0,307	-0,015	0,653
<i>Sysselsättning</i>				
Studerar (referens)				
Arbetslös	0,275	0,000	0,111	0,010
Sjukersättning	0,343	0,000	0,114	0,011
Arbetar	0,357	0,000	0,111	0,012
<i>Inkomst</i>				
HMI – 45 %	1,172	0,000	1,184	0,000
HMI – 30 %	0,557	0,000	0,706	0,000
HMI – 15 %	0,125	0,021	0,264	0,000
50 % av medianinkomsten (HMI) (referens)				
HMI + 15 %	-0,581	0,000	-0,495	0,000
HMI + 30 %	-0,696	0,000	-0,981	0,000
HMI + 45 %	-1,027	0,000	-1,512	0,000
<i>Allmänna deprivationer</i>				
Dagliga behov: frukt	0,107	0,002	0,116	0,002
Dagliga behov: räkningar	0,315	0,000	0,256	0,000
Hälsa: medicin	0,244	0,000	0,192	0,000
Fritid: semester	-0,042	0,219	0,082	0,027
Sociala relationer: vänner	0,136	0,000	0,077	0,042
Materiell: vitvaror	0,114	0,001	0,102	0,006
Materiell: dator	0,015	0,649	0,065	0,081
<i>Barndeprivationer</i>				
Dagliga behov: kläder			0,155	0,000
Fritid: idrott			0,062	0,114
Sociala relationer: födelsedag			0,105	0,008
Sociala relationer: skolutflykt			0,113	0,005
Materiell: telefon			-0,102	0,010
<i>Varaktighet deprivationer</i>				
	0,027	0,021	0,037	0,002

Tabell 3. (fortsättning) Multilevel linjär regressionsanalys (*random intercept*) av vinjettvariabler och respondentvariabler på respondenternas fattigdomsbedömningar (n, utan barn = 3 319 vinjetter och 337 respondenter; med barn = 3 297 vinjetter och 338 respondenter).

RESPONDENTVARIABLER	Modell 1: Utan barn		Modell 2: Med barn	
	b-koefficient	p-värde	b-koefficient	p-värde
<i>Kön</i>				
Man (referens)				
Kvinna	0,129	0,420	-0,108	0,561
Ålder	0,021	0,027	0,018	0,101
<i>Civilstånd</i>				
Ensamstående (referens)				
I förhållande (gift/sambo)	-0,170	0,103	-0,161	0,182
Annan familjekonstellation	-0,021	0,898	0,028	0,879
<i>Professionsutbildning</i>				
Socionom (referens)				
Sjuksköterska	-0,129	0,267	-0,281	0,038
Förskollärare	-0,242	0,033	-0,435	0,001
<i>Inkomst (bruttoinkomst per månad)</i>				
0–4 999 kr (referens)				
5 000–9 999 kr	0,037	0,767	-0,021	0,884
10 000–19 999 kr	0,220	0,110	0,101	0,525
20 000 kr –	0,642	0,020	0,514	0,109
Skattning av egen fattigdom	0,238	0,000	0,134	0,002
Varianskomponent vinjettnivån	0,632	0,000	0,723	0,000
Varianskomponent respondentnivån	0,611	0,000	0,836	0,000
ICC, Intraklasskorrelation*	0,49		0,54	

* Intraklasskorrelationen beräknas genom att dividera varianskomponenten för respondentnivån med summan av båda varianskomponenterna.

Detta gäller både för ensamstående utan respektive med barn. Variabelns effekt följer ett tydligt mönster: ju högre inkomst personen har (i förhållande till halva medianinkomsten [HMI]), desto mer välbärgad bedöms han eller hon vara, och ju lägre inkomst, desto fattigare bedöms personen vara. En skillnad mellan vinjetterna med och utan barn är att personerna med den allra högsta inkomsten i genomsnitt bedöms som mer välbärgade (i förhållande till referenskategorierna) om de har barn än om de inte har barn. Vad gäller vinjettpersonernas deprivationer visar resultaten att fem av sju allmänna deprivationer är signifikant relaterade till respondenternas uppfattningar om fattigdom hos ensamstående utan barn. I samtliga fall innebär förekomsten av deprivationen att vinjettpersonen bedömts som fattigare. Om man rangordnar

deprivationerna utifrån storleken på deras respektive effekter på fattigdomsuppfattningarna (som vi dock måste göra med viss försiktighet, eftersom skillnaderna mellan regressionskoefficienterna i många fall är mycket små och därför med största sannolikhet inte statistiskt signifikanta) går det att se att deprivationen som innebär att man av ekonomiska orsaker har avstått från att betala räkningar i tid har störst effekt. Därefter följer avstått från att köpa receptbelagd medicin, besöka vänner och familj som bor lite längre bort, ersätta vitvaror när de går sönder och äta färsk frukt och grönsaker dagligen.

Om vi flyttar fokus till modell 2 kan vi se att samtliga förekommande deprivationer, förutom "idrott", har en statistiskt signifikant inverkan på bedömningarna om hur fattiga ensamstående med barn är. En grov (se ovan) rangordning av deprivationernas inverkan på uppfattningarna visar att deprivationen som innebär att man av ekonomiska orsaker har avstått från att betala räkningar i tid återigen har starkast effekt. Därefter följer att ha avstått från att köpa receptbelagd medicin, köpa kläder och skor till barnet, äta färsk frukt och grönsaker dagligen, låta barnet följa med på skolutflykt, fira barnets födelsedag, ersätta vitvaror när de går sönder, ge barnet en egen mobiltelefon, ha semester utanför hemmet och besöka vänner och familj som bor lite längre bort. Det är värt att notera att effekten av "mobiltelefon" har motsatt effekt, det vill säga att deprivationen i fråga förekommer innebär att vinjettpersonen bedömts som mer välbärgad.

I fråga om deprivationernas varaktighet visar tabellen en signifikant effekt på studenternas uppfattningar om fattigdom hos ensamstående med och utan barn. Ju längre man av ekonomiska orsaker har varit tvungen att avstå från de olika förnödenheterna, desto fattigare bedöms man vara. Analyserna visar vidare att varken vinjettpersonens kön eller etnicitet har någon statistiskt signifikant inverkan på bedömningarna. Dock spelar personens sysselsättning roll för bedömningen av hur fattig alternativt välbärgad han eller hon är. Tabellen visar att personer som är arbetslösa, har sjukersättning eller arbetar i genomsnitt bedöms som fattigare än studenter, när övriga variabler hålls konstanta. En jämförelse mellan de två modellerna ger vid handen att skillnaderna mellan studerande å ena sidan och övriga sysselsättningskategorier å andra sidan är större när personen inte har barn.

Respondentvariablerna. Vad gäller respondentvariablerna har varken respondentens kön eller civilstånd någon statistiskt signifikant effekt på studenternas uppfattningar om fattigdom. Däremot inverkar respondentens ålder på hur man bedömer ensamstående utan barn, i bemärkelsen att ju äldre respondenten är, desto fattigare bedömer han eller hon i genomsnitt att vinjettpersonen är. Beträffande professions-tillhörigheten visar resultatet att både sjuksköterske- och forskollärarstudenterna i genomsnitt bedömer ensamstående med eller utan barn som mindre fattiga än vad socionomstudenterna gör, och tre av de fyra skillnaderna är statistiskt signifikanta.

Om vi tittar på regressionskoefficienternas storlekar finns den allra största skillnaden mellan förskollärare och socionomstudenter i bedömningarna av ensamstående med barn. Vidare påverkar respondenternas inkomst deras bedömningar av ensamstående utan barn. I jämförelse med respondenter med en inkomst mellan 0 och 4 999 kr i månaden bedömer respondenter med en månadsinkomst på över 20 000 kr vinjettpersonerna som i genomsnitt 0,642 enheter fattigare. Värt att notera är att motsvarande koefficient i modell 2 även den har ett relativt högt värde, men att den saknar statistisk signifikans (vilket sannolikt beror på att studien har få respondenter i den högsta inkomstgruppen). Slutligen visar resultaten att den så kallade självskattade fattigdomen har en generell och statistiskt signifikant inverkan på uppfattningarna om fattigdom. Ju fattigare en respondent bedömer sig själv vara, desto fattigare bedömer han eller hon också att vinjettpersonen är.

Längst ned i tabellen redovisas varianskoefficienter för multilevelmodellernas två nivåer, vinjettnivån och respondentnivån. I båda modellerna kvarstår statistiskt signifikant oförklarad varians på båda nivåerna. Andelen oförklarad varians på respondentnivån (dvs. mellan de studenter som har bedömt vinjetterna) motsvarar 49 procent (modell 1) respektive 54 procent (modell 2) av den totala oförklarade variansen i de respektive modellerna.

Diskussion

Det tudelade syftet med den här faktoriella surveystudien var att undersöka (1) hur studenter som läser till socionom, sjuksköterska eller förskollärare värderar olika faktorer i en individs eller familjs livssituation när de bedömer hur fattiga respektive välbärgade individen eller familjen är (jfr "vem är fattig – vem är rik?"); 2) hur dessa professionsstudenters uppfattningar om fattigdom struktureras av deras egen bakgrund och erfarenheter. Nedan sammanfattar och diskuterar vi utvalda resultat samt lyfter fram ett par begränsningar med studien.

Ställt i relation till de fattigdomsdefinitioner som operationaliseras i studien visar resultaten att studenternas uppfattningar tar hänsyn till fattigdom både i termer av input (relativ inkomstfattigdom mätt i inkomst) och fattigdom definierat som output (relativa deprivationer operationaliserade som sju plus fem deprivationer med olika varaktighet). Trots att båda definitionerna uppenbart speglas i bedömningarna, är deras respektive påverkan inte jämbördiga. Resultaten pekar nämligen på att inkomstvariabeln har den allra största betydelsen för studenternas uppfattningar om fattigdom. Effekterna av vinjettpersonens inkomst på fattigdomsuppfattningarna går i förväntad riktning både när det gäller ensamstående utan och med barn, men är något större vid bedömningar av ensamstående med barn. Samma mönster går att identifiera i Monrads (2016) studie av danska profes-

sionsstudenter. Skillnaden mellan modellerna implicerar att relativ inkomstfattigdom som mått på fattigdom potentiellt spelar större roll när det finns barn med i bilden. Den skulle dock även kunna vara ett resultat av att vi använder olika gränsvärden i de två modellerna (HMI för ensamstående utan barn = 8 904 kr, HMI för ensamstående med barn = 13 534 kr), och att de absoluta intervallen mellan inkomstkategorierna därmed är större för ensamstående med barn än för ensamstående utan barn.

Som nämnts ovan tar professionsstudenterna även hänsyn till fattigdomens outputdimension, det vill säga möjligheten till normerad konsumtion, när de bedömer vinjetterna. De allmänna deprivationerna värderas relativt lika för ensamstående med och utan barn, och de två avgjort mest betydelsefulla deprivationerna är huruvida man inte har kunnat betala räkningarna i tid, eller om man har fått avstå från att köpa receptbelagd medicin. Resultatet speglar det faktum att de två deprivationerna har de potentiellt mest allvarliga konsekvenserna för den enskilde. Om räkningar inte betalas i tid finns risk för exempelvis vräkning, och om receptbelagd medicin inte kan köpas äventyras den personliga hälsan. Bland barndeprivationerna tar respondenterna i genomsnitt störst hänsyn till huruvida man av ekonomiska orsaker har fått avstå från att köpa kläder och skor till barnet. Kläder och skor är konsumtionsartiklar som alla i kontakt med ett barn har möjlighet att observera och kan därför sägas vara den deprivation som har störst risk att uppmärksammas. Vidare påverkas bedömningarna av om man har varit tvungen att avstå från att fira barnets födelsedag eller om barnet inte har kunnat följa med på skolutflykter. Värt att framhålla är också att den allmänna deprivationen "semester" har en signifikant effekt på bedömningarna av ensamstående med barn. Sammantaget pekar det på att födelsedagar, skolutflykter och semestrar är normerad konsumtion med stor symbolisk och potentiellt känslomässig betydelse för barn, och om den uteblir tolkas det som tecken på fattigdom.

Resultaten för den allmänna deprivationen "dator" och den barnspecifika deprivationen "mobil" överraskar något. De visar att respondenterna inte delar uppfattningen att tillgång till dator och mobiltelefon är nödvändig för att man ska kunna delta i samhällslivet samt (vad gäller barnets mobiltelefon) undvika socialt stigma. Det är förvånande, både med tanke på hur allmänt accepterat det är att äga dem (Halleröd, 2006), och att våra respondenter är unga och alltså antas ha vuxit upp med mer eller mindre självklar tillgång till både dator och mobiltelefon. Resultatet tyder på att uppfattningar om fattigdom potentiellt kan vara trögrörliga, i den meningen att de baseras mer på traditionella tecken på utanförskap (t.ex. vräkning och trasiga kläder) än på sentida förutsättningar för social inklusion (t.ex. dator och mobiltelefon).

Eftersom Monrads publicerade (2016) vinjettstudie baseras på en någorlunda annorlunda uppsättning av relativa deprivationer går det inte att direkt jämföra våra

och hennes resultat. I de deprivationer som återfinns i båda vinjettdesignerna finns inga skillnader som är betydelsefulla nog att diskutera. En skillnad som emellertid är värd att lyfta fram är att deprivationernas varaktighet påverkar de svenska studenternas fattigdomsuppfattningar, men endast sporadiskt de danska studenternas. Det senare resultatet tolkades som synnerligen överraskande, eftersom en dansk expertkommitté fastställt det som väsentligt att ta hänsyn till de ekonomiska förhållandenas varaktighet när man definierar fattigdom (Monrad, 2016).

Våra resultat visar att professionsstudenters uppfattningar om vem som är fattig eller välbärgad inte tar hänsyn till personens kön eller etnicitet, men att sysselsättningen har betydelse. Allt annat lika bedöms den som är studerande som mindre fattig än den som är arbetslös, har sjukersättning eller arbetar. Större skillnader görs när man bedömer en ensamstående utan barn. Resultatet kan tolkas som att man anser att det är tämligen "naturligt" att en studerande har det något sämre ställt, eller som att situationens (dvs. studiernas) övergående karaktär gör att man är mindre benägen att betrakta den aktuella personen som fattig, särskilt om han eller hon inte har ett barn att försörja.

När det gäller frågan om hur fattigdomsuppfattningarna struktureras av respondenternas bakgrund och erfarenheter har vi funnit att professionstillhörighet, självskattad fattigdom, inkomst och ålder har betydelse för var på skalan mellan extremt fattig och extremt välbärgad man placerar sina vinjettbedömningar. Generellt sett är socionomstudenterna mer benägna än sjuksköterske- och förskollärostudenterna att betrakta någon som fattig. Att det finns skillnader mellan socionomstudenter å ena sidan och sjuksköterske- och förskollärostudenter å andra sidan har sannolikt att göra med att "problemet fattigdom" tillhör socionomernas jurisdiktion, det vill säga ansvars- och verksamhetsområde, och att de därmed kan tänkas ha ett större intresse av och/eller kunskap om fattigdom. Huruvida skillnaderna är resultatet av selektion, det vill säga att individer med vissa slags uppfattningar om och/eller intressen av olika frågor söker sig till olika yrken, eller av professionell socialisation, vilket innebär att studenterna socialiseras in i olika uppfattningar inom ramen för sin professionsutbildning, går inte att besvara inom ramen för den här studien (jfr Dæhlen, 2008). En sådan frågeställning kräver ett longitudinellt datamaterial, där man följer studenten från början av utbildningen och ut i arbetslivet, som exempelvis datamaterialet StudData (ibid., se även www.hioa.no/sps).

Förutom professionstillhörighet har respondenternas självskattade fattigdom betydelse, i den meningen att en högre skattning av den egna fattigdomen i genomsnitt ger en ökad benägenhet att betrakta vinjettpersonen som fattig (särskilt då personen inte har barn). Även om vi inte kan dra slutsatser om vilken mekanism som är verksam i det förekommande fallet tyder resultatet på att egen identifikation med eller upplevelse av ett visst problem ökar ens allmänna benägenhet att tillskriva

eller uppfatta problemet hos andra. Resultatet visade betydelsen av respondenternas egen inkomst: de med en månadsinkomst på över 20 000 kr (vilket var mycket få) är mycket mer benägna att betrakta någon som fattig (kontrollerat för självskattad fattigdom). Resultatet ger vid handen att den egna inkomsten kan ha använts som "ankare" (jämförelsepunkt, jfr Kahneman, 2011), och att det tämligen stora avståndet mellan respondenter med en hög månadsinkomst (och tillhörande konsumtionsmöjligheter) och vinjettpersoner med generellt låga inkomster (och brist på konsumtionsmöjligheter) medför att fler bedömts som fattiga. Det senast observerade mönstret överensstämmer dock inte med den danska studien (Monrad, 2016), vilket manar till försiktighet vid tolkningen.

Slutligen konstaterades att runt 50 procent av den oförklarade variansen ligger mellan respondenterna. Det kan vara ett möjligt resultat av att vi inte har lyckats mäta alla potentiellt relevanta respondentegenskaper. Det kan även vara ett utslag av en slumpmässig variation i uppfattningar mellan respondenterna (Wallander, 2008). Att fattigdomsuppfattningar varierar mellan studenter inom olika professionsprogram behöver inte nödvändigtvis vara ett problem. Om det är en oreflekterad och icke-motiverad variation, och om den följer med individerna ut i den professionella praktiken, kan den emellertid resultera i icke rättfärdigade, och därmed problematiska, skillnader i hur man bemöter och handlar visavi klienter, patienter och elever som lever i fattigdom (jfr Molander, 2011). Wallander och Molander (2016) har visat hur den i vår studie tillämpade metoden (faktoriella surveymetoden) kan brukas som pedagogiskt verktyg, med syftet att få studenter på professionsutbildningar att reflektera kring, och lära sig att formellt resonera om, sina uppfattningar och bedömningar.

Naturligtvis har den här studien sina begränsningar. Vår valda datainsamlingsmetod, faktoriella surveymetoden, har både för- och nackdelar. En fördel är att metodens experimentella kontroll gör det möjligt för oss att isolera effekterna av vinjettdimensionerna på bedömningarna och dra slutsatser om kausala samband mellan vinjettens olika komponenter och vinjettbedömningarna. En nackdel är att slutsatserna är begränsade till att gälla de dimensioner som är inkluderade i vinjettdesignen (för en detaljerad metoddiskussion, se Wallander, 2009; Auspurg & Hinz, 2015). Det har varit särskilt märkbart i den här studien, då vi ansåg det vara viktigare att skapa ett datamaterial som är jämförbart med studiens danska förlaga (Monrad, 2016) än att ta ny sats utifrån specifikt svenska förhållanden. Vidare utgör våra respondenter ett totalurval (med litet bortfall) av tredje terminens studenter vid tre professionsutbildningar vid totalt tre lärosäten i södra Sverige. Även om vi i statistisk mening inte kan generalisera resultaten till studerande vid andra lärosäten, finns ingen direkt anledning att anta att det skulle se annorlunda ut på andra ställen i Sverige. Naturligtvis skulle det vara intressant och relevant att genomföra en utvidgad replikation av stu-

dien, med ett sannolikhetsurval av professionsstudenter på ovanstående och andra relevanta professionsutbildningar.

Sist men inte minst vill vi säga några ord om studiens respondenter, vilka är professionsstudenter snarare än professionella (i enlighet med den danska förlagan). Naturligtvis kan man inte utan reservation dra slutsatsen att studenters och praktikers uppfattningar om vad som är fattigdom överensstämmer, eftersom själva den professionella praktiken är en ny miljö, med nya förutsättningar, begränsningar, arbetsplatskultur etc. som kan tänkas inverka på praktikernas uppfattningar i olika frågor (jfr Dæhlen, 2008).

Referenser

- Alm, S., Bäckman, O., Gavanoas, A. & Kumlin, J. (2010) *Utsatthetens olika ansikten: Begreppsöversikt och analys*. Rapport/Institutet för framtidsstudier: 13. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Auspurg, K. & Hinz, T. (2015) *Factorial survey experiments*. Los Angeles: Sage.
- Berthoud, R. & Bryan, M. (2011) Income, deprivation and poverty: A longitudinal analysis. *Journal of Social Policy*, 40(1): 135–156.
- Blomberg, H., Kroll, C., Kallio, J. & Erola, J. (2013) Social workers' perceptions of the causes of poverty in the Nordic countries. *Journal of European Social Policy*, 23(1): 68–82.
- Brante, T. (2014) *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapsområdet*. Liber: Stockholm.
- Davidsson, T. (2015) *Understödet rationalitet: En genealogisk studie av arbetslinjen under kapitalismen*. Akademisk avhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Dæhlen, M. (2008) *Seleksjon og tilpasning: Jobbverdier i studietid og arbeidsliv*. Akademisk avhandling. Oslo: Universitetet i Oslo, Unipub.
- Ejrnæs, M., Hansen, F., Hansen, H., Hussain, M. & Larsen, J. (2011) *På laveste sociale ydelser et år efter: En kvantitativ forløbsanalyse*. Köpenhamn: CASA.
- Fritzell, J. (2011) Fattig och rik i Sverige. I: S. Alm, O. Bäckman, A. Gavanoas & A. Nilsson (red.) *Utanförskap*. Falun: Dialogos.
- Halleröd, B. (2006) Sour grapes: Relative deprivation, adaptive preferences and the measurement of poverty. *Journal of Social Policy*, 35(3): 371–390.
- Hansen, E. (2013) Fattigdom og fattigdomsgrænser. *Dansk sociologi*, 24(1): 11–25.
- Hjort, T. (2012) Skälig levnadsnivå: Om välfärdsstatens syn på socialbidragstagares konsumtion. I: H. Swärd & L. Engelmark (red.) *Fattigdom utan gränser*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hox, J.J. (2010) *Multilevel analysis: Techniques and applications*. 2 uppl. Taylor & Francis.
- Kahneman, D. (2011) *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Krumer-Nevo, M. & Lev-Wiesel, R. (2005) Attitudes of social work students towards clients with basic needs. *Journal of Social Work Education*, 4(3): 545–556.
- Lipsky, M. (1980) *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Marmot, M. (2006) *Statussyndromet: Hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Menzel, N., Silson, L.H. & Doolen, J. (2014) Effectiveness of a poverty simulation in second life:

- Changing nursing students attitudes toward poor people. *International Journal of Nursing Education Scholarship*, 11(1): 1–7.
- Molander, A. (2011) Efter eget skön: Om beslutsfattande i professionellt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 18(4): 320–335.
- Monrad, M. (2016) How do students of welfare professions perceive poverty? A study of the factors affecting the judgment of poverty. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 13(1): 1–28.
- Perry, B. (2002) The mismatch between income measures and direct outcome measures of poverty. *Social Policy Journal of New Zealand/Te Puna Whakaaro*, 19: 101–127.
- Rehner, T., Ishee, J., Salloum, M. & Velasques, D. (1997) Mississippi social workers' attitudes towards poverty and the poor. *Journal of Social Work Education*, 33(1): 131–142.
- Ringen, S. (1988) Direct and indirect measures of poverty. *Journal of Social Policy*, 17: 351–365.
- Rosenfeld, J. (2010) The meaning of poverty and contemporary quantitative poverty research. *The British Journal of Sociology*, 61(1): 103–110.
- Rossi, P.H. & Nock, S.L. (red.) (1982) *Measuring social judgments: The factorial survey approach*. Beverly Hills: Sage.
- Samuelsson, E. & Wallander, L. (2014) Disentangling practitioners' perceptions of substance use severity: A factorial survey. *Addiction Research & Theory*, 22(4): 348–360.
- Samuelsson, E. & Wallander, L. (2015) Perceptions of treatment needs: A factorial survey of Swedish addiction care practitioners. *Addiction Research & Theory*, 23(6): 469–480.
- Saunders, P. & Naidoo, Y. (2009) Poverty, deprivation and consistent poverty. *Economic Record*, 85(271): 417–432.
- SCB (2014a) Hushållens ekonomi (HEK). Statistiska centralbyrån. www.scb.se. Hämtat: 2017-09-06].
- SCB (2014b) Namnstatistik. Statistiska centralbyrån. [www.scb.se. Hämtat: 2017-09-06].
- Simpson, D. (2013) Remediating child poverty via preschool: Exploring practitioners' perspectives in England. *International Journal of Early Years Education*, 21(1): 85–96.
- Sun A.-P. (2001) Perceptions among social work and non-social work students concerning causes of poverty. *Journal of Social Work Education*, 37(1): 161–174.
- Svallfors, S. (2006) *The moral economy of class: Class and attitudes in comparative perspective*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sword, W., Reutter, L., Meagher-Stewart, D. & Rideout, E. (2004) Baccalaureate nursing students' attitudes toward poverty: Implications for nursing curricula. *Journal of Nursing Education*, 43(1): 13–19.
- Swärd, H. (2012) Vad är fattigdom? Stereotyper, definitioner, orsaker och åtgärder I: H. Swärd & L. Engelmark (red.) *Fattigdom utan gränser*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Townsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom: A survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin books.
- Van Oorschot, W. & Halman, L. (2000) Blame or fate, individual or social? *European Societies*, 2(1), 1–28.
- Wallander, L. (2008) *Measuring professional judgements: An application of the factorial survey approach to the field of social work*. Akademisk avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Wallander, L. (2009) 25 years of factorial surveys in sociology: A review. *Social Science Research*, 38(3): 505–520.
- Wallander, L. & Laanemets, L. (2017) The factorial survey in mixed methods research: Modelling

- professionals' individual judgments, *Sage Research Methods Cases Part 2*. [<http://dx.doi.org/10.4135/9781473950146>].
- Wallander, L. & Molander, A. (2016) Learning to reason: The factorial survey as a teaching tool in social work education. *Nordic Social Work Research*, 6(3): 234–250.
- Wittenauer, J., Ludwick, R., Baughman, K. & Fishbein, R. (2015) Surveying the hidden attitudes of hospital nurses' towards poverty. *Journal of Clinical Nursing*, 24(15–16): 2184–2191.

Farhad Jahanmahan & Nihad Bunar

Ensamkommande barn på flykt

– berättelser om flyktingskap, interaktioner och resiliens

Unaccompanied refugee minors. Life histories about being a refugee, interactions and resilience

Based on interviews with fifteen unaccompanied minors from Afghanistan, the article explores how these children understand their interactions with two government agencies during the asylum process, namely, social services and legal guardians. These agencies are among the most important caring for children's reception, welfare, and everyday life. The conceptual framework of the study includes interactions occurring in the context of asymmetric power relations between children and institutional actors, resilience, and vulnerability. In the study, the tremendous hardships experienced throughout their childhood as well as during flight are reported. Upon arrival in Sweden, the asylum process becomes a part of the psychological and social challenges for the children. Experiences of interactions with formally protecting contexts are mixed. However, in situations where interactions seem to undermine their interests, the children appear to function as strong actors with an ability to negotiate spaces of influence and bring about changes.

Farhad Jahanmahan, doktorand, Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet

Nihad Bunar, professor, Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet

Kontakt: farhad.jahanmahan@buv.su.se

Inledning

Research has shown that the support that unaccompanied refugee children receive during the first years after resettlement is vital to their adjustment and long-term outcomes. (Eide & Hjern, 2013, s. 3)

Ensamkommande barn på flykt är ingen ny företeelse (Söderqvist, 2017). Ändå är det en flyktingkategori som under de senaste åren allra mest har utmanat den institutionella migrationsordningen och dess två huvudfundament: ordnad invandring och snabba vägar till egen försörjning (Regeringen, 2017). Under 2015 tog Sverige emot 35 369 ensamkommande barn på flykt, det största antalet i hela EU (Eurostat, 2017). Allt fler kommuner upplever dock svårigheter med att anordna program för språkintröduktion (där majoriteten av ensamkommande hamnar) av hög kvalitet eller ens följa den gällande lagstiftningen så att nyanlända kan uppnå behörighet till gymnasiet (SOU 2017:54) och snabbt ordna egen försörjning. Argumentet är att systemet inte är riggat för så många elever. Ordentlig och lång utbildning, även efter att barnen fyllt 18 år snarare än snabbt ut i arbete, är målet (Skolverket, 2016).

Inom migrationspolitiken särskiljs kategorin ensamkommande flyktingbarn, eller ensamkommande barn på flykt som vi föredrar att använda, av två förutsättningar. De är: "barn under 18 år som vid ankomsten till Sverige är skilda från båda sina föräldrar eller från någon annan vuxen person som får anses ha trätt i förälders ställe, eller som efter ankomsten står utan sådan ställföreträdare" (Prop. 2005/06:46, s. 1). Den andra förutsättningen är att ansvaret för barnens välfärd och rättigheter har delegerats till en rad olika myndigheter, med socialtjänsten i spetsen. Migrationsverket, juridiskt biträde, god man, personal på de olika boendetyper där barnen befinner sig tills de har fyllt 18 och skolpersonal (lärare, elevhälsa, studie- och yrkesvägledare) utgör alla en del av det omgivande institutionella nätverket. Nätverkets institutioner har ett formellt sett skyddande och utvecklande uppdrag och av den anledningen väljer vi att kalla dem för *de formellt skyddande kontexterna*. Steget från skydd till kontroll och fördjupad utsatthet är kort och de dubbla rollerna kommer att synliggöras och analyseras i artikelns empiriska delar.

18 år är den magiska gräns då institutionernas särskilda ansvar i mångt och mycket upphör (Backlund et al., 2014). Situationen är i synnerhet prekär för dem som fortfarande befinner sig i asylprocessen, inte minst efter de senaste årens åtstramningar i både migrations- och utbildningspolitiken för denna grupp (SOU 2017:54). En förklaring till fokuseringen på 18-års-gränsen, mest synlig i diskussioner om medicinska åldersbedömningar, kan sökas i uppfattningen om vem som är ett "riktigt barn" och därmed "a deserving unaccompanied refugee" som ska kunna få ta del av institutionernas insatser (Hedlund, 2016).

Ensamkommande barn på flykt har täta interaktioner med de formellt skyddande kontexterna under asyltiden. Interaktioner äger dock rum i ett sammanhang av asymmetriska maktförhållanden och de grundas implicit i förståelsen av barnen som passiva "välfärds klienter" – barn som ska få hjälp, vård, skydd, lära sig språket och värdegrunden (Stretmo, 2014; Wernesjö, 2014).

Syftet med denna artikel är att undersöka hur femton afghanska ensamkommande barn på flykt upplever relationerna till socialtjänst och god man under asylprocessen. De representerar två av de viktigaste institutionerna ansvariga för barnens mottagning, välfärd och navigering i samhället (Stretmo & Melander, 2013). Därmed har de tillsammans med skolan, och förstås utfallet av Migrationsverkets asylutredning, stor påverkan på barnens framtid. Utgångspunkten för vår studie – som är härledd ur tidigare forskning, något som vi närmare förklarar i de kommande avsnitten – är att positiva interaktioner mellan barn och institutionella aktörer befrämjar resiliensen (Rutter, 2000; Ungar, 2011; Masten, 2014) och anpassningens långsiktiga utfall, som Eide och Hjern (2013) uttrycker det i citatet ovan som inleder artikeln. Och omvänt, negativa interaktioner fördjupar barnens sårbarhet. Frågor som den här studien tar sig an är: Upplevs socialtjänsten och god man agera stödjande, vilket är deras formella uppdrag, i direkta interaktioner med de intervjuade barnen? Vilket utrymme finns det för de intervjuade barnen att trots asymmetriska maktförhållanden förhandla med kontexternas aktörer om åtminstone vissa aspekter av deras agerande? Hur går det till och vilka är utfallen?

I forskning om barn på flykt kritiseras resultat som tenderar att bortse från barnens bakgrund (Bunar, 2015) och där deras historia först belyses när de söker asyl (Hopkins & Hill, 2008). Därmed reduceras de faktorer och förutsättningar som barnen hade med sig från sitt hemland och även erfarenheter gjorda under flykten – en flykt som kan ha pågått i flera år (Fazel & Stein, 2001). För att förstå barnens berättelser i en sociobiografisk kontext (Trondman, 1993) beskriver vi i studien också kort erfarenheter av uppväxten och flykten.

Resiliens och ensamkommande barn på flykt

Forskare har visat att i synnerhet ensamkommande barn på flykt utvecklar resiliens, det vill säga motståndskraft baserad på en uppsättning strategier för att handskas med påfrestningarna under flykten och i asyllandet (se Hodes et al., 2008). Eller med Ni Raghallaigh och Gilligans (2010, s. 227) ord: "Increasingly, attention is being paid to the diverse manner in which children respond to the challenges of forced migration, and to the fact that many emerge as *active survivors* rather than *passive victims*." Vidare kan barnens resiliens utmana maktbalansen med de formellt skyddande kontexterna (Pastoor, 2015) och även bilden av den ensamkommande som offer (Stretmo, 2014;

Wernesjö, 2014). Resiliensen kan tillföra ett dynamiskt element till relationen mellan ensamkommande barn på flykt och de formellt skyddande kontexterna.

Masten (2014) visar hur resiliensbegreppet har utvecklats från tidiga psykologiska studier som fokuserade på individuella faktorer som vilja, motivation och medvetenhet som skyddsfaktorer vid traumatiska upplevelser till att under de senaste decennierna alltmer inkludera kontextuella faktorer i analyserna. Inom ramen för det här perspektivet är även individuella psykologiska faktorer en produkt av erfarenheter och interaktioner mellan individ och kontext. Ungar (2011) kallar detta paradigmskifte från individcentrerade till kontextuella analyser för resiliensens socioekologiska modell. Michael Rutter (1987; 2000) räknas som en av förgrundsgestalterna inom denna socioekologiska vändning. Han är kritisk till att resiliens skulle skapas och utvecklas enbart genom positiva livserfarenheter eller bra relation till föräldrar. Rutter menar att de svårigheter som barn tar sig igenom även utvecklar motståndskraft. Masten (2014, s. 8) skriver i det sammanhanget att "Rutter described resilience in terms of processes and turning points, provided many examples of interaction effects, and noted evidence of 'steeling effects', where engagement with stress served to prepare the individual for better subsequent adaptation".

Processer, vändpunkter, interaktioner och erfarenheter av stress hos individer är viktiga faktorer för att förstå hur de handskas med nya traumatiska upplevelser eller i fallet med ensamkommande barn på flykt med anpassning till det nya landet.

Pastoor (2015, se även Brenner & Kia-Keating, 2016) har i sin forskning om ensamkommande barn på flykt använt sig av det närliggande begreppet känsla av sammanhang (Antonovsky, 1987) för att beteckna skolor som skyddande kontexter, genom att förmedla "a sense of coherence in the lives of young refugees through activities that contribute to restoring safety and predictability as well as to promote meaning and understanding" (Pastoor, 2015, s. 247). Enligt Ni Raghallaigh och Gilligan (2010) har en rad studier (Ahearn, 2000; Kohli, 2007; Chase, Knight & Statham, 2008) använt sig av resiliensbegreppet för att förstå hur flyktingar, inklusive ensamkommande, hanterar sina förändrade livsvillkor. En poäng är att synen på barn på flykt som "either 'vulnerable' or 'resilient' is over-simplistic. Instead, for many, both vulnerability and resilience may be evident" (Ni Raghallaigh & Gilligan, 2010, s. 227). Forskning visar att vi fortfarande vet alldeles för lite om hur ensamkommande barn handskas med svårigheter eller hur de uppvisar "competence under stress" (Ungar, 2008). I sin empiriska artikel beskriver Ni Raghallaigh och Gilligan (2010) sex strategier som ensamkommande barn på flykt använder, strategier som både utmärker deras resiliens och blottar deras sårbarhet. Barnen a) upprätthåller kontinuitet i en förändrad kontext, b) anpassar sig genom lärande och förändring, c) anammar en positiv inställning, d) undertrycker känslor och sysselsätter sig med annat som drar bort uppmärksamheten från svårigheterna, e) agerar oberoende samt f) misstror omgivningen.

Eide och Hjern (2013) har också uppmärksammat betydelsen av positiva interaktioner mellan barn och de formellt skyddande kontexterna för att befrämja barnens resiliens.

The key to awakening the child's competence is largely about identifying and creating protective factors in both the child and the environment. It is important for clinicians to familiarize themselves with research on the factors that may promote resilience to, or modify, the delayed effects of traumatic memories. These factors include effective coping strategies and building protective and stabilizing psychosocial caring and school environments. (s. 2)

De formellt skyddande kontexterna får dock, enligt Masten (2014), sin skyddande potential fullt ut först när det har skapats positiva relationer mellan vuxna och barn inom de aktuella kontexterna. Det är en viktig insikt.

Metod och material

Det huvudsakliga metodologiska tillvägagångssättet är livshistoriska berättelser (Goodson & Numan, 2003). De syftar till att nå kunskap om de intervjuade personernas liv som upplevt och berättat av dem själva. Även om det finns många olika versioner av metoden (se Denzin, 1989) så är den gemensamma nämnaren att individens berättelser om sina livserfarenheter och livsvillkor står i centrum för forskarens vetenskapliga intresse. Ursprunget kan spåras till Chicagoskolan och symbolisk interaktionism (Riessman, 2008). Chicagoskolans forskning gick inledningsvis ut på att belysa människor med avvikande beteende, till exempel prostituerade, kriminella eller missbrukare, ur just deras eget perspektiv. Sedermera kom metoden att användas som ett sätt att beskriva och förstå hur individer handskas med strukturella hinder i form av till exempel klass (Trondman, 1993) och etnicitet (Wigg, 2008), om positioner i relation till hinder och möjligheter och hur detta bland annat påverkar individens identitetsarbete.

Artikelns empiri utgörs av semistrukturerade intervjuer med femton ensamkommande pojkar från Afghanistan. Intervjupersonerna rekryterades genom HVB-hem¹, gymnasieskolor och kontakter med gode män och Sveriges ensamkommandes förening. Intervjuerna var mellan en timme till två och en halv timme långa. Av etiska skäl har namn på informanter, städer och bostadsområden där barnen bor anonymiserats.

1 HVB-hem står för hem för vård och boende. Det är en av flera boendeformer för ensamkommande barn på flykt som kommunen kan tillhandahålla. HVB-hem kan också drivas i privat regi, efter godkännande av kommunens socialtjänst.

De främsta urvalskriterierna, vid sidan om att det ska handla om ensamkommande barn på flykt, har varit att de ska vara kurdisk- eller daritalande, de ska vara pojkar mellan 15 och 18 år gamla, de ska ha varit i Sverige mellan sex månader och två år och de ska ha fått permanent uppehållstillstånd (PUT). Utifrån ett antal faktorer har vissa avgränsningar gjorts. Den första faktorn avser så kallat bekvämlighetsurval (Becker, 1998) och har att göra med förste författarens språkliga kunskaper (kurdiska och persiska). Att intervjua barn på ett språk de behärskar (persiska i detta fall) snarare än på ett språk som de håller på att lära sig (svenska) eller med hjälp av tolk, ger trygghet för barnen samt djupare berättelser för forskaren att analysera (Bouakaz & Bunar, 2015). Alla intervjuer är följaktligen genomförda på persiska (ett språk som de daritalande barnen behärskar), transkriberade på originalspråket och översatta till svenska. Den andra faktorn har att göra med att merparten av de ensamkommande är från Afghanistan, att de är i ålder 15 till 18 år samt att de är pojkar. Studien inriktas alltså mot ett urval av barn som statistiskt tillhör den största gruppen ensamkommande i Sverige under åren 2012–2014 då intervjuerna genomfördes. Den tredje faktorn har med flyktingstatusen att göra. Att få PUT innebär ett formellt slut på flykten, statusen som asylsökande med allt vad det innebär i termer av existentiella påfrestningar och framtidsorientering. Men samtidigt är erfarenheterna av uppväxten, flykten och mötet med den nya kontexten färsk och "berättarbara". Med andra ord, erfarenheter som vi är intresserade av skapas alltså i en process av anpassning och hantering av krav, regler, normer och förväntningar.

Studiens genomförande och ett slags grundläggande tänkande om det empiriska materialets analytiska potential är inspirerat av etnografiska traditioner som förenar intresse för teoretisk utveckling och empirisk närhet till de intervjuade individerna (Bourdieu et al., 1999; Willis & Trondman, 2000). Samma traditioner har inspirerat tänkande kring materialets sortering, huvudsakliga analytiska linjer och urvalet av de belysande citaten. Analysen har inletts med att identifiera det som Davies (2008, s. 207) benämner teoretiska begrepp av lägre rang (*low-level theoretical concepts*). Begreppen sammanfattar forskarens övergripande teoretiska och empiriska intresse för vissa fenomen, utan att de tilldelas rollen som studiens huvudsakliga teori eller analytiska begrepp. Det är något som på ett strukturerat sätt riktar forskningsblicken åt ett visst håll. I denna studie har begreppet migrationsekologi (Nilson Folke & Bunar, 2016) och dess tre aspekter – förmigrationsfasen (uppväxten), transmigrationsfasen (tiden under flykten) och postmigrationsfasen (första tiden i asyllandet) – i relation till ensamkommande barn på flykt utgjort vårt teoretiska begrepp av lägre rang och utgångspunkten för analysen. Intervjumaterialet har följaktligen sorterats i tre grupper som omfattar de olika faserna.

På grund av begränsat utrymme har vi valt att i artikeln, vid sidan om ett kortare nedslag i för- och transmigrationsfaserna, huvudsakligen fokusera på postmigrations-

fasen, hur de intervjuade barnen upplever och berättar om väntan på permanent uppehållstillstånd och interaktioner med socialtjänst och god man. Berättelserna är avgränsade till tiden under asylprövningen, där resiliensen allra mest sätts på prov och då sårbarheten, utsattheten och maktlösheten är påtaglig.

Avslutningsvis, en epistemologisk reflektion med utgångspunkt i Davies (2008, s. 206) påstående: "When interviewing individuals about their life histories, it is important to bear in mind that what is being collected are remembered lives." Vårt kunskapsanspråk är således inte att ta reda på om barnen talar verifierad sanning, utan att analysera berättelser om erfarenheter såsom upp(levda) och ihågkomna av dem själva (jfr Lundberg & Dahlquist, 2012).

Resiliens och sårbarhet

Afghanistan, som studiens barn kommer från, skulle kunna karakteriseras som ett traditionellt, religiöst konservativt samhälle som består av olika etniska grupper, med islam och nationell tillhörighet som sammanhållande faktorer (Rasanayagam, 2003). Det är också ett ekonomiskt underutvecklat land som under flera decennier har präglats av förödande inbördeskrig och militära interventioner. Som i andra samhällen med liknande svårigheter har även här den utvidgade familjen varit garanterad för individens blotta existens (ibid.). Det här är i grova drag den politisk-sociala kontext som de femton intervjuade barnen är uppväxta i. Ytterligare en viktig omständighet under merparten av de intervjuade barnens uppväxt var att pappor, som stod för familjens försörjning, antingen dödats, dött eller kidnappats med ovisst öde. Detta är en första vändpunkt i deras liv, för ingenting blev sig likt därefter. I och med pappans och inte sällan äldre bröders försvinnande, tog barndomen slut och en process som så småningom tog dem till Sverige startade.

Även den korta tid barnen tillbringade i skolan, oftast koranskola ett par timmar per dag ledd av den lokala imamen, var de tvungna att lämna för att bidra till familjens försörjning eller för att försörja sig själva. I tidiga tonåren lämnade de sedan Afghanistan för att ta sig till Iran eller Pakistan på jakt efter arbete och försörjningsmöjligheter och för att undkomma att bli rekryterade till de stridande parterna. Merparten av barnen i vår studie har varit på flykt under många år, antingen ensamma eller med delar av sin familj. Det är viktigt att ta hänsyn till när vi diskuterar resiliens. Ytterligare en vändning i barnens liv var flykten till Sverige.

Farman: Det var ett riktigt lidande och elände under flykten. Om man är femton år, kan man då leva i fängelse och bli misshandlad? Tänk dig att gå i dagar och nätter genom skogar och över berg och så blir man gripen på gränsen mellan Turkiet och Grekland och skickad till fängelse. Vi hamnade i fängelse. Det ena eländet och

svårigheten efter det andra. Jag blir ledsen. Jag flyr från problem i våra länder och hamnar i fängelse och blir misshandlad av turkiska polisen. Man blir galen. När jag kom till Iran hade landet ekonomiska problem. Det fanns inget jobb. Jag kunde inte få mat för dagen.

Jamal: Det fanns smugglare som var beredda att göra vad som helst för pengar. Det finns även andra barn som har berättat att när barnen smugglades från det ena till det andra landet, det hände att smugglarna misshandlade barnen eftersom man var mitt på en väg och de ville inte att barnen skulle prata högljutt. Man skulle antingen gå jättelångsamt utan att säga något eller jättesnabbt över vägen. Smugglarna misshandlade och slog barnen. Smugglarna slog barnen för att inte få problem.

Berättelserna åskådliggör barnens traumatiska händelser under uppväxten och flykten, men också att de ständigt upprätthöll känslan av åtminstone liten kontroll över skeendena (Carswell, Blackburn & Barker, 2011). Det fanns alltid öppningar oavsett hur svår situationen var. Att anpassa sig till situationen, inte utmana smugglarna, att snabbt lära sig "spelreglerna", att mobilisera energi för att stå ut med förnedrande och nedbrytande behandling från både smugglare och myndigheter i de länder man passerade är processer och praktiker som definierar barnens resiliens under flykten. Inte minst var det viktigt att lära sig av situationen och enbart förlita sig till den egna förmågan för att nå sitt mål, Sverige i detta fall (Thomas et al., 2004).

Den inledande tiden i Sverige präglades av väntan på uppehållstillstånd samt av att hantera relationer med de formellt skyddande kontexternas representanter. En påtaglig känsla av maktlöshet och instängdhet framträder i intervjuerna. Själva grunden i förmågan att handskas med omständigheterna, att vara på väg till ett bättre liv, har dragits undan och ersatts av oviss väntan. Det är en ny omständighet i barnens liv.

Mehran: För mig som har lidit länge och kämpat med livet och svårigheterna i Afghanistan och Pakistan och har upplevt svårigheter och hinder dagligen där jag levde, gjorde att den tiden jag väntade på uppehållstillstånd i ovisshet var jättesvårt. De första dagarna och månaderna var jag mentalt instabil. Jag upplevde och kände mig ensam och övergiven. Att vänta i ovisshet och inte veta vad som ska hända. Och att jag var familjens enda hopp om framtiden. Jag hade bråttom och sa ofta till mig själv att det måste hända något så att jag får uppehållstillstånd så att jag kan hjälpa min familj. De levde i ekonomisk misär som flyktingar i Pakistan.

De intervjuade barnen gav starka uttryck för att väntetiden karaktäriserades av stress, oro och ängslan.

Farid: Inte bara jag utan andra ungdomar på boendet, de kunde inte heller sova. De tänker alltid på när får jag uppehållstillstånd så att jag slipper leva i ovisheten. Det var en jättesvår period. Därför är det viktigt att vi under väntan får mer uppmärksamhet av boendepersonalen, god man och juridiska ombud som ska stödja och hjälpa oss under asylprocessen eftersom denna period är mycket känslig. Det kan hända vad som helst. Om ungdomarna får reda på att de inte får uppehållstillstånd kan de begå självmord genom att hänga sig, slänga sig ut från balkongen och slänga sig framför tåget. Detta har hänt också. Denna period är mycket känslig och därför måste ungdomarna uppmärksammas för att minska risker med tragedier som självmord.

Svenska medier har i början på 2017 alltmer börjat rapportera om självmord och självmordsförsök bland ensamkommande barn på flykt. Socialstyrelsen (2017) ringde i början på februari 2017 till 55 slumpmässigt utvalda kommuner och stadsdelar, varav 51 svarade, om självmordsrisken bland de här barnen. Underlaget ger en fingervisning om situationen. De tillfrågade kommunerna och stadsdelarna rapporterar att under 2016 och början av 2017 begick tre ensamkommande barn självmord och 68 försökte. Det som utmärker självmordsrisken är att den nästan uteslutande är kopplad till asylansökans utfall. Rädsla för utvisning är skälet, enligt Socialstyrelsen (se även Stretmo & Melander, 2013).

Vidare framgår det av intervjuutdragen att uppehållstillstånd inte bara handlar om förväntningar om definitiva förändringar i barnens liv. Det handlar också om de förväntningar de har haft med sig sedan början av flykten om att ekonomiskt kunna bistå familjemedlemmarna i Afghanistan, Pakistan eller Iran efter ankomsten till Sverige. Eller om förhoppningar om återförening i Sverige. O'Toole, Corcoran och Todd (2015) hittar i sin studie liknande berättelser om ensamkommande afghanska barn på flykt i Sverige.

Interaktioner med socialtjänst

Farid: Det är ingen dålig relation med socialtjänsten, men de varken hjälper eller stödjer oss ungdomar. De kommer och pratar bara med oss och sedan försvinner de.

Socialtjänsten är den myndighet som har största ansvaret för ensamkommande barn på flykt efter att de ansökt om asyl (Backlund et al., 2014). Socialtjänsten ordnar boende, ser till att skolan kontaktas, att god man utses och i övrigt ansvarar för barnens välfärd. Socialtjänsten har också ansvar för att följa upp hur några andra viktiga kontexters aktörer fungerar. Boende och god man är två exempel. Tidigare forsk-

ning pekar på vikten av att ensamkommande barn på flykt har tillitsfulla relationer med de vuxna personer de kommer i kontakt med (Kholi, 2007; Eide & Hjern, 2013; Goodman, 2005; Hessle, 2009) för att kunna hantera känslan av maktlöshet.

Erfarenheterna av socialtjänsten är blandade. Några av barnens berättelser vittnar om att de upplever relationen med socialsekreterarna som positiv. Barnens utsatthet erkänns och de institutionella resurserna används på ett stödjande sätt. Omhändertagande genom samtal och konkret hjälp präglar interaktionerna från socialtjänstens sida. Från barnens sida är anpassning, åtminstone inledningsvis, den utmärkande interaktionsstrategin.

Farman: Jag tycker socialtjänsten tar väl hand om barnen. När jag var ny i Sverige hade jag problem med mina ögon. Jag fick snabbt ögonoperation. Jag trodde inte att det skulle gå att operera ögonen eftersom jag tidigare var hos ögonläkare. Jag hade synnedläggning och fick glasögon. Jag har fått mycket stöd av socialtjänsten. De har varit bra, de är bra fortfarande och hjälper och stödjer ungdomarna jättemycket.

Farzad: Jag har bra kontakt med socialtjänsten och var tredje månad kom socialtjänsten till mig och pratade med mig. Om hur vi har det på boendet. Om vi trivs med att leva i Sverige. Vi kunde inte säga något. Om jag hade sagt nej så skulle de säga: Ingen har tvingat dig att komma till Sverige. Jag brukade säga att vi har själva valt att komma till Sverige. Jag visste inte mycket och socialtjänsten skötte jobbet genom god man. Var tredje månad träffade vi en handläggare från socialtjänsten och pratade om hur vi levde och hade det på boendet. Men socialtjänstens handläggare sa till mig att de inte har något med asylärendet att göra. De vill veta vad vi gör på dagarna. Vart vi går. Vad vi äter. Och hur vi lever. Om vi går till skolan eller inte.

Några barn uttrycker att socialsekreterarna inte bryr sig om deras problem, framför allt i relationer med andra formellt skyddande kontexter som boendepersonal och gode män. Det finns ingenting i materialet som vittnar om att socialtjänsten uppmuntrar och bekräftar barnens aktörskap, i meningen att de ska ta egna initiativ och slå larm om till exempel någonting inte fungerar på boendet eller om barnen ytterst sällan träffar sin gode man. Snarare är det så att socialtjänsten upplevs motarbeta de ungas kritik med argument, som de intervjuade barnen uttrycker det: "Ingen har tvingat dig att komma hit eller du saknar uppehållstillstånd eller du är ett Dublinfall² eller att sådana är reglerna." Eller att frågor ställs och information samlas in om missförhållanden, dock utan att någon förändring sker. När anpassning inte räcker som

² Dublinförordningen reglerar att asylsökande ska söka skydd i det första säkra land de kommer till. Undantaget är om asylsökande enbart har passerat det landet eller har stark anknytning till asyllandet.

strategi för att initiera förändring, då börjar barnen förhandla om sitt utrymme för påverkan.

Farid: I början behandlade mig socialtjänsten mycket illa eftersom jag var Dublinfall. När jag sa, "jag vill göra det", sa socialtjänsten till mig, "du får inte göra det eftersom du inte har uppehållstillstånd". Jag ville till exempel byta min gode man men det fick jag inte. Jag hade många problem och svårigheter i Sverige men socialtjänsten brydde sig inte om min problematik.

Mehdi: Jag var jättestressad och kunde inte berätta för min socialsekreterare om vissa krav jag hade för att kunna ha det bra på boendet. Jag har under mina fem månader träffat socialsekreteraren endast två gånger. Jag har pratat med henne om vad jag vill. Jag har pratat med henne om situationen på boendet och att hon borde hjälpa mig eller oss barn bättre. Samt att i detta boende finns väldigt många barn, rörigt och bråkigt är det. Jag vet inte hur detta företag har fått tillstånd att bedriva boende för ensamkommande barn. Det finns 25 till 27 barn. Att leva i detta boende är svårt för alla, det är svårt för alla även för boendepersonalen ... Jag vädjade till socialen om att jag skulle få möjlighet att byta mitt boende. Jag klarar inte av situationen här ... Jag fick avslag av socialen och fick inte byta boendet ... Vi ska prata med boendepersonalen om våra krav och det vi vill ha, men ändå lyssnar de inte på oss. Om vi fortsätter att tjata på dem om det vi vill, så kan slutligen personalen säga: "Sluta tjata, prata inte mera om det." Det händer att personalen inte svarar ens när de blir tillfrågade. Personalen ignorerar oss ungdomar. Att prata med personalen ger inte resultat och slutligen ger man upp och orkar inte prata med personalen mer om det man vill.

Barnens interaktioner med socialtjänsten handlar ofta om att påpeka och försöka komma till rätta med problem som uppstår i boendet och med gode män. Klart är det dock att boendets kvalitet och boendepersonalens bemötande framkallar mest missnöje. Missnöjet väcker också en beslutsamhet till att vilja förändra det. Det kan vara lätt att ge upp, men det finns exempel i materialet då barns missnöje med boendet går vidare för att få till stånd en förändring.

Jamal: När jag blev placerad hos en afghansk familj och efter en vecka blev det diskussioner och tjafs mellan mig och familjen. Jag lämnade familjen, huset och gick. Flera gånger har jag pratat med min socialsekreterare och jag sa att jag inte ville bo där, men du vill att jag ska bo där. Jag vill bo där jag vill. De andra barnen hade inte sådana problem med sina socialsekreterare. Men min socialsekreterare hade mycket problem. Han ville placera mig där han valde och ville. Jag konfronterade

min socialsekreterare och sa att jag ville prata med socialchefen om detta. Han sa okej, inget problem. Efter att jag pratade med socialchefen bestämde de att jag kunde flytta till det boende som jag nu bor i. Det som jag ville kunde jag uppnå till slut. Men jag tänker att en del av socialsekreterarna arbetar godtyckligt. De tänker inte på barnen. Var vill barnen vara? Vad vill barnen göra? Vad vill barnen inte göra? Man måste kunna sätta stopp för socialsekreterarna när de blir godtyckliga!

Även Mehdi tog saken i egna händer efter upprepade misslyckade försök att få boendepersonal att boka läkartid och tid hos psykolog och vände sig till sin socialsekreterare för att få hjälp.

Mehdi: Jag har till och med bokat tid med min socialsekreterare för att prata om personalen. Eftersom jag vill byta mitt boende. Nu väntar jag på det. Fram till nyss har det inte gått att byta boende. När jag pratade med socialsekreteraren, sa han bara att "Vi förstår dig". Personalen på boendet har inte ens bokat tid för mig hos läkare eller psykolog.

Intervjuaren: Vad sa socialen när du berättade om dina bekymmer på boendet?

Mehdi: Socialtjänsten kunde endast säga åt dem att boka läkartid till mig. Genom order från socialen så blir de tvungna att boka läkartid. Eftersom det är rörigt här. Om jag säger något eller begär hjälp, struntar de i mig. De sätter sig över mig och bryr sig inte om mig. De ser på oss som små barn. Kanske är jag liten kroppsligt men jag har vuxenbeteende. Jag kan förstå hur personalen tänker. Jag pratade med socialen men de kunde endast säga till personalen att boka läkartid åt mig.

Det som framgår av avsnittet är att ungdomarnas interaktioner med socialtjänsten i mångt och mycket åskådliggör deras utsatthet och sårbarhet i situationen på boendet och negativa interaktioner med boendepersonal. Även om personal på ett boende per definition och genom sitt uppdrag är en betydelsefull formellt skyddande faktor, kan negativa dagliga relationer, attityder, kommunikationsmönster och konflikter mellan personalen och barnen i stor utsträckning urholka barnens känsla av trygghet. Positiva relationer är alltså en grundförutsättning för att en kontext, som i sig kan vara utformad på ett genomtänkt sätt och med tillräckliga resurser, i sina praktiska konsekvenser verkligen är skyddande. Om interaktionen är negativ tenderar de två strategierna, att agera oberoende och att misstro omgivningen, att förstärkas (se även Ni Raghallaigh & Gilligan, 2010). Det leder till en ökad risk för konflikter med kontexternas aktörer. Barnen berättar att deras motstånd och agerande tenderar att kategoriseras och stämpas som bråkigt av tjänstemännen. Barnen kan få höra att de inte hade

behövt komma till Sverige och att de borde vara tacksamma. Socialsekreterarna och boendepersonalen verkar inte riktigt förstå källan till motståndet, något som vidare leder till en olycklig reproduktion av negativa interaktionseffekter. Barnens oro, stress, språkförbistringar och den specifika institutionella miljö som HVB-hem utgör, kan förstärka de negativa effekterna.

Interaktioner med god man

Ensamkommande barn på flykt har rätt till god man som utses av socialtjänsten i kommunen där barnet är placerat. Överförmyndaren i kommunen är ansvarig för utbildning och samordning av gode mäns verksamhet, oavsett om det handlar om ensamkommande barn på flykt eller om andra personer, till exempel gamla eller personer med mentala funktionshinder (Karsbo, 2012). Gode män får en symbolisk ekonomisk ersättning för sitt uppdrag, mer tänkt att underlätta olika aktiviteter som biobesök än som egentlig lön. Att vara god man i Sverige är en frivillig social insats. Det finns få vetenskapliga studier, internationellt och i Sverige (se Bean et al., 2006; Stretmo & Melander, 2013), om hur god man fungerar för ensamkommande barn på flykt.

De ensamkommande pojkarna i denna studie har visserligen något blandade erfarenheter, men de flesta säger sig vara nöjda med sina gode män. Det som framträder som en grundförutsättning för att denna kontexts skyddande potential fullt ut ska aktiveras är att god man tillsätts ganska snabbt och att den inledande kontakten präglas av förtroende. Det kan leda till en fortsatt positiv relation och positiva interaktionseffekter.

Ahmed: Vad gäller god man så hade jag väldig tur. När jag kom till Sverige, blev jag placerad på transitboende, cirka två veckor efter det fick jag god man. Det var jättebra eftersom han tog hand om min ekonomi och annat som jag inte fick göra som barn. Eftersom jag var minderårig och god man måste gå in i stället för mig och göra det. Jag fick snabbt en god man. De sa till mig att jag hade jättetur eftersom jag snabbt fick god man. Jag hade bra kontakt med min gode man.

Rahim: Han [god man] sa att om jag kan så ska jag hjälpa dig att få kontakt med din familj. Lära och veta bättre om Sverige, eller för att få uppehållstillstånd. Men han sa att det är inte vi som avgör, jag hjälper dig bara. På detta sätt blev jag hoppfull också. Han var bra. Min kontakt med min gode man började från transitboendet och har fortsatt.

I berättelserna framträder en gemensam nämnare i frågan om gode män och det är deras tidsbrist. Något som barnen anser påverkar deras vardag.

Mehran: Jag har bra kontakt med min gode man. Men när jag tänker tillbaka så ibland hade hon inte tid för att träffa mig eftersom hon hade flera andra barn som god man, samtidigt har hon egen familj också. Ibland behövde jag akut hjälp när jag hade vissa problem och jag lämnade meddelande på hennes telefon men det tog lång tid innan hon ringde tillbaka till mig. Men generellt är jag nöjd med min gode man. Hon är en bra person.

Intervjuare: Vet du hur många barn hon hade som god man?

Mehran: Hon sa aldrig hur många barn hon hade. Men hon sa ofta att hon hade många barn som också har problem och behöver stöd. Jag vet att hon var god man till flera barn. Jag vet inte, det kan vara tio till tretton barn eller ännu mera. Jag vet inte om hon hinner ta hand om alla dessa barn eller inte. Jag menar inte att hon inte har gjort det hon skulle göra för mig. Men ibland har jag varit i behov av att få snabbt svar av henne vilket jag inte fick.

Barnens förväntningar på god man är att denne, vid sidan om tillräckligt med tid, bör ha goda kunskaper i svenska språket, om det svenska samhället och om asylprocessen. Samma kunskaper och färdigheter efterfrågas också av överförmyndaren för att över huvud taget kunna anlita någon som god man (SKL, 2014). Men för de berörda barnen handlar det om att värna om sina intressen och framför allt när de inser att kontrollen över god man i det närmaste kan vara obefintlig (jfr Karsbo, 2012; Eriksson et al., 2013; Backlund et al., 2014). För att förtydliga, handlar den grundläggande kritiken inte om att vissa gode män gör fler saker med sina barn som att gå på bio, gå på restaurang, köpa kläder och presenter. Denna kritik förekommer, men oftare handlar det om att kunskaper i svenska och om asylprocessen saknas eller att gode mannen inte verkar ha tid. Det påverkar barnens trygghet negativt och tankar väcks till liv om att deras chanser att få det åtråvärda uppehållstillståndet minskar. Strategierna att agera oberoende och genom motstånd förstärks då. Motståndet riktas mot den individ som är god man eftersom hon eller han inte upplevs utföra sitt uppdrag ordentligt. Det oberoende agerandet uttrycks genom att barnen använder sig av institutionella resurser för att slå larm och få till stånd byte av god man.

Mehdi: I början hade jag en god man som var från Asien. Jag vill inte nämna vilket land han kom ifrån. Jag var mycket missnöjd med honom. Jag träffade min gode man första dagen jag kom till boendet. Därefter försvann han. Jag har försökt ringa

honom och boka en träff med honom eftersom han är min förmyndare. Jag ville diskutera mina problem och bekymmer på boendet. Jag ville att han skulle veta om mina problem och försöka hjälpa mig så gott han kunde. Men han ville inte ens träffa mig. Min gode man var inte heller på mötet när jag i cirka fyra timmar blev intervjuad på Migrationsverket. Jag var så missnöjd med honom. Min advokat kunde hjälpa mig att prata med Migrationsverket om att jag ville byta min gode man. Eftersom han inte ens närvarade när jag hade intervju med Migrationsverket. Jag kämpade själv för att kunna byta min gode man. Men nu har jag en jättebra god man. Han hjälper mig med mina lagliga rättigheter och verkligen, han är min företrädare. Jag är mycket nöjd med honom.

Röster som har framträtt i avsnittet vittnar om att interaktioner mellan ensamkommande barn på flykt och god man, som en av de viktigaste formellt skyddande kontexterna, får positiva utfall när gode män har tid, visar engagemang, har kunskaper i svenska språket och om det svenska samhället och om det finns effektiv kontroll över hur de utför sina uppdrag. Om någon eller några av faktorerna uteblir, då upplever barnen inte att god man kan agera stödjande. Följaktligen börjar de förhandla, först med gode mannen om vissa aspekter av dennes agerande skulle kunna förändras. Om den direkta förhandlingen inte ger utdelning (det gör den sällan) då klagar barnen och ställer krav på ny god man hos alla andra institutionella kontexter de kommer i kontakt med i hopp om att någon ska initiera processen som leder till ny god man och att kontextens skyddande potential återställs. Åtminstone i den form som barnen uppfattar som tillfredsställande. Det vittnar om ensamkommande barns aktörskap, men samtidigt är de sårbara och utsatta för omgivningens godtycke. Ibland måste de till exempel förlita sig till enskilda individers engagemang (en advokat som bryr sig om hur god man fungerar även om det inte ingår i hans eller hennes uppgifter) för att motståndet och agerandet ska få önskade utfall.

Diskussion

Ensamkommande barn på flykt och deras upplevelser av interaktioner med de formellt skyddande kontexterna, socialtjänst och god man, har stått i fokus för studien. Interaktioner i sammanhang som är präglade av asymmetriska maktförhållanden, sårbarhet och resiliens, som en uppsättning subjektivt upplevda och utifrån tillskrivna dispositioner som definierar barnens position i interaktionerna, har använts som konceptuellt ramverk. De formellt skyddande kontexterna fungerar stödjande så länge barnen upplever att kontexternas aktörer inte bara utför sina uppdrag enligt regelverken, utan framför allt om de också engagerar sig i barnens vardagsliv och i det som är det allra viktigaste: att få permanent uppehållstillstånd. En sådan interaktion främjar

resiliensen och barnens möjligheter att hantera sin sårbarhet. Som Eide och Hjern (2013) uttrycker det kan positiva relationer tillhandahålla ett ramverk och struktur i barnens vardagsliv och bidra till starka och tillitsfulla relationer mellan barn på flykt och vuxna. Just detta är ensamkommande barn på flykt i stort behov av, inte minst mot bakgrund av splittrade familjer och tidigare erfarenheter av vuxna som både exploaterat och trakasserat dem (Ayotte, 2000). Intressant nog verkar kontexternas engagemang i huvudsak finnas där när barnen uppenbart drabbas av fysisk ohälsa, som till exempel Farman som behövde ögonoperation, eller när motståndet genom öppen konfrontation hotar den institutionella ordningen. Brister i boendemiljöer och barnens stress, oro och till och med självmordstankar verkar snarare vara en del av "normaltillståndet" än en signal om att ingripande och förändring måste till.

Barnen vittnar om att deras handlingsstrategier mot de formellt skyddande kontexterna rör sig på en skala från att försöka påverka genom att anpassa sig till att utöva reellt motstånd (se även Åkerlund, 2016). Om de upplever sig vara utsatta för boendepersonalens och gode mäns godtycke försöker de påtala bristerna och förhandla för att få till stånd en förändring. Oftast fungerar det inte. Barnen känner sig ignorerade och förminskade, med stor besvikelse som följd. Nästa steg är att vända sig till socialtjänsten, den tyngsta formellt skyddande kontexten för att söka en "allierad" mot boendepersonal och gode män. Här upplever barnen att de får formellt stöd, vuxna som artig lyssnar, ställer frågor och lovar att "se till saken". Men sällan leder det till konkreta förbättringar. Denna interaktion fördjupar i stället sårbarheten och utsatt-heten eftersom de försiktigt tillitsfulla relationer som börjat byggas upp snabbt rase-ras. Misstro och motstånd riskerar att dominera den resiliens som växer fram under asylprocessen. Varje gång resiliens genom opponering, motstånd och "bråk" aktiveras bidrar det till ökad stress och oro hos barnen. Det riskerar även att bidra till att de vuxna aktörerna tillskriver barnen stigmatiserande egenskaper som bråkiga och krävande.

De ensamkommande barnens resiliens och sårbarhet skapas och omskapas i samspel med det omgivande samhällets förutsättningar och respons på barnens förväntningar. För att understryka, de intervjuade barnen opponerar sig inte mot vad de olika kontexterna kräver av dem, utan hur kontexternas vuxna aktörer bedöms utföra sina uppdrag samt hur de bemöter barnen. Det som krävs för att befrämja resiliensen, som också innehåller en positiv syn på framtiden, samt anpassning genom lärande, tilltro till de formellt skyddande faktorerna och därmed en känsla av sammanhang (Ni Raghallaigh & Gilligan, 2010; Antonovsky, 1987; Pastoor, 2015) är att socialsekreterare, boendepersonal och gode män bygger tillitsfulla relationer med ensamkommande barn på flykt som går ut på att bekräfta, stärka, stödja och engagera sig i barnens liv (Eide & Hjern, 2013; Oppedal & Thormod, 2015; se även Lund 2015; 2016).

Referenser

- Ahearn, F.L. (red.) (2000) *Psychosocial wellness of refugees: Issues in qualitative and quantitative research. Studies in forced migration*. Oxford: Berghahn Books.
- Antonovsky, A. (1987) *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Ayotte, W. (2000) *Separated children coming to western Europe: Why they travel and how they arrive*. London: Save the Children, UK.
- Backlund, Å., Eriksson, R., von Greiff, K. & Åkerlund, E.-M. (2014) *Socialtjänstens arbete med ensamkommande barn och ungdomar – erfarenheter från Stockholms län*. Stockholm: FoU Nordost, FoU Nordväst och FoU Södertörn.
- Bean, T., Mooijart, A., Eurelinges-Bontekoe, E. & Spinhoven, P. (2006) Validation of the child behavior checklist for guardians of unaccompanied refugee minors. *Children and Youth Services Review*, 28(8): 867–887.
- Becker, H. (1998) *Tricks of the trade*. Chicago: Chicago University Press.
- Brenner, M.E. & Kia-Keating, M. (2016) Psychosocial and academic adjustment among resettled refugee youth. *Annual Review of Comparative and International Education*, 30: 221–249.
- Bouakaz, L. & Bunar, N. (2015) Diagnos: Nyanländ. I: N. Bunar (red.) *Nyanlända och lärande: Mottagande och inkludering*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bourdieu, P. et al. (1999) *The weight of the world*. Cambridge: Polity Press.
- Bunar, N. (red.) (2015) *Nyanlända och lärande: Mottagande och inkludering*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Carswell, K., Blackburn, P. & Barker, C. (2011) The relationship between trauma, postmigration problems and the psychological well-being of refugees and asylum seekers. *International Journal of Social Psychiatry*, 57(2): 107–119.
- Chase, E., Knight, A. & Statham, J. (2008) *The emotional well-being of young people seeking asylum in the UK*. London: British Association for Adoption and Fostering.
- Davies, C.A. (2008) *Reflexive ethnography*. London: Routledge.
- Denzin, N.K. (1989) *Interpretative biography: Qualitative research methods*. Newbury Park: Sage.
- Eide, K. & Hjern, A. (2013) Unaccompanied refugee children: Vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*, 102(7): 666–668.
- Eriksson, M., Ghazinour, M., Hanberger, A., Isaksson, J. & Wimelius, M. (2013) *Utvärdering av insatser för ensamkommande flyktingungdomar i Umeå*. Umeå: Umeå universitet.
- Eurostat (2017) News release: Asylum applicants considered to be unaccompanied minors. 63 300 unaccompanied minors among asylum seekers registered in the EU in 2016. Over half are Afghans or Syrians. 80/2017 – 11 maj 2017.
- Fazel, M. & Stein, A. (2001) The mental health of refugee children. *Archives of Disease in childhood*, 87(5): 366–370.
- Goodman, J.H. (2005) Coping with trauma and hardship among unaccompanied refugee youths from Sudan. *Qualitative Research*, 14(9): 1177–1196.
- Goodson, I.F. & Numan, U. (2003) *Livshistoria och professionsutveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Hedlund, D. (2016) *Drawing the limits*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hessle, M. (2009) *Ensamkommande men inte ensamma*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hodes, M., Jagdev, D., Chandra, N. & Cunniff, A. (2008) Risk and resilience for psychological distress amongst unaccompanied asylum seeking adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(7): 723–732.

- Hopkins, P. E., & Hill, M. (2008) Pre-flight experiences and migration stories: The accounts of unaccompanied asylum-seeking children. *Childrens Geographies*, 6(3): 257–268.
- Karsbo, A. (2012) *Bemötande av ensamkommande flyktingbarn i Gävleborgs län*. FoU-rapport 2012:5. Gävle.
- Kohli, R. (2007) *Social work with unaccompanied children*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lund, A. (2015) At a close distance: Dropouts, teachers, and joking relationships. *American Journal of Cultural Sociology*, 3(2): 280–308.
- Lund, A. (2016) "När allt annat misslyckats". I: A. Lund & S. Lund (red.) *Skolframgång i det mångkulturella samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundberg, A. & Dahlquist, L. (2012) Unaccompanied children seeking asylum in Sweden: Living conditions from a child-centred perspective. *Refugee Survey Quarterly*, 31(2): 54–75.
- Masten, A. S. (2014) Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development*, 85(1): 6–20.
- Ni Raghallaigh, M. & Gilligan, R. (2010) Active survival in the lives of unaccompanied minors: Coping strategies, resilience, and the relevance of religion. *Child and Family Social Work*, 15(2): 226–237.
- Nilsson Folke, J. & Bunar, N. (2016) Educational responses to newly arrived students in Sweden: Understanding the structure and influence of post-migration ecology. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 60(4): 399–416.
- Oppedal, B. & Thormod, I. (2015) The role of social support in the acculturation and mental health of unaccompanied minor asylum seekers. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(2): 203–211.
- Pastoor, de Wal L. (2015) The mediational role of schools in supporting psychosocial transitions among unaccompanied young refugees upon resettlement in Norway. *International Journal of Educational Development*, 41: 245–254.
- Prop. 2005/06:46. *Mottagande av ensamkommande barn*. Stockholm: Sveriges riksdag.
- Rasanayagam, A. (2003) *Afghanistan: A modern history*. New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Regeringen (2017) *Sveriges migrations- och asylpolitik*. Stockholm: Regeringskansliet, Justitiedepartementet.
- Riessman, C. K. (2008) *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Rutter, M. (1987) Psychosocial resilience and protective factors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3): 316–331.
- Rutter, M. (2000) Resilience reconsidered: Conceptual considerations, empirical findings, and policy implication. I: J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (red.) *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: Cambridge University Press, 651–683.
- SKL, Sveriges Kommuner och Landsting (2014) *Röster från ensamkommande barn*. Stockholm: SKL.
- Skolverket (2016) *Språkintröskning*. Rapport 436. Stockholm: Skolverket.
- Socialstyrelsen (2017) *Många kommuner känner till självmordsplaner bland ensamkommande*. [<http://www.socialstyrelsen.se/nyheter/2017>].
- SOU 2017:54. *Fler nyanlända elever ska uppnå behörighet till gymnasiet*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Stretmo, L. (2014) *Governing the unaccompanied child: Media, policy and practice*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Stretmo, L. & Melander, C. (2013) *Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp*. Göteborg: FoU i Väst.
- Söderqvist, Å. (2017) *The (re)construction of home: Unaccompanied children's and youth's transition out of care*. Jönköping: Jönköpings universitet.

- Thomas, S., Thomas, S., Nafees, B. & Bhugra, D. (2004) "I was running away from death": The pre-flight experiences of unaccompanied asylum seeking children in the UK. *Child: Care, Health and Development*, 30(2): 113–122.
- O'Toole Thommessen, S.A., Corcoran, P. & Todd, B. (2015) Experiences of arriving to Sweden as an unaccompanied asylum-seeking minor from Afghanistan. *Psychology of Violence*, 5(4): 374–383.
- Trondman, M. (1993) *Bilden av en klassresa: Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlsson.
- Ungar, M. (2008) Resilience across cultures. *British Journal of Social Work*, 38(2): 218–235.
- Ungar, M. (2011) The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1): 1–17.
- Wernesjö, U. (2014). *Conditional belonging: Listening to unaccompanied young refugees' voices*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wigg, U. (2008) *Bryta upp och börja om: Berättelser om flyktingskap, skolgång och identitet*. Linköping: Linköpings universitet.
- Willis, P. & Trondman, M. (2000) Manifesto for Ethnography. *Ethnography*, 1(1): 5–16.
- Åkerlund, E.-M. (2016) *Liv i kollektiv: Vardagsliv bland ensamkommande ungdomar på institution*. Linköping: Linköpings universitet.

Carolina Øverlien

Våld mellan ungdomar i nära relationer

Digitala medier och utövande av kontroll

Teenage intimate partner violence. Digital media and coercive control

The aim of this article is to describe violence and its different forms in an everyday context, through interviews with teenagers experiencing intimate partner violence, focusing on the violence that takes place in the digital arena. Using Evan Stark's concept of *coercive control*, the dynamics of digital violence is explored. The conclusion is that the violence that takes place in the digital arena should be understood as a form of psychological violence. Furthermore, teenage intimate partner violence is a serious societal problem showing patterns and phenomenology similar to intimate partner violence between adults, and it must therefore be taken just as seriously.

Carolina Øverlien, docent i socialt arbete, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, och forskningsledare, Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS), Oslo, Norge.

Kontakt: carolina.overlien@socarb.su.se

Inledning

Våld i nära relationer har under lång tid varit en fråga högt uppe på den politiska dagordningen i flera av de nordiska länderna. Ett antal prevalensstudier i Norden har dokumenterat omfattningen av vuxna som blir utsatta för våld av en annan vuxen de har eller haft en nära relation till (Helweg-Larsen & Fredriksen, 2007; Thoresen & Hjemdal, 2014; NCK, 2014; Nybergh et al., 2013). Även omfattningen av barn och ungdomars våldsutsatthet, där vuxna är förövare och barn offer, har belysts i forskning och fått stor uppmärksamhet medialt och politiskt (Janson, Jernbro & Långberg, 2011; Mossige & Stefansen, 2016; Oldrup et al., 2016). Flera studier, som Skolundersökningen om brott (Brottsförebyggande rådet, 2015) och Kartläggningen om barn och ungas psykiska ohälsa (Statens Folkhälsoinstitut, 2009) i Sverige och Olweusundersökningen i Norge (Olweus, 2004) har kartlagt barn och ungas generella utsatthet för våld, hot och mobbning, där både vuxna och barn kan vara de som mobbar och utsätter andra för våld. Det är dock få nordiska studier som har, kvalitativt eller kvantitativt, specifikt belyst fenomenet med ungdomars våld i nära relationer, ett våld som utövas inom ramen för en nära relation och inom den intima sfären, men där förövaren är en ungdom, snarare än vuxen.¹ Behovet av mer forskningsbaserad kunskap efterlyses, bland annat i den senaste svenska statliga offentliga utredningen om våld, SOU 2015:55. Ett undantag är den danska studien Unge og kærestevold i Danmark (Schütt, Frederiksen & Helweg-Larsen, 2008). I den här studien svarade 2 125 unga i åldern 16–24 år på en enkät som hade som mål att mäta omfattningen av problemet. Fem fokusgruppsintervjuer genomfördes i syfte att belysa ungdomars attityder till att använda våld i nära relationer. Studien visade att 10 procent av flickorna och 4 procent av pojkarna i Danmark har utsatts för fysiskt eller sexuellt våld det senaste året av en *kjæreste*, och 5 procent av flickorna och 2 procent av pojkarna har utsatts för psykiskt våld. Ju yngre respondenterna var, desto vanligare var våldsutsattheten, och ytterst få hade anmält eller talat med en vuxen om det de upplevt. Ett annat undantag är den svenska avhandlingsstudien av Blom (2015), där 3 170 ungdomar eller unga vuxna i åldern 15–23 år besvarat en enkät om generell våldsutsatthet och hälsa. Totalt uppger 6 procent av de unga kvinnorna att de utsatts för allvarligt sexuellt våld de senaste 12 månaderna, och av dem uppger 28 procent att förövaren är en tidigare partner och 13 procent att förövaren är en nuvarande

1 På våldsforskningsfältet används en rad olika begrepp, ibland för samma fenomen och ibland med skillnader som inte uttalar explicit. Det kan få stora implikationer, bland annat för att prevalensstudier mäter olika fenomen och därför blir svåra att jämföra. Våld mellan ungdomar i nära relationer är ett lite beforskat fenomen och därför råder än större oklarhet om begrepp. I Sverige har begreppen våld mellan ungdom i nära relationer, våld i ungas nära relationer, våld och kränkningar i ungas parrelationer, dejtingvåld och killars våld mot tjejer använts, medan man i Norge och Danmark mest använder begreppet *kjærestevold*. I England används *teenage intimate partner violence* eller *interpersonal violence and abuse in young people's relationships*, medan man i USA använder begreppen *dating violence* eller *teen dating violence*.

partner. En stor del av det våld unga kvinnor utsätts för, sker alltså inom ramen för en nära relation, eller tidigare nära relation. Studien visar också tydliga könsskillnader. Unga kvinnor blir oftare utsatta för emotionellt och/eller sexuellt våld än unga män. Det framkommer också att polyviktisering är vanligt, det vill säga att man utsätts för flera olika typer av våld. Mönstret är tydligast bland våldsutsatta unga kvinnor.

Utanför de nordiska länderna har forskning om *teen dating violence* eller *teenage intimate partner violence* genomförts huvudsakligen i USA (jmf Finkelhor et al., 2015; Center for Disease Control and Prevention, 2013; Ackard, Neumark-Sztainer & Hannan, 2003) men också i England (jmf Barter et al., 2009). I den amerikanska Youth Risk Behavior Survey (YRBS) svarar 13 procent av flickorna i åldern 14–18 år och 7 procent av pojkarna i samma ålder att de utsatts för fysiskt våld av en pojkvän eller flickvän det senaste året (Center for Disease Control and Prevention, 2015) och i den engelska studien svarar så många som 25 procent av flickorna i åldern 13–18 år och 18 procent av pojkarna i samma ålder att de det senaste året utsatts för fysiskt våld av en pojkvän eller flickvän.

Flertalet studier visar att flickor har markant större risk för att utsättas för grovt våld än pojkar (Hellevik & Øverlien, 2016; Barter et al., 2009; Ackard, Neumark-Sztainer & Hannan, 2003) och att vissa tydliga sammanhang finns, som ökad risk för utsatthet om partnern är äldre (Hellevik & Øverlien, 2016; Volpe et al., 2013), om man har upplevt våld i uppväxthemmet (Hellevik & Øverlien, 2016; Smith & Williams, 1992), utsatts för mobbning (Hellevik & Øverlien, 2016; Espelage & Holt, 2007) och om man rapporterar låga skolprestationer (Hellevik & Øverlien, 2016). I likhet med vuxna som utsätts för våld i nära relationer så rapporterar ungdomar som utsatts för våld sämre hälsa och starka negativa emotionella reaktioner (Hellevik et al., 2015; Blom, 2015; Barter et al., 2009; Ackard et al., 2003).

Det finns alltså forskningsstudier, huvudsakligen från USA och England, som visar omfattningen av problemet och sammanhang med annan social och hälsomässig problematik. Men även på den internationella forskningsarenan är forskningsstudier om våld mellan ungdomar i nära relationer få, jämfört med studier om våld där både offer och förövare är vuxna. I synnerhet saknas kvalitativa studier som kan beskriva fenomenets dynamik, hur det kommer till uttryck i ungdomars liv eller vardagsliga konsekvenser för de drabbade. Om, och i så fall på vilket sätt, våldet mellan unga skiljer sig kvalitativt jämfört med våldet mellan vuxna, är i liten grad undersökt i vetenskapliga studier. Brottsförebyggande rådet (Brå) konstaterar i en rapport från 2009 (s. 28) att det behövs mer forskning på området. *Om partnervåld riktat mot unga kvalitativt skiljer sig från partnervåldet som förekommer bland något äldre kan vara en uppgift för kommande forskning att belysa.* Gottzén och Korkmaz (2013) konkluderar dock, i en mindre kvalitativ svensk studie om hur våldsutövande pojkar och våldsutsatta flickor berättar om våldet för sitt sociala nätverk, att varken våldsupplevelsen eller berätt-

tandet skiljer sig nämnvärt från vuxnas upplevelser och berättande, som beskrivs i till exempel Enander (2010) och Hydén (2005).

En avsevärd del av forskning om unga och internet har fokuserat på hur barn och unga utsätts för nätmobbning, det som i engelskspråkig litteratur benämns *cyberbullying* (jmf Patchin & Hinduja, 2015; Kowalski et al., 2014; Sabella, Patchin & Hinduja, 2013). Även det våld som utövas av någon man har eller har haft en nära eller intim relation till och som sker online eller digitalt, via mobiltelefoner och sociala medier, som Facebook och Instagram, har fått ökad uppmärksamhet i forskningen på senare tid (jmf Zweig & Dank, 2013; Alvarez, 2012; Draucker & Martsof, 2010). Mot bakgrund av hur stor del av vår kommunikation som sker digitalt och ungdomars höga konsumtion och aktiva deltagande på sociala medier (jmf Livingstone, Mascheroni & Staksrud, 2017; Holloway, Green & Livingstone, 2013; Staksrud, 2012; Staksrud & Livingstone, 2009), så är det dock påfallande hur lite beforskat fenomenet med digitalt våld i nära relationer är, i synnerhet kvalitativt. Syftet med den här artikeln är därför att, med hjälp av intervjuer av utsatta ungdomar, öka förståelsen för våld i ungdomars nära relationer och hur det kommer till uttryck i en vardaglig kontext, med speciellt fokus på det våld som sker digitalt. Med utgångspunkt i Evan Starks teori om *coercive control* (Stark, 2012; 2009; 2007) undersöks det digitala våldets uttryck i ungdomars nära relationer. Teorierna är ofta citerade och väl utprovade i forskning om vuxnas våld i nära relationer. Utmaningen är dock, som Stark (2007) skriver, att empiriskt kartlägga hur strategierna eller taktikerna används. Specifikt svarar artikeln på följande frågor: Hur utövas våld digitalt i ungdomarnas nära relationer? Hur påverkar den digitala utsattheten ungdomarnas vardagsliv? Vilka uttryck tar våldsutsattheten? Slutligen kommer dynamiken i ungdomarnas våldsutsatthet att diskuteras i relation till vuxnas våld i deras nära relationer.

Betydelsen av *coercive control*

I sin kritik mot forskningsfältet våld i nära relationer poängterar Evan Stark (2009; 2007) att den dominerande förståelsen av våld som episodiskt, som definierar våld som enkla handlingar (*the incident-specific violence definition*), har orsakat att fältet har stagnerat och fått en slagsida mot kriminologi och juridik². Centralt i hans kritik är problematiserandet av Michael Johnsons våldstypologi, beskriven i till exempel Johnson (2008), där Johnson delar upp fenomenet våld i nära relationer i olika kategorier. Ett grundläggande villkor för *coercive control*, menar Stark, är dess stän-

2 Stark använder ordet abuse, och inte violence. Jag läser hans definition av violence som smalare än det svenska begreppet våld, möjligen mer jämförbart med vårt begrepp misshandel. Jag väljer därför att använda ordet våld, trots att han uttrycker att detta begrepp och förståelsen av det som incident specific har fört fältet på villospår (jmf Stark, 2006).

dig pågående mönster av dominans, snarare än summan av enskilda episoder eller händelser, och dess sammanvävning och kombination av olika former av våld. Stark uppskattar att 60–80 procent av det våld som utövas mot kvinnor per definition är *coercive control* (Stark, 2009) och den omfattningen gör att det inte går att förstå som en form för våld som kan placeras i en typologi, utan som en specifik form av ojämlikhet som skadar kvinnor på ett annat sätt än fysiskt våld³. Hans definition av den här kontrollen, så central i familjer där våld utspelas, är följande:

Coercive control kan definieras som ett ständigt pågående mönster av dominans där den manliga förövaren väver ihop upprepat fysiskt och sexuellt våld med hotelser, sexuella kränkningar, isolation och kontroll. Det huvudsakliga resultatet är en fångliknande situation som kan upplevas som att vara gisslan eftersom det på samma sätt skadar en persons värdighet, frihet, självständighet och jag, och även [en persons] fysiska och psykiska integritet. (Stark, 2012, s. 7, min översättning)

Fenomenet *coercive control* innefattar fyra huvudsakliga tekniker eller strategier: att skada och skrämna (*coersion*) och övervaka och isolera (*control*). Det är de här strategierna, eller "the technology of coercive control" (Stark, 2009, s. 1514) som utforskas närmare i denna artikel. I fokus för artikeln är *coercive control* och vilka uttryck det tar och hur det utspelar sig i tonåringars liv. Artikeln kan därmed bidra med empirisk kunskap om taktikerna som används i *coercive control*, något som efterlyses i Stark (2006).

Metod och informanter

Den här artikeln bygger på intervjuer med tre tjejer i åldern 15–18 år som alla upplevt våld i nära relationer. De bor och är uppväxta i Norge. Alla tre har utsatts för psykologiskt våld, både ansikte mot ansikte och digitalt, två av dem har dessutom utsatts för sexuellt våld och en för grovt fysiskt våld. De tre intervjuerna ingår i ett större datamaterial inom ramen för studien Safeguarding Teenage Intimate Relationships (STIR), en europeisk forskningsstudie finansierad av EU:s Daphne III-program (grant, 2013–2015), med mål att utforska ungdomars våld i nära relationer, ansikte mot ansikte och digitalt, med hjälp av skolenkäter och kvalitativa intervjuer. Resultat från studien har tidigare publicerats, se till exempel Barter et al. (2017), Stanley et al. (2016), Hellevik och Øverlien (2016) och Hellevik et al. (2015).

³ Även Starks teori har kritiserats, bland annat av Arnold (2009) som betonar vikten av att förstå *coercive control* som en del av ett kontinuum av våld.

Urval

De tre informanterna i fokus för den här artikeln har valts ut från de kvalitativa data som samlades in i Norge inom ramen för STIR-projektet. Totalt genomfördes 22 intervjuer med våldsutsatta ungdomar, 19 tjejer och 3 killar⁴. De tre informanterna representerar väl det spektrum av våldserfarenheter, livssituationer och bakgrunder som de norska informanterna i de kvalitativa intervjuerna beskrev. De 22 ungdomarna som ingick i den norska delen av STIR-studien hade haft minst en romantisk eller intim relation, men vi lät dem själva definiera vilka relationer som kunde kallas romantiska eller intima⁵. De hade tillgång till internet och egen mobiltelefon, och de huvudsakliga sociala medier där ungdomarna själva uppgav att de var aktiva var Facebook, Instagram, Snapchat och Twitter (vid tiden för intervjun, våren och sommaren 2014). De 22 informanterna rekryterades bland annat genom skolor, kvinnojourer, teatergrupper och ungdomsgrupper. De tre informanterna som ingår i den här artikeln rekryterades via ett ungdomsläger, en ungdomsinstitution och en fältassistens som hade varit i kontakt med familjen en längre tid. Vi hade stora svårigheter att rekrytera informanter. I kontakt med verksamheter och organisationer upplevde vi både motstånd, rädsla och okunskap från "portvakterna" (jmf Øverlien, 2015). En stor ungdomsinstitution för flickor menade att det var en problematik som de inte hade någon erfarenhet av.

Design och etik

Intervjuerna var semistrukturerade och följde en intervjuguide noggrant för att resultaten skulle kunna jämföras mellan de deltagande länderna. De genomfördes på en ostörd plats, vald av den unga själv. Intervjuerna var cirka en timme långa, spelades in på band och transkriberades. I enlighet med norskt regelverk så inhämtades samtycke från föräldrar eller omsorgspersoner om ungdomen var 16 år eller yngre⁶. Ungdomar över 16 år gav självständigt samtycke. Projektet granskades och godkändes av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) och av University of Bristols Ethics of Research Committee.

4 Intervjuerna med de tre killarna som ingår i materialet kommer att analyseras och redovisas i en senare artikel.

5 Det här är en viktig metodologisk poäng. På norska kallas en flickvän eller pojkvän för kjäreste. Av projektets ungdomsgrupp lärde vi oss dock att det ska mycket till innan man kallar någon för kjäreste. En kjäreste är någon man planerar sommarlov ihop med, man introduceras för varandras föräldrar och man markerar att man är in a relationship på Facebook. Om studiens utgångspunkt hade varit att vi önskade information om våld man blivit utsatt för, eller utsatt någon för, inom ramen för en kjäresterektion, så hade vi begränsat studien avsevärt och inte lyckats fånga det fenomen vi var intresserade av. I likhet med Gottzén och Kormaz (2013) hade vi som arbetade med projektet därför en öppen förståelse och bad ungdomarna inkludera både fasta och mer flyktiga relationer av romantisk och/eller intim karaktär.

6 Detta var ett krav från den etiska kommittén. Det är dock värt att nämna att kravet innebar att flera ungdomar inte kunde vara med, trots att de önskade det. Deras föräldrar gav inte samtycke, eller ungdomen själv önskade inte att föräldrarna skulle få veta att de haft en nära eller intim relation och ville därför inte att vi skulle ta kontakt.

Analys

Intervjuerna analyserades med hjälp av *framework analysis*, en form av abduktiv systematisk analys som lämpar sig väl för stora mängder kvalitativa data och data som ska analyseras mellan länder (Srivastava & Hopwood, 2009; Ritchie & Spencer, 1994). I en första analys synliggjordes den press och kontroll som genomsyrade våldet tjejerna utsatts för. Därmed valdes Evan Starks (2012; 2009; 2007) teori om *coercive control* som ett möjligt teoretiskt analysverktyg och hans fyra huvudtekniker för att utöva kontroll. Teknikerna exemplifieras genom citat, översatta från norska till svenska av artikelförfattaren.

Informanter i fokus för artikeln

Nina är 18 år gammal och har haft en jämnårig pojkvän sedan hon var 13 år.⁷ Hon bor tillsammans med sina biologiska föräldrar och en yngre bror. Nina går snart ut gymnasiet med högsta betyg och har stora ambitioner för framtiden. På sin fritid sjunger hon i kör, utövar sport och är aktiv politiskt. Hennes pojkvän har utövat sexuellt, materiellt och psykologiskt våld mot henne i flera år. Den största delen av det psykologiska våldet utövas digitalt, framför allt via mobiltelefon. Hon har försökt göra slut ett flertal gånger, men när våldet eskalerar tar hon tillbaka honom igen. Hon har inte berättat för någon om våldet, förutom för en skolsköterska som dock inte tog henne på allvar. Efter den negativa upplevelsen har hon valt att inte berätta för några andra vuxna.

Petra, som är 17 år, har haft många pojkvänner och har blivit utsatt för våld i 75 procent av relationerna (enligt hennes egen utsaga). De flesta pojkvännerna har varit avsevärt mycket äldre än henne. Våldet har bestått av grovt och livshotande fysiskt våld, sexuellt och psykologiskt, inklusive digitalt, våld. Hon har också upplevt våld från biologiska föräldrar och placerades på institution i tidig ålder. Hon trivs bra på den institution hon bor vid tiden för intervju och har en relation med en jämnårig pojke som inte utsätter henne för våld. Hon fyller snart 18 år och ska då slussas ut från institutionen och till eget boende. Hon går på gymnasiet, men ska gå om andra årskursen eftersom hon har för mycket frånvaro. Hon har berättat om våldet för några få jämnåriga kamrater.

Lisa är 15 år gammal och bor hemma hos sina biologiska föräldrar tillsammans med sin äldre bror. Lisa har under några månader haft en pojkvän, som gick i en årskurs över henne i samma skola. Hon går i grundskolan, har bra betyg, goda vänner, fritidsaktiviteter och god relation till sina föräldrar. Våldet hon utsatts för var psykologiskt och i huvudsak digitalt. När hon upplevde att våldet eskalerade dramatiskt berättade hon om det för sina föräldrar, som i sin tur kontaktade skolan. Den före detta pojkvännen fick byta skola.

7 Alla namn, platser och detaljer som kan avslöja informantens identitet är förändrade eller borttagna.

Att utsättas för våld genom digitala medier

Alla de 22 ungdomar som intervjuades i studien hade upplevt fysiskt, sexuellt och/eller psykologiskt våld ansikte mot ansikte. För några av dem förekom det fysiska våldet sällan eller inte alls. När de berättade om fysiskt våld så bestod det till största delen av mildare fysiskt våld, som örfilar och att bli dragen hårt i armen. Ett fåtal tjejer hade dock upplevt grovt och livshotande fysiskt våld, som att bli slängd nedför trappor eller slagen med knytnävar. Det sexuella våldet bestod till största delen av att bli övertalad eller pressad till samlag och andra sexuella handlingar. Några tjejer berättade också om att de blivit straffade genom sex om de sa eller gjorde något som pojkvännen menade var fel fick de "betala" med sexuella handlingar. Det psykologiska våldet ansikte mot ansikte handlade till stor del om kränkande och nedsättande könade kommentarer, hotelser och isolation. Tjejerna tillåts inte gå på fester eller prata med det motsatta könet. Både killar och tjejer berättar om hur flickvännen eller pojkvännen sa att de skulle skada sig själva eller andra om de inte fick det de ville. Ofta sker också ett materiellt våld. Våldsutövaren slänger saker runt sig så att de går sönder och slår med knytnäven i väggen nära hennes huvud, så att det blir märken. De här förtryckande beteendemönstren är tidigare beskrivna i litteratur om vuxnas relationer där det förekommer våld (jmf Dobash & Dobash, 1992; Enander, 2010; Holmberg & Enander, 2004; Hydén, 1995; 2005; Johnson, 2008; Stark, 2007; Walker, 1984). I ungdomarnas berättelser hör vi dock att en stor del av det psykologiska våldet utförs digitalt, via sociala medier och mobiltelefon. Med något enstaka undantag hade alla de 22 ungdomarna upplevt detta våld. Genom att använda de fyra grundstrategierna i Starks (2007; 2009) teori om *coercive control* (att skrämma, skada, övervaka och isolera) önskar jag nedan belysa hur digitala verktyg används i våldsutövandet och hur de påverkar de ungas vardagsliv. För att de olika teknikerna ska tydliggöras sammanställs de först i en tabell, innan de beskrivs med hjälp av citat.

Tabell 1. *Coercive control* utövat genom digitala medier, indelat i enlighet med Starks (2007) fyra grundtekniker.

Skrämma	Skicka eller lägga ut hotfulla meddelanden eller bilder på privata eller öppna forum på internet eller mobiltelefon.
Skada	Sprida rykten, dela privata bilder och text mot någons önskan, utöva utpressning eller hota någon om att lägga ut eller sända bild och/eller text till t.ex. föräldrar om man inte får som man vill (t.ex. få mer intima bilder), upprätta slutna grupper på sociala medier i syfte att trakassera och skada någon, kommentera bilder och text på ett sätt som kränker och förnedrar, ringa och skicka sms upprepade gånger i syfte att skada.
Övervaka	Ringa och skicka sms upprepade gånger i syfte att kontrollera var och med vem man är, installera appar som visar var någon befinner sig (som Find my friends), följa någon (genom t.ex. falska identiteter) trots att man blivit blockerad.
Isolera	Begränsa, radera eller förbjuda någon att ha en digital identitet, hota och blockera andra som är vän eller följare av ens partner.

Att skrämma – ”Jag ser dig, jag kommer snart och tar dig”

Mobiltelefoner och sociala medier är effektiva verktyg för att hålla kontakt med människor i sitt nuvarande eller tidigare liv. De här verktygen är dock effektiva även om den man försöker kontakta inte önskar kontakt. Petra, 18 år, har en rad olika strategier för att slippa kontakt med sina tidigare våldsamma pojkvänner. Hon blockerar dem på Facebook, hon byter telefonnummer och hon lägger aldrig ut bilder på Instagram som visar var hon befinner sig. Hon upplever dock att de gång på gång hittar henne, trots hennes ansträngningar.

Sommaren 2011 var jag ihop med en kille som hette Thomas, jag bodde mer eller mindre med honom, men det gick en månad innan han visade sina riktiga sidor, sin identitet, han hade tydligen rykte om att vara en kvinnomisshandlare, det visste ju inte jag, jag var 14, blev 15 det året, och han var 21 ... Om jag sa ett ord, så var det ständiga slag, här under (pekar mot magen och underlivet), så jag antingen tappade andan eller blev allvarligt skadad, men det syntes inte [för andra], på kroppen, att han hade gjort mig illa ... sen gjorde jag slut med honom ... då blev han arg ... det var flera gånger när jag gick i centrum, och så fick jag plötsligt ett meddelande: ”Jag ser dig, jag kommer snart och tar dig.”

Petra upplever, som flera av de utsatta ungdomarna, att även om det fysiska våldet upphör när hon gör slut, så eskalerar det psykologiska våldet, och risken för det fysiska våldet finns ständigt närvarande. Trots att hon bytt nummer flera gånger så får hon ett sms när hon går och handlar med vänner i centrum. Budskapet är tydligt,

han ”kommer snart och tar” henne. Det finns ingen plats där hon är helt säker, han ser henne var hon än är. Petra beskriver rädslan som förlamande. Stark (2009; 2007) beskriver att en dimension av *coercive control* är att offret upplever att förövaren är ständigt närvarande, vilket gör att kravet på att den våldsutsatte ska lämna våldsutövaren har begränsad effekt. Detta är män, menar Stark, som ”stannar”, oavsett var de fysiskt befinner sig i relation till offret och om offret har brutit relationen. *Coercive control* är alltså något som både kan utövas länge efter att relationen och eventuellt fysiskt våld har upphört, och med hjälp av digitala verktyg går det att utöva kontroll trots att den fysiska kontakten har upphört.

Nina får ständiga textmeddelanden (sms) från sin pojkvän som skrämmer och upprör. I textmeddelandena skriver han vad han ska göra mot henne och vad hennes bestraffning ska bli om hon inte är tillgänglig på mobilen. Rädslan som meddelandena och de obesvarade samtalen skapar handlar både om vad som kan hända när de ses nästa gång och om vad han kan göra mot sig själv om hon inte svarar. ”Han säger han ska hoppa. Många såna saker säger han.” Hotet om självmord är ständigt närvarande.

Rädslan sätter spår i både Nina och Petra. Nina beskriver hur hon sätter klockan på nätterna för att inte missa hans samtal och för att se att hon fortfarande lever och är därmed ständigt trött. Hon berättar hur hon ofta är rädd för att han ska stå där när hon vänder sig om, när hon minst väntar det, och hon har fantasier om att hon ska dö. Jag frågar hur relationen med hennes pojkvän påverkat hennes vardag.

Jag är ofta rädd, jag drar mig ofta undan för att prata med honom [i telefonen] eller lugna honom, en del såna sociala grejer som jag inte är med på för han ville att jag skulle prata med honom i telefonen. [Jag är] väldigt dålig att knyta mig till människor och väldigt rädd.

Även Petra berättar hur de före detta pojkvännernas psykologiska våld genom digitala medier påverkar henne. I likhet med Nina lägger hon aldrig ut bilder eller text som kan avslöja var hon är, och även om hon gett sina vänner instruktioner om att inte ”tagga henne”, det vill säga lägga ut bilder hon är med på eller lägga ut hennes namn som en länk, så hittar före detta pojkvänner henne ofta på det sättet. Att ständigt behöva försäkra sig om att hon inte finns med i bild och text på olika sociala medier tar stor tid i hennes vardagsliv. Hon svarar inte när de före detta pojkvännerna ringer, men ibland lånar de andras telefoner, och hon tror då att telefonsamtalen kommer från någon annan. Ovissheten om när och hur de kan få kontakt med henne sätter spår.

Jag går konstant och är rädd för att [de] ska komma och skada mig.

När den konstanta rädslan blev för tung att bära bestämmer sig Petra för att gå en kurs i självförsvar och bli vän med jämnåriga pojkar som kan fysiskt försvara henne vid behov. Upplevelsen av att kunna försvara sig när de före detta pojkvännerna till sist hittar henne gör rädslan lite mindre stark.

Att skada – ”Jag tänkte de tyckte jag var dum och billig”

Flera av ungdomarna i studien beskrev hur digitala medier används för att sprida rykten och skämma ut en före detta flickvän eller pojkvän och på så sätt åsamka skada. Flera flickor beskrev hur intima bilder och textmeddelanden spreds, bilder och text som var avsedda för endast pojkvännerna, och hur det kändes att gå till skolan en måndagsmorgon efter att hela klassen fått tillsänt bilder av ens nakna kropp, eller text där det påstods att hon var en hora. Reaktionerna lät inte vänta på sig och domen var ofta hård. Ingen ville längre prata med dem, och i matsalen satt de plötsligt ensamma. Lisa, 15 år, berättar hur bilder och text hon sänt via Snapchat användes mot henne när hon inte betedde sig som han önskade.

Han tog en skärmdump av meddelandena vi skickade varandra och så sparade han dem i ett privat album på sin mobiltelefon som han använde mot mig om jag inte ville göra saker, om jag inte ville följa med honom hem eller ... som att gå på födelsedagsfest i stället för att vara med honom, och han sände det till andra, sände det flera gånger, till andra i klassen.

Skammen Lisa beskriver efter att hennes klasskamrater fått ta del av sådant som bara var ämnat honom är stor. Det är trots allt hon som sänt meddelandena, i tron att han ska behålla dem för sig själv. Skadan hans val åsamkar henne är stor, och det tar lång tid för Lisa att åter bygga upp förtroendet från vänner igen. Bilden eller texten sprids i hög hastighet långt utanför Lisas närmaste nätverk, och hon fördöms och bestraffas gång på gång. De ständiga anklagelserna om att hon är ”en madrass” och ”en hora” får implikationer på Lisas sociala liv.

Jag hade det jobbigt med självkänslan och kroppsbilden, när han kallade mig hora så tänkte jag att det kanske är flera som tänker att jag är det, jag höll avstånd till killar om någon kanske skulle tro att jag var det. Jag höll mig för mig själv, tackade nej när mina tjejkompisar skulle träffas, för jag tänkte att de tyckte jag var dum och billig.

Att vara ung innebär ofta att vara osäker på sig själv, på ens utseende, beteende och tillgångar. Bristande erfarenhet och en snabbt förändrad kropp kan skapa otrygghet och oro. I Lisas fall skapas dock osäkerheten också av att hon inte vet vem eller

vilka som har sett de bilder och texter hennes pojkvän har spritt mot hennes vilja på mobiltelefonen. En bild eller text som är tänkt som en "flört" mellan två personer i en intim relation, kan bli tolkad på många andra sätt när den når de obehöriga.

Att övervaka – "Förr eller senare måste jag ta upp telefonen"

Sociala medier som Facebook och Instagram är också effektiva verktyg om man önskar övervaka en annan person. Det finns också appar, som Find my friends, som man kan hämta för att kunna se var en person befinner sig under dygnets alla timmar. Ninas pojkvän sedan fem år tillbaka använder huvudsakligen mobiltelefonen för att övervaka var hon befinner sig och vem hon är med. Han kräver att hon är ständigt tillgänglig på telefon och ringer henne och skickar textmeddelanden många gånger, dag som natt. Ofta räcker det med att hon svarar, så lägger han på. Att hon svarar är tillräckligt för att hans poäng ska ha kommit fram. Hon ska finnas tillgänglig dygnet runt. Till slut har Nina fått nog.

För ett par månader sen sa jag att nu går det inte längre, jag sa jag lägger bort mobilen och jag kommer inte svara dig, så ringer han *alla* jag känner, han skriver på *alla* mina bilder på Facebook, jag kan ha upp till 70 obesvarade samtal och 20 sms:er med bara massa svärord, alla möjliga fula förfärliga saker som kan sägas.

Nina gör inte bara slut, hon talar om att hon tänker lägga bort mobilen och därmed inte svara honom när han ringer. Reaktionen blir våldsam och omedelbar. Hon ser ingen annan möjlighet än att ta honom tillbaka. "Förr eller senare måste jag ta upp telefonen ... det går inte att gömma sig", säger Nina.

Även om Nina, Petra och Lisa har blockerat sina före detta våldsutövande pojkvänner, så kan de helt eller delvis följa sina (före detta) flickvänner genom andra vänner, eller genom att upprätta så kallade falska identiteter på Facebook. Ninas pojkvän kommenterar ofta hennes och andras bilder på ett sätt som bara hon förstår. Endast hon vet att hans kommentarer är hotfulla eller kränkande. En viktig poäng här är att inga av informanterna har upplevt att uttalat hotfulla och kränkande kommentarer läggs ut öppet, så att alla kan se. Den typen av text skickas i dolda forum, som Facebook Messenger. En informant upplevde att pojkvännen upprättade ett stängt forum på Facebook, efter att hon hade gjort slut, där hennes klasskamrater bjöds in och där syftet var att dela rykten och tala illa om henne.

Att isolera – "Han bara typ tog över hela mitt liv"

När man är 15 år och blir ihop med någon så ger man den personen sina lösenord, eftersom man vill visa att man inte har något att dölja. Den bestämda uppfattningen om hur det är att vara ung och ihop med någon blev tydlig både i intervjuerna och

i samtal med den ungdomsgrupp som var knuten till projektet. Med tillgång till en persons konton på till exempel Facebook eller Snapchat kan man kontrollera och moderera personens digitala identitet och isolera den från det och dem man önskar. Informanterna berättar hur pojkvänner raderar manliga Facebookvänner och Instagramföljare, och hur de skickar hotfulla meddelanden till personer av det motsatta könet om att de ska hålla sig undan. På så sätt isoleras ungdomen, det digitala sociala nätverket minskar och möjligheten att skapa nya kontakter begränsas. Lisas före detta pojkvän gjorde allt detta, men tog sedan ett steg till. Hon berättar att han gick in på hennes Instagramkonto och raderade och hotade alla hennes manliga vänner. Intervjuaren frågar om han gjorde något mer.

Lisa: Han raderade foton som han inte gillade att jag hade lagt ut och ... bara typ av tog över hela mitt liv, och han gjorde samma sak på Twitter ... för han fick veta att jag hade samma lösenord. Och efter ett tag så tog han bort även mitt Instagram.

Intervjuare: Så när du loggade in ...

Lisa: Så fanns ingenting där.

Stark (2009; 2007) beskriver män som utövar *coercive control* som omnipotenta, att de upplever att de har en total, obegränsad makt och därmed rätt att styra över sina flickvänners eller fruars tillvaro. I sin iver att kontrollera Lisas digitala liv, så raderade hennes pojkvän slutligen hela hennes profil. Inget fanns kvar av fotografier, meddelanden, kommunikation med vänner etc. Han tillät henne inte att ha någon form av socialt digitalt liv, vilket för Lisa hade stora implikationer på hennes identitet även i "det verkliga livet".⁸

Isolation är den centrala strategin i *coercive control* och då i synnerhet isolationen från vänner, familj och andra betydelsefulla personer och potentiella hjälpare, som lärare och vänners föräldrar (se Stark, 2007). Lisa blir isolerad från vänner genom att hennes pojkvän tar över hennes digitala liv, men också genom att han sprider rykten om henne, delar privata bilder med klasskamrater och genom att hota henne så att hon inte berättar om våldet för sina föräldrar. Vardagen beskrivs som ensam, både på grund av att han lyckas begränsa hennes sociala kontakter och för att hon själv börjar ifrågasätta om hon är socialt acceptabel. Att bli isolerad under tonårstiden då identiteten formas och man utvecklar och lär sig socialt samspel kan få stora konsekvenser. Lisa beskriver hur hon länge efter att relationen är över har svårt med tillit till andra och att hon plågas av dåligt självförtroende.

⁸ I verkliga livet eller in real life (IRL) är ett ofta kritiserat begrepp eftersom det inte har någon resonans i ungdomars liv i dag. Det som vuxna ofta ser som två arenor, online och offline, är för många ungdomar en och densamma. I brist på andra begrepp, och för att poängen skulle bli tydlig, valde jag ändå att använda begreppet här.

Diskussion

Våld i nära relationer och dess dynamik har utforskats i ett stort antal studier och beskrivits i en uppsjö av litteratur sedan 1970-talet. Även frågan om vuxnas våld mot barn har väckt stor uppmärksamhet och beforskats flitigt under ett antal årtionden. Fenomenet ungdomars våld i nära relationer är dock i mycket liten grad utforskat, möjligen eftersom det hamnar mellan dessa två forskningsområden. Det handlar om våld i nära relationer, men både offer och förövare är barn. Våldet sker i den intima sfären, men inte nödvändigtvis i hemmets domän. Relationen mellan offer och förövare kan vara mycket kortvarig, och inte heller äger de hus ihop, har barn tillsammans eller ett äktenskap att bevara. På många sätt skiljer sig alltså betingelserna för ungdomar jämfört med vuxna. Inte minst har de unga tjejerna och killarna växt upp i en tid då jämställdhetens fana bars högt. Trots det är dynamiken och uttrycket i ungdomar och vuxnas våldsutsatthet i de nära relationerna mer lika än olika. De olika formerna för våld överlappar varandra, det fysiska våldet sker hand i hand med det psykiska och det sexuella våldet i dess breda bemärkelse är omfattande. Sex används för att bestraffa, de verbala kränkningarna har ofta könskonnotationer och flickors sexuella tillgänglighet förväntas samtidigt som det klandras. Våldet sker i det dolda. Det fysiska våldet riktas mot områden på tjejens kropp som inte syns, och det psykologiska digitala våldet sker (om inte målet är att sprida rykten och föra skam över någon) i dolda forum som mobiltelefoner och Facebook Messenger. Våldet är förenat med en hög grad av tabun och starka känslor av skam, man berättar sällan för andra och rapporterar ännu mer sällan till någon myndighet eller person med anmälningsplikt (Hellevik et al., 2015). Alla de här uttrycken, eller företeelserna, är väl dokumenterade och empiriskt underbyggda "sanningar" inom forskningsfältet våld i nära relationer (jmf t.ex. Johnson, 2008; Stark, 2007; Dobash & Dobash, 1992; Walker, 1984).

Detta fynd, att våldsdynamiken mellan ungdomar i nära relationer på många sätt liknar det vuxna utsätts för, tydliggörs genom att använda Starks (2009; 2007; 2006) förståelse av *coercive control* som teoretiskt verktyg. Jag menar att teorin som utvecklats med forskning och kliniska erfarenheter om mäns våld mot kvinnor som grund, ansikte mot ansikte, också finner resonans i ungdomars berättelser om hur digitala medier och mobiltelefoner används för att utöva våld. Det beskrivna våldet är därmed inte "nytt" och bör inte benämnas i en egen kategori (som "digitalt våld" eller "elektroniskt våld"). Digitala medier kan förstås som plattformar som möjliggör och effektiviserar våldsutövandet, men dess uttryck liknar i stora delar det psykologiska våld som sker ansikte mot ansikte och kan därför kategoriseras som en subkategori under psykologiskt våld. Rykten som kränker och nedvärderar har kvinnor utsatts för i alla tider. Skillnaden ligger i effektiviteten och förövarens möjlighet att kunna kontrollera spridningen. I dag krävs det endast en

sekunds knapptryck, så förlorar aktören kontrollen över budskapet och multipliceringen kan starta. Här krävs också en förståelse för vad det innebär att vara tonåring och få en text eller en bild med sexuell innebörd spridd mot sin vilja, att bli raderad från Instagram eller ha 20 hotfulla sms på sin mobiltelefon. Kanske har generationsgapet mellan tonåringar och deras föräldrar aldrig varit så stort som i dag. Medan föräldrar födda på 1960- och 70-talen förvånat kan fråga sig varför man som tonåring ständigt måste vara aktiv på sociala medier och på mobiltelefonen eller hur det kommer sig att man skickar bilder med sexuell innebörd när man vet om riskerna, så ser tonåringars verklighet ofta annorlunda ut. Livingstone, Mascheroni och Staksrud (2017) konstaterar att "i ökande grad runt om i världen så är barn i dag alltid 'på', eller önskar att de kunde vara 'på', eftersom både de, deras familjer och deras skolor förlitar sig på Internet för alla dimensioner av deras barndom" (s. 2). Att vara 15 år i dag är att vara på sociala medier. Att bli raderad och utestängd, som Lisa upplevde, är att inte längre finnas till. Att skicka bilder med sexuell innebörd till den man är i en romantisk relation till är vanligt förekommande bland tonåringar i dag (Hellevik & Øverlien, 2016; Wood et al., 2015). Problemet är när bilden sprids mot ens vilja när relationen är slut. Eftersom "alla" är "på" så förlorar både den ursprungliga avsändaren och den som utsätts kontrollen mycket snabbt. På samma sätt blir arbetet med att försöka kontrollera vilka bilder som finns på Internet, genom att till exempel be om att inte bli "taggad", en näst intill omöjlig uppgift. Internet är i dag en påtaglig del av tonåringars "verkliga liv" och kan på många sätt berika, utveckla och förenkla. För unga utsatta för våld i en nära relation blir dock det faktum att "alla" ständigt är "på" något som komplicerar och försvårar utsattheten ytterligare.

Vidare visar intervjuerna med de utsatta ungdomarna i den här studien på den höga grad av *coercive control* tjejerna utsätts för och, i linje med Stark (2009; 2007), hur det är kontrollen snarare än det fysiska våldet som förenar deras utsatthet (liknande fynd har forskning om våldsutsatta kvinnor funnit, jmf t.ex. Brännvall, 2016). Jag väljer att förstå *coercive control* som en form av våld som möjliggörs av ojämlika maktstrukturer. De kontrollerande handlingarna, som att skapa falska identiteter på Facebook för att kunna följa och övervaka en person som försökt blockera en, kan förstås som intentionella, där syftet är att på något sätt åsamka skada. Handlingarna kan därmed förstås som våld, men hade inte varit möjliga i ett samhälle med jämlikhet mellan könen. Handlingarna sker mellan det omöjliga och det möjliga (jmf Hydén, 1995), i glappet mellan det som inte borde vara möjligt, men ändå är det. Dessutom kan man dra slutsatsen att när man bad ungdomarna att beskriva hur de hade blivit utsatta via digitala medier, så beskrev de handlingar som alla går att förstå som kontrollerande. Syftet var tydligt, här fanns en intention att skrämja, skada, övervaka och/eller isolera.

En allmän vedertagen förståelse av våld är att det innebär någon slags fysisk handling, och att den fysiska dimensionen av våld är överordnad den psykiska (Kelly, 1988; Featherstone & Trinder, 1997). Möjligen handlar det om att det i forskning är lättare att fånga det fysiska våldet genom att i till exempel en enkät fråga om de fysiska slagen, än att fånga den mer undflyende och allomfattande kontrollen. Här krävs ytterligare kvalitativ forskning som genom att lyssna till våldsutsatta personer kan beskriva hur en vardag kan se ut där kontrollen, hoten och rädslan genomsyrar, med eller utan det fysiska våldet. Jag menar vidare att framtida forskning bör utforska skillnaderna mellan ungdomar och vuxnas våldsutsatthet närmare, hur våldsdynamiken och konsekvenserna av våld mellan ungdomar i nära relationer skiljer sig, eftersom en ökad kunskap om fenomenet gör att vi lättare kan intervensera och stödja. Stark (2009; 2007) visar hur *coercive control* förnekar kvinnor självständighet, autonomi och grundläggande rättigheter. På vilket sätt påverkar detta en 15-årig tjej som träffat sin första pojkvän och som på grund av bristande erfarenhet har lite kunskap om vad som kan förväntas i en nära relation, vad man som ung tjej bör acceptera och inte och vilka rättigheter hon har? Vad betyder det för hennes framtida relationer att hon förnekas sin autonomi och sina rättigheter i den första nära relationen med det motsatta könet? Vilka konsekvenser får det för hennes sociala liv, hennes skolprestationer och hennes hälsa? Vidare är det viktigt att framtida forskning också fokuserar på tonårspojkarna som utövar våldet. Starks (2009; 2007) teori är grundad i ett samhälle som i sina grundvalar förstås som ojämlikt och sexistiskt. De nordiska länderna är erkända för deras jämlikhet mellan könen, för lika möjligheter oberoende av kön. Trots det genomsyrar sexuell press och tvång, kränkande sexuella handlingar och sexistiska ord intervjuerna med tjejerna i den här studien. Och här finns ännu en möjlighet för framtida forskning: att specifikt utforska hur sex används i relation till våld bland tonåringar och vilka föreställningar de har om kön, makt och jämlikhet.

Konklusioner

Våld mellan ungdomar i nära relationer är ett allvarligt och komplext samhällsproblem som visar liknande mönster och fenomenologi som våld mellan vuxna i nära relationer och måste därför tas på lika stort allvar. För att ungdomarna ska få den hjälp och det stöd de behöver, så kan våldet inte definieras som mobbning, eller reduceras till att förstås som "tonårsproblem", "kärleksbekymmer" eller "kärleksgnabb". Det våld som utövas på digitala medier bör inte heller kategoriseras som en ny form av våld. Jag menar att digitala medier bör förstås som plattformar som möjliggör och effektiviserar våldsutövandet, men som den här artikeln har visat så liknar dess fenomenologi i stora delar det psykologiska våld som sker

ansikte mot ansikte och kan därför kategoriseras som en subkategori under psykologiskt våld. Slutligen, när vi som hjälpare möter de här ungdomarna så kan vi inte möta dem med moral och vår egen generations föreställningar om vad som är normalt eller avvikande i en tonårsrelation. Om vi möter ungdomarna med fördomanden och okunskap ökar vi generationsklyftan och chanserna att ungdomar ska söka stöd i vuxna minskar än mer. Här har vi en särskild utmaning när det gäller digitala medier.

Referenser

- Ackard, D.M., Neumark-Sztainer, D. & Hannan, P. (2003) Dating violence among a nationally representative sample of adolescent girls and boys: Associations with behavioral and mental health. *Journal of Gender Specific Medicine*, 6(3): 39–48.
- Alvarez, A.R.G. (2012) "IH8U": Confronting cyberbullying and exploring the use of cybertools in teen dating relationships. *Journal of Clinical Psychology*, 68(11): 1205–1215.
- Arnold, G. (2009) A battered women's movement perspective of *coercive control*. *Violence Against Women*, 15(12): 1432–1443.
- Barter, C., McCarry, M., Berridge, D. & Evans, K. (2009) *Partner exploitation and violence in teenage intimate relationships*. London: NSPCC.
- Barter, C., Stanley, N., Wood, M., Lanau, A., Aghaie, N., Larkins, C. & Øverlien, C. (2017) Young people's online and face-to-face experiences of interpersonal violence and abuse and their subjective impact across five european countries. *Psychology of Violence*, 7(7): 375–384.
- Blom, H. (2015) *Violence exposure among Swedish youth*. Akademisk avhandling. Umeå University Medical Dissertations, New Series No 1730.
- Brottsförebyggande rådet (2009) *Våldet mot kvinnor och män i nära relationer: Våldets karaktär och offrens erfarenheter av kontakter med rättsväsendet*. Rapport 1009:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet (2015) *Skolundersökningen om brott*. [<https://www.bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2016-12-20-skolundersokningen-om-brott-2015.html>]. Hämtat: 2017-10-02.]
- Brännvall, M. (2016) *Frigörelse med förhinder: Om polisanmälan vid våld i nära relationer*. Akademisk avhandling. Malmö: Malmö högskola.
- Center for Disease Control and Prevention (2013) Youth Risk Behavior Study. [http://www.cdc.gov/mmwr/pdf/ss/ss6304.pdf?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=youth-risk-behavior-surveillance-united-states-2013-pdf]. Hämtat: 2018-07-01.]
- Center for Disease Control and Prevention (2015) Youth risk behavior surveillance – United States 2015 [https://www.cdc.gov/healthyyouth/data/yrbs/pdf/2015/ss6506_updated.pdf]. Hämtat: 2017-10-02]
- Dobash, R.E. & Dobash, R.P. (1992) *Women, violence and social change*. New York: Routledge.
- Draucker, C.B. & Martsof, D.S. (2010) The role of electronic communication technology in adolescent dating violence. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 23(3): 133–142.
- Enander, V. (2010) "A fool to keep staying": Battered women labeling themselves stupid as an expression of gendered shame. *Violence Against Women*, 16(1): 5–31.

- Espelage, D. & Holt, M. (2007) Dating violence & sexual harassment across the bully-victim continuum among middle and high school students. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(6): 799–811.
- Featherstone, B. & Trinder, L. (1997) Familiar subjects? Domestic violence and child welfare. *Child and Family Social Work*, 2: 147–159.
- Finkelhor, D., Turner, H.A., Shattuck, A. & Hamby, S.L. (2015) Prevalence of childhood exposure to violence, crime, and abuse. Results from the National Survey of Children's Exposure to Violence. *JAMA Pediatrics*, doi:10.1001/jamapediatrics.2015.0676.
- Gottzén, L. & Korkmaz, S. (2013) Killars våld mot tjejer i nära relationer. Ungdomsstyrelsens skrifter 2013:1. *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Hellevik, P. & Øverlien, C. (2016) Teenage intimate partner violence: Factors associated with victimization among Norwegian youths. *Scandinavian Journal of Public Health*, doi:10.1177/1403494816657264.
- Hellevik, P., Øverlien, C., Barter, C., Wood, M., Aghtaie, N., Larkins, C. & Stanley, N. (2015) Traversing the generational gap: Young people's views on intervention and prevention of teenage intimate partner violence. I: N. Stanley & C. Humphreys (red.) *Domestic violence and protecting children: New thinking and approaches*. London och Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Helweg-Larsen, K. & Fredriksen, M.L. (2007) Mænds vold mod kvinder. Omfang, karakter og indsats mod vold. [http://www.si-folkesundhed.dk/upload/m%C3%A6nds_vold_mod_kvinder_002.pdf. Hämtat: 2016-10-24.]
- Holloway, D., Green, L. & Livingstone, S. (2013) Zero to eight: Young children and their internet use. London: EU Kids Online. [http://eprints.lse.ac.uk/52630/1/Zero_to_eight.pdf]
- Holmberg, C. & Enander, V. (2004) *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa böcker.
- Hydén, M. (1995) *Kvinnomisshandel inom äktenskapet: Mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber.
- Hydén, M. (2005) "I must have been an idiot to let it go on": Agency and positioning in battered women's narratives of leaving. *Feminism & Psychology*, 15(2): 171–190.
- Janson, S., Jernbro, C. & Långberg, B. (2011) *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige – en nationell kartläggning 2011*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Johnson, M.P. (2008) *A typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence*. Boston: Northeastern University Press.
- Kelly, L. (1988) *Surviving sexual violence*. Oxford: Polity Press.
- Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N. & Lattanner, M.R. (2014) Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4): 1073–1137.
- Livingstone, S., Mascheroni, G. & Staksrud, E. (2017) European research on children's internet use: Assessing the past and anticipating the future. *New Media & Society*, 1–20. doi: 10.1177/1461444816685930.
- Mossige, S. & Stefansen, K. (red.) (2016) *Vold og overgrep mot barn og unge: Omfang og utviklingstrekk 2007–2015*. Rapport nr 5/16. Oslo: NOVA.
- NCK (2014) Våld och hälsa. En befolkningsundersökning om kvinnor och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa. NCK rapport 2014:1
- Nybergh, L., Taft, C., Enander, V. & Krantz, G. (2013) Self-reported exposure to intimate partner violence among women and men in Sweden: Results from a population-based survey. *BMC Public Health*, 13: 845–858.

- Oldrup, H., Nygaard Christoffersen, M., Kristiansen, I.L. & Vernstrøm Østergaard, S. (2016) *Vold og seksuelle overgrep mot barn og unge i Danmark 2016*. Köpenhamn: SFI.
- Olweus D. (2004) *The Olweus bullying prevention program: Design and implementation issues and a new national initiative in Norway*. I: P.K. Smith, D. Pepler & K. Rigby (red.) *Bullying in schools, how successful can interventions be?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Patchin, J.W. & Hinduja, S. (2015) Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and violent behavior*, 23: 69–74.
- Ritchie, J. & Spencer, L. (1994) Qualitative data analysis for applied policy research. I: A. Bryman & R.G. Burgess (red.) *Analyzing qualitative data*. London: Routledge.
- Sabella, R.A, Patchin, J.W. & Hinduja, S. (2015) Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6): 2703–2711.
- Schütt, N.M., Frederiksen, M.L. & Helweg-Larsen, K. (2008) Unge og kærestevold i Danmark. En landsdækkende undersøgelse af omfang, karakter og følger af vold blandt 16-24-årige med fokus på vold i kæresteforhold: Statens Institut for Folkesundhed.
- Smith, J. & Williams, J. (1992) From abusive household to dating violence. *Journal of Family Violence*, 7(2): 153–165.
- SOU 2015:55. *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Statens offentliga utredningar.
- Srivastava, P. & Hopwood, N. (2009) A practical iterative framework for qualitative data analysis. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1): 76–84.
- Staksrud, E. (2012) *Children and the internet: Risk, regulation, rights*. Oslo: Oslo universitet.
- Staksrud, E. & Livingstone, S. (2009) Children and online risk: Powerless victims or resourceful participants? *Information, Communication & Society*, 12(3): 364–387.
- Stanley, N., Barter, C., Wood, M., Aghtaie, N., Larkins, C., Lanau, A. & Øverlien, C. (2016) Pornography, sexual coercion and abuse, and sexting in young people's intimate relationships: A European study. *Journal of Interpersonal Violence*. doi:10.1177/0886260516633204.
- Stark, E. (2007) *Coercive control: How men entrap women in personal life*. Oxford: Oxford University Press.
- Stark, E. (2009) *Rethinking coercive control*. *Violence Against Women*, 15(12): 1509–1525.
- Stark, E. (2012) Re-presenting battered women: Coercive control and the defense of liberty [http://www.stopvaw.org/uploads/evan_stark_article_final_100812.pdf. Hämtat: 2016-10-24.]
- Statens Folkhälsoinstitut (2009) Kartläggning av psykisk hälsa av barn och unga. Resultat från den nationella totalundersökningen i årskurs 6 och 9 hösten 2009. [<https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/5d2cd1efcf374fe9967f5fbb9af3c150/kartlaggning-psykisk-halsa-barn-unga.pdf> Hämtat: 2017-10-02.]
- Thoresen, S. & Hjemdal, O.K. (red.) (2014) *Vold og voldtekt i Norge: En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS).
- Zeig, J., Dank, M., Yahner, J. & Lachman, P. (2013) The Rate of Cyber Dating Abuse Among Teens and How It Relates to Other Forms of Teen Dating Violence. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(7): 1063–1077.
- Volpe, E.M., Hardie, T.L., Cerulli, C., Sommers, M.S. & Morrison-Beedy, D. (2013) What's age got to do with it? Partner age difference, power, intimate partner violence, and sexual risk in urban adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(10): 2068–2087.
- Walker, L.E.A. (1984) *The battered woman syndrome*. New York: Springer.
- Wood, M., Barter, C., Stanley, N., Aghtaie, N. & Larkins, C. (2015) Images across Europe: The send-

ing and receiving of sexual images (sexting) and associations with intimate partner violence in young people's relationships, *Youth Services Review*, 59: 149–160.

Øverlien, C. (2015) Våldsforskning om och med barn och ungdom: Metodiska och empiriska utmaningar. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 22(3–4): 231–243.

Nya böcker

Edling, Christofer & Rostami, Amir (red.) (2016) *Våldets sociala dimensioner: individ, relation, organisation*. 1. uppl.

Lund: Studentlitteratur

Vi är alla medvetna om hur diskussionen om kriminalitet och våld kan se ut. Allra helst när den på något sätt relaterar till kön, etnicitet, immigration eller segregation, vilket den ju nästan alltid har gjort på senare tid. Ofta utgår denna diskussion från grova kategoriseringar och förutfattade meningar snarare än noggrann och tillförlitlig empiri och vetenskapliga kausala modeller. Därför är denna antologi mer än välkommen och kan rekommenderas till såväl en bredare allmänhet som till en samhällsvetenskap som, ibland, kan framstå som lite onödigt ängslig. Redaktörer för denna antologi är Christofer Edling, professor i sociologi vid Lunds universitet och Amir Rostami, filosofi doktor i sociologi vid Stockholms universitet (Edling & Rostami, 2016). De enskilda antologikapitlen är författade av svenska forskare från en rad olika discipliner så som antropologi, filosofi, psykologi, sociologi, statsvetenskap och kriminologi, men alla med det gemensamt att våld här förstås som ett socialt fenomen. Samhällsvetenskapliga perspektiv på våldsbrottslighet har ibland fått utstå kritik från den neuropsykiatriska forskningen, där man har hävdat att samhällsvetenskapen blundar för de senaste decenniernas fynd av genetiska och biologiska faktorer betydelse för mänskligt beteende. Jag vill påstå att denna kritik både är riktig och oriktig. Visst finns det en inte alltid helt sakligt grundad skepsis till genetik, biologi och sociobiologi bland många samhällsvetare. En skepsis som ofta påtalar problemen med deterministiska biologiska och genetiska modeller när det kommer till egentligt socialt konstruerade problem. Men att naturvetenskapen helt skulle negligeras är ju knappast riktigt sant, vilket ju också blir uppenbart om man tittar lite närmare på den samhällsvetenskapliga forskning som mer specifikt berör våld och brott. Om det nu förhåller sig så att det i ett antal samhällsvetenskapliga studier om våld och brott inte regnar naturvetenskapliga referenser så är det oftast, inte alltid, av skälet att dessa inte är riktigt relevanta. Även om det finns undantag så domineras den naturvetenskapliga

brottslighetsforskningen av att förklara individuella variationer i brottslighet, när det i samhällsvetenskapens motsvarighet snarare handlar om att förstå det sociala i handlingen, hur handlingen gestaltar sig och hur den organiseras. Det är precis detta som den här antologin handlar om. Våld definieras här som en social relation, dvs något som pågår *mellan* åtminstone två personer. Man har således lämnat den enskilde individen och fokuserar istället på vad som pågår *mellan* henne och andra.

Ett antal teorier om våldsbrottslighet beskrivs i bokens första hälft. Sarneckis relativt korta och strukturerade genomgång av dessa teorier ger den okunnige en god introduktion till den kriminologiska forskningens referensramar (Sarnecki, 2016). Dessa följs dock inte upp senare i boken. Faktum är att varje enskilt kapitel utgår ifrån en för boken alldeles egen förklaringsmodell, trots det tydligt sociologiska anslaget för boken i sin helhet. Även om detta knappast försämrar kvaliteten på något av de ingående kapitlen så förstör det lite av helhetsintrycket. Samtliga kapitel är emellertid omsorgsfullt skrivna, läsvärda och väl så relevanta att ingå i en antologi om våld som ett socialt fenomen. Dock så är det alldeles tydligt så att några kapitel känns mer spännande än andra. Fazlhashemis kapitel om den våldsbejakande islamismens teologiska rötter är ett sådant (Fazlhashemi, 2016). Här ställs två perspektiv mot varandra; ska det religiöst motiverade våldet, utfört av t.ex. Daesh/IS, Boko Haram eller al-Qaida, förstås utifrån en religiös världsbild eller som en politisk, social, psykologisk eller ekonomisk reaktion? Svaret författaren ger är att man nog gör bäst i att se till båda perspektiven om man vill nå en djupare förståelse. Även om en mer rationalistisk islamisk teologisk tradition starkt kritiserar dessa terrorgruppers religiösa föreställningar, föreställningar som dessutom inte är unika för islam, så går det ändå inte att bortse från att det är med dessa som man ofta legitimerar sin verksamhet och sitt våld. Fazlhashemi kallar det en fatalism som alltid kommer att vara en del av religionen men vars betydelse också varierar med icke-religiösa omständigheter såsom ekonomi, politik och psykologi. Den hela tiden underliggande frågan om hur vi kan arbeta mot detta organiserade våld och förtryck förblir dock obesvarad. Ett annat kapitel som sticker ut lite extra är Sara Uhnoos om ungas legitimering av våld (Uhnoo, 2016). Uhnoo har för sitt avhandlingsarbete intervjuat ett fyrtiotal göteborgs ungdomar om våldets normer och regler. Det finns nämligen ett stort antal socialt konstruerade, subtila och informella, regler för vad som gäller vid deras våldsanvändning och för att framstå som moraliskt handlande individer krävs en hög grad av självreflexivitet. Att göra våldet legitimt kräver med andra ord såväl kunskaper om olika typer av våldshandlingars moral samt en förmåga till relevanta tolkningar av dessa.

Ytterligare ett mycket intressant kapitel är det som behandlar våldet i den svenska supporterkulturen (Radmann, 2016). Det lite svårdefinierade begreppet huliganism beskriver egentligen ett förhållandevis begränsat fenomen i det svenska samhället och de firmor som stundtals drabbar samman är koncentrerade till Stockholm,

Malmö och Göteborg. Då detta är en ljusskygg verksamhet är det också ganska svårt att uppskatta hur många individer som kan tänkas ingå i dessa kretsar men Radmann uppskattar antalet till 600–700 personer. Utöver att det nästan uteslutande handlar om pojkar/män, så kännetecknas en huligan av att han dras till våld, är (fotbolls-) supporter, konsumerar alkohol och/eller narkotika samt att han uppskattar spänningen kopplat till våldet. Något tydligt klassmönster ser emellertid inte ut att finnas. Ett centralt tema inom denna subkultur är maskulinitet och kärnan i huliganismen, enligt Radmann, handlar mycket om att vara "en riktig man". "En man som står upp, tar stryk och ger stryk i överenskommelse med andra män." (Ibid. s. 151) Det kanske mest intressanta runt detta fenomen är nog ändå hur dessa våldsamma män beskriver gemenskapen, kamratskapet, den sociala identiteten och hur otroligt viktiga samtliga dessa bitar upplevs av de inblandade.

Det har som sagt kommit en del medicinsk epidemiologisk forskning på senare tid och som åtminstone delvis ifrågasätter samhällsvetenskapliga fynd om brott och dess orsaker. Man har bland annat funnit att socioekonomiska faktorer *inte* är orsaken till våldsbrottslighet och drogberoende i utsatta områden och att en överrepresentation av våld och droganvändning på vissa platser snarare handlar om selektionsprocesser, det vill säga att människor med anlag för sådana beteenden i större utsträckning flyttar dit (Sariaslan et al., 2013). Dessa fynd kan lätt provocera en samhällsvetare men jag tycker nog inte att man ska bli mer upphetsad som forskare än vad man blir över vilken vetenskaplig frågeställning som helst. Problemet har hittills varit att samhällsvetenskaplig forskning sällan haft tillgång till den data som krävs för att rannsaka dessa mer naturvetenskapliga slutsatser och den vetenskapliga diskussionen har därför många gånger uteblivit. Men som med all vetenskap så innehåller även denna typ av forskning metodologiska brister och ett stort antal obesvarade frågor. Det vore synd om inte samhällsvetenskapen bidrog med sina kunskaper. Denna antologi gör dock tydligt redan från början att syftet inte är att konfrontera naturvetenskapen, utan att istället skapa en djupare förståelse för hur de sociala processerna fungerar. Väl så viktigt ur ett preventivt perspektiv kan man tycka. Från ett förebyggande perspektiv kan man i den här antologin dock sakna utförligare diskussioner om vilka insatser som på ett effektivt sätt skulle kunna minska våldet i samhället. Trots att boken gärna hade fått innehålla mer om det förebyggande arbetet så finns det mycket att lära av denna läsvärda antologi. Antologin bör definitivt finnas med på litteraturlistan på varje socionomprogram i Sverige.

Per Carlson

Professor i socialt arbete
Södertörns högskola

Referenser

Sariaslan, A., Långström, N., D'Onofrio, B., Hallqvist, J., Franck, J. & Lichtenstein, P. (2013) The impact of neighbourhood deprivation on adolescent violent criminality and substance misuse: A longitudinal, quasi-experimental study of the total Swedish population. *International Journal of Epidemiology*, 42(4): 1057–1066.

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig Tidskrift publicerar artiklar, forumartiklar, debattinlägg, bokrecensioner, presentation av aktuella avhandlingar och andra nyheter inom forskningen.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet. Manuskriptens skvar skrivna på svenska.

Såväl originalartiklar som forumartiklar referebedöms av två oberoende personer med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten eller översiktsartiklar av något socialvetenskapligt intresseområde. Dessa artiklar ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max 300 ord vardera) samt en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7800 ord inklusive engelskt abstract, fotnoter och referenser. Den svenska sammanfattningen inkluderas inte i dessa sidor då den enbart används i förhållande till referees.

Forumartiklar: Utöver mer traditionella vetenskapliga artiklar, välkomnar SVT välargumenterade och kritiska/reflekterande essäer och kommentarer kring aktuell forskning, politik, teori och metoder som är relevanta för tidskriftens läsare. Artiklar som publiceras i Forum genomgår sammangranskningsförfarande som övriga artiklar, men formen kan vara friare. Texten ska inte överskrida 5000 ord.

Debattinlägg kan gälla teoretiska och metodologiska frågor eller behandla kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor m.m. Debattinlägg ska inte överskrida 2500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Dessa texter ska inte vara längre än 2000 ord.

Manuskripten ska sändas in i Word-format med e-post till den korresponderande redaktören torbjorn.hjort@soch.lu.se.

Följebrevet ska beröra följande frågor:

- Författarnamn med titel och institutions-tillhörighet
- Kontaktuppgifter till korresponderande författare
- Om projektet är etikprövat
- Om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- Kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet

För ytterligare anvisningar om utformning av manuskripten se:

<http://www.soch.lu.se/socialvetenskaplig-tidskrift/forfattaranvisningar>

Redaktionen påtar sig inte ansvar för manuskripten.

Artiklarna publiceras både i tidskriften och senare elektroniskt.

B**PP**

Sverige, Port Payé

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420